

Popperin maailma 3:n objektien sekä tulkitsevan subjektin välisestä vuorovaikutussuhteesta Habermasin elämissä maailman näkökulmasta

Jukka Kuosma
Pro gradu -tutkielma
Filosofian oppiaine
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Tampereen yliopisto
Heinäkuu 2015

Tiivistelmä

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Jukka Kuosma: Popperin maailma kolmen objektien sekä tulkitsevan subjektin välistä vuorovaikutussuhteesta Habermasin elämiskaailman näkökulmasta

Filosofian pro gradu – tutkielma, 93 sivua

Miten sosiokulttuurisesti muodostunut taustaymmärryksemme maailmasta vaikuttaa tiedonmuodostukseen? Miten voidaan selittää tieteellisen tiedon kumuloituminen, kehittyminen sekä virheellisen tiedon korvautumien paremmalla tiedolla? Nämä ovat tieteenfilosofisia peruskysymyksiä joita käsitellään usein loogis-analyttisistä ja kognitiivis-instrumentaalista lähtökohdista, jättäen sosiokulttuuriset näkökulmat vähemmälle tarkastelulle. Kysymystä tiedon muodostumisesta ja ymmärtämisestä käsitellään tässä tutkielmassa sekä tietoteoreettisena että sosiologisena kysymyksenä.

Propositionaalisen tiedon ymmärtämiseen liittyviä tekijöitä käsitellään tarkastelemalla Karl Popperin fallibilistista tietoteoriaa rinnakkain Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teorian kanssa. Popperin tietoteoria on kehyksenä haltuun ottavaa ymmärrystä koskeville kysymyksenasetteluille, joita käsitellään Habermasin yhteisymmärryksen pyrkivän, sosiaalisen toiminnan, näkökulmasta.

Objektiiviseen muotoon saatettu ajatussisältö, propositionaalinen tieto, mielletään tyypillisesti kielelliseksi konstruktioksi, jonka merkitys voidaan ymmärtää lauseen sisältämien ilmausten semanttisesta tulkinta-avaruudesta ja tekstin kontekstista käsin. Tämä lähtökohta korostaa kuitenkin vain kognition loogis-analyttisiä mekanismeja, jättäen huomioimatta sosiohistoriallisesti muodostuneen ymmärtämis- ja tulkintakapasiteetin merkityksen tulkintaprosessissa. Tutkielmassa väitetään että propositionaalisen tiedon ymmärtämisen prosessit ovat erottamattomasti sidoksissa sosiokulttuurisesti ja yksilöhistoriallisesti muodostuneen elämiskaailman tulkintakapasiteettiin. Habermasin sekä Popperin teorioiden rinnakkainen lukutapa osoittaa, että propositionaalisen tiedon haltuunottava ymmärtäminen, paitsi edellyttää sosiohistoriallisesti muodostuneiden ymmärtämisprosessien omaksumista, myös ohjaa sitä. Propositionaalisen tiedon haltuunottava ymmärrys ei tällä tavoin tarkasteluna ole yksilön kognitiivisia ponnisteluja koskeva kysymys, vaan ennenkaikkea sosiaalinen.

Tutkielman johtopäätöksenä on, että maailma 3:n objektin sekä tulkitsevan subjektin vuorovaikutussuhdetta määrittää sosiaalisessa ympäristössä omaksuttu tapa tulkita todellisuuden eri aspekteja. Kielellistynyt maailmankuva ohjaa kompleksisten mekanismien kautta ymmärtämisprosessia, jossa mm. propositionaalinen tieto saa merkityksensä. Kysymystä tiedon evolutionaarisesta luonteesta tulee objektiivisen ja fallibilistisen näkökulman ohella tarkastella myös sosiologisena kysymyksenä.

Asiasanat: tieteenfilosofia, tietoteoria, fallibilismi, elämiskaailma, Popper, Habermas

Sisältö

1. Johdanto.....	5
1.1 Sovellettavista teorioista	6
1.1 Tutkielman rakenne	12
2. Popperin tietoteorian piirteitä.....	13
2.1 Tiedon muodostuminen ja tieteellisen tiedon metodi	14
2.2 Tieteellisen tiedon luonne	18
2.3 Kriittinen ajattelu ja kieli	19
2.4 Kriittinen asenne	21
2.5 Kolme maailmaa.....	23
2.6 Maailma 3:n objektit.....	26
2.7 Maailma 3:n objektin haltuunottava ymmärtäminen	28
2.8 Tutkimuskysymyksen tarkennus	30
3. Habermas ja kommunikatiivisen toiminnan teoria	41
3.1 Maailmankuvan rationalisoituminen ja kommunikatiivisen toiminnan edellytykset	41
3.2 Kommunikatiivisen toiminnan teoria	44
3.3 Puheteko, Habermasin 3 maailmaa ja pätevyysvaateet.....	45
3.3.1 Toimintateoriat	49
3.3.2 Puhetyypit	53
3.4 Elämismaailma	57
3.5 Systemit.....	60
3.6 Asenteet ja rationaalisuuskompleksit.....	64

3.7. Kanssakäymistapojen puhtaat tyypit.....	66
4. Haltuunottava ymmärtäminen	69
4.2 Maailma 3:n objektin muodostumisesta	72
4.2. Tulkintaprosessi	77
4.3. Tulkintaa suuntaava asenne	81
5. Popperin evolutionaarisen tiedon kehityksen kritiikki	87
6. Lopuksi	91
LÄHTEET	94

1. Johdanto

Tieteenfilosofinen kysymys, johon tutkielman tutkimusongelma sijoittuu, voidaan muotoilla seuraavasti: Miten sosiokulttuurisesti muodostunut taustaymmärryksemme maailmasta vaikuttaa tiedonmuodostukseen? Kysymys on liian monitahoinen tullakseen miltään osin käsitellyksi pro gradu – tutkielman puitteissa, mutta nimenomaiseen tietoteoreettiseen viitekehykseen sijoitettuna, voidaan kysymys operationalisoida suppeammin käsiteltävänä erityiskysymyksenä. Tällä tavoin operationalisoitu erityisen kysymyksen käsittely edellyttää tutkielmassa sovellettavilta teorioilta tietynlaista tietoteoreettista, että sosiologista yhteensopivuutta, niin käsitteellisessä, kuin epistemologisessa mielessä. Tätä päämäärää silmällä pitäen tarkastelen tutkielmassa rinnakkain kahta teoriaa, joista toinen kuvaa teoreettisen tiedon luonnetta ja kehittymistä, ja toinen sosiaalisen todellisuuden luonnetta ja ymmärtämisen prosesseja. Tietoteoreettisena kehyksenä käytän Karl Popperin fallibilistista tietokäsitystä, ja sosiaalisen todellisuuden vaikutusta arvioin Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teorian avulla. Teorioiden rinnakkaisen tarkastelun näkökulma kiteytyy erityiskysymykseksi: Millä mekanismeilla sosiokulttuuriset tekijät vaikuttavat propositionaalisen tiedon tulkintaan?

Tutkielman tarkoituksena ei ole sovittaa väkisin yhteen Popperin ja Habermasin teorioita, vaan osoittaa että sosiologinen näkökulma on tarpeellinen tieteen kehitystä arvioitaessa. Edellisen kappaleen ensimmäisen kysymyksen kohdalla katson, että sosialisatiossa omaksuttu sosiokulttuurinen tietovarasto, kieli ja yhteisymmärrykseen pyrkivän toiminnan käytänteet, ovat tieteellisen tiedon muodostumisen kannalta

yhtä oleellisia konstituentteja kuin esim. teoreemat ja luonnonvakiot. Tutkielman erityskysymykseen liittyen väitän, että sosiohistoriallisesti muodostunut maailmankuva, eli etukäteen tulkittu ymmärryksemme maailmasta, vaikuttaa siihen, miten propositionaaliseen ajatussisältö tulkitaan ja ymmärretään. Propositionaaliseen ajatussisällön haltuunottavan ymmärtämisen lopputulos ei riipu siten pelkästään proposition ajatussisällöstä, vaan tulkitsevan subjektin sosiohistoriallisista taustatekijöistä.

1.1 Sovellettavista teorioista

Fallibilismiksi kutsuttu tieteenfilosofinen näkemys esiintyy erilaisissa tietoteoreettisissa asiayhteyksissä. Fallibilismilla viitataan yleensä olemassa olevan tiedon hypoteettiseen luonteeseen ja tiedon kehittymiseen siten, että uusi teoria syrjäyttää vanhan teorian paremman selitysvoimansa ja laajemman kattavuutensa ansiosta. Itävaltalainen tieteenfilosofi Karl Popper (1902-1994) on tunnetuin fallibilistisen tietoteorian puolesta argumentoinut filosofi. Hänen mukaansa kaikki tieto on hypoteettista ja kehittyy evoluution tapaan yrityksen ja erehdyksen kautta. Ympäröivää fyysistä todellisuutta Popper kutsuu nimellä maailma 1. Subjektiiivisten mielentilojen maailmaa Popper kutsuu maailma 2:ksi ja ihmismielen tuotteet, joita mm. propositionaalinen tieto on, muodostaa maailma 3:n. Popperin kolmen maailman malli tarkoittaa näkemystä, jonka mukaan todellisuutta koskevat käsityksemme muodostuvat kolmen todellisuuden tason vuorovaikutuksesta. Ihmismielen tuotteista, eli maailma 3:n objekteista, tärkein on kieli, jonka avulla ajatussisältö voidaan ilmaista propositionaalisen tiedon muodossa.

Propositionaalista tietoa voidaan kritisoida ja testata mm. teoreettisen tiedon heikkouksien löytämiseksi ja kumoamiseksi. Tieteellisillä teorioilla, oletamuksilla ja teoreemoilla, on mittaamattoman suuri vaikutus kaikelle inhimilliselle toiminnalle. Maailma 3:n objektit, kuten teoreettinen tieto, voivat vaikuttaa fyysiseen maailmaan kuitenkin vain subjektiiivisten mielentilojen maailman, eli haltuunottavan ymmärryksen kautta. Maailma 3:n objektin ja (tulkitsevan) subjektin mentaalisten tilojen maailman

vuorovaikutusta Popper selittää painottaen vuorovaikutuksen seurauksia ensimmäiseen maailmaan tai subjektiivisten odotusten maailmaan, ei mentaalisten prosessien luonnetta. Tässä pro-gradu tutkielmassa tarkastelen propositionaalisen tiedon (maailma kolmen objektin) ja mentaalisten tilojen maailman (maailma kahden) välistä vuorovaikutussuhdetta tulkintaprosessina, joka tuo tietoteoreettiseen tarkasteluun sekä sosiokulttuurisen että massapsykologisen aspektin.

Tulkintaprosessia tarkastelen saksalaisen yhteiskuntafilosofin ja sosiologin Jürgen Habermasin (1929 -) kommunikatiivisen toiminnan teorian näkökulmasta. Habermasin maailmankuvan kehittymistä ja kielellistymistä koskeva analyysi osoittaa, että kielessä on erotettavissa fyysistä, sosiaalista ja subjektiivista maailmaa koskevat kommunikaatorakenteet. Kommunikatiivisen toiminnan näkökulmasta yhteisymmärryksen saavuttaminen perustuu tulkinnalle, joka on situationaalisesti ja kontekstuaalisesti aktivoituvan elämismaailman konstituoiva mielen funktio. Elämismaailman konstituoiva sosiokulttuurisesti muodostunut kulttuurinen tietovarasto, jonka jokainen kieliyhteisön kompetentti puhuja omaksuu sosialisatioprosessissa. Elämismaailman konstituoiva tulkintakapasiteetti ei ole puhtaasti kognitiivisiin valmiuksiin palautettava psykologinen kyky, vaan elämismaailman valmiudet avata ympäristön koodeja kehittyä kulttuurisen (sosiaalisen), fyysisen ja subjektiivisen ympäristön yhteisestä vuorovaikutuksesta. Elämismaailmasta kerrotaan tarkemmin luvussa 3.4.

Kommunikatiivinen toiminta on laaja-alaisesti sosiaalisia käytänteitä kattava käsite, jossa tieteellistä tietoa koskevat totuudellisuuden näkökulmat muodostavat vain erään osan. Kommunikatiivisen toiminnan teorian näkökulmasta luonnontieteellinen tieto voidaan ajatella olevan illokutorista puhetta, jonka referenssimaailma on objektiivinen maailma. Kuitenkin tulkintaprosessissa aktivoituva, inhimillisen ymmärryksen konstituoiva elämismaailma, on mahdotonta ajatella ilman normatiivista ja subjektiivista ulottuvuutta. Tällä havainnolla on tiettyjä implikaatioita tieteellisen tiedon evolutionaarista luonnetta arvioitaessa.

Popperin näkemys propositionaalisen tiedon objektiivisesta luonteesta sisältää oletuksen, että maailma 3:n objektien ajatussisällöt on mahdollista nähdä eräänlaisessa vakiintuneessa mielessä siten, että siihen kapseloituu jokin tietty ajatussisältö. Menemättä syvemmälle maailma 3:n autonomiseen olemistapaan ja niihin koodattujen ideoiden muuttumattomuudelle, on tutkielman eräänä lähtökohtana se, että tällainen näkemys on yksinkertaisesti riittämätön tiedon kehityksen ymmärtämiseksi. Maailma 3:n objektien staattisuusolettama on tietoteoreettisesti hedelmätön, sillä siinä sivuutetaan ajallisesti, yksilöhistoriallisesti ja tilannesidonnaisesti varioituvan elämaailman merkitys tulkintasuoritukselle. Tulkintaprosessia ja intellektuaalista ponnistelua ei voida propositionaalisen tiedon ollessa kyseessä erottaa toisistaan, sillä ilman tulkintaa esim. mustetahrat paperilla ovat vain mustetahroja paperilla.

Tutkielman taustalla on näkemys, että kognition suorittamiin operaatioihin vaikuttavat useat seikat ja taustaoletukset, minkä vuoksi tulkintaprosessia tulee tarkastella alusta alkaen laajempaan kysymyksenä kuin propositionaaliseen koodattujen merkitysten tulkintana ja semanttisen merkityksen avaamisena. Tällä tavoin tulkintaprosessi laajenee ymmärtämisprosessiksi ja tulkinnan kohde laajentuu maailma 3:n objektista, propositionaaliseen tiedosta, käsittämään myös muita todellisuuden tasoja.

Tutkimuskysymykseni operationalisointi perustuu Popperin kolmen maailman tietoteoreettiseen malliin. Popperin näkemys kolmesta maailmasta, ja inhimillisen tiedon kumuloitumisen selittäminen näiden keskinäisellä vuorovaikutussuhteella, on ollut useimpien Popperia käsittelevien tieteenfilosofisten puheenvuorojen aihe viime vuosikymmeninä. Tässä työssäni en kuitenkaan osallistu puheena olevien maailmojen, mm. ontologisia ongelmia käsitteleviin puheenvuoroihin¹, vaan tarkastelen Popperin 3. ja 2. maailman välistä vuorovaikutussuhdetta sisällyttämällä siihen kommunikatiivisen toiminnan teorian tulkintaa ohjaavan teoreettisen näkökulman.

Kiinnostus syventää ymmärrystä em. maailmojen välisestä vuorovaikutussuhteesta perustuu siihen, että Popper nimittää kyseistä vuorovaikutusta haltuunottavana

---

¹ Albinus 2013.

ymmärryksenä (*grasp subjectively*), mutta avaa haltuunottavan ymmärryksen käsitettä yksipuolisesti painottaen haltuunottavan ymmärryksen välittävää roolia maailman 3 objektien ja maailman 1 välillä. Maailma 3:n objektin ja haltuunottavaan ymmärrykseen vuorovaikutukseen vaikuttavat Popperin mukaan toisaalta tulkitsijan subjektiiviset dispositiot ja toisaalta propositiolauseen ajatussisältö. Miten haltuunottava ymmärrys näiden ehtojen vallitessa tarkalleen ottaen toimii, jää vähemmälle huomiolle, sillä Popperin tieteenfilosofia lähtee liikkeelle tiedon hypoteettisesta luonteesta itsestään, ei tulkitsevasta subjektista käsin.

Habermasin teoreettinen lähtökohta puolestaan on ihminen, jonka toimintaa ohjaavat sosiokulttuuriset tekijät. Habermasin teorian pohdinta desentrisestä ja kielellisesti välittyneestä maailmankuvasta muistuttaa lähtökohdiltaan myös joitain Popperin käyttämiä tulkintaprosessia koskevia premissejä.

Tutkielman eräs työhypoteesi on, että huolimatta siitä, että ko. teoriat ovat alun perin luotu käsittelemään eriluonteisia tieteellisiä kysymyksiä, voidaan niiden rinnakkaisella tarkastelutavalla saavuttaa kokonaisvaltaisempi kuva desentrisen maailmankäsityksen mahdollisuuksista, niin tieteenfilosofisessa kuin sosiologisessa keskustelussa. Desentrisellä maailmankuvalla tarkoitan holistista ajattelutapaa, jossa ympäröivän todellisuuden (esim. sosiaalisen, fyysisen, subjektiivisen) eri tasot ovat eritelty omiksi kokonaisuuksiksi mm. samojen ontologisten ominaisuuksiensa nojalla. Esimerkiksi yksilön mentaaliset tilat voidaan mieltää tällä tavoin eriteltyinä subjektiiviseksi maailmaksi ja molekyylien ja kappaleiden kokonaisuuden voidaan ajatella muodostavan objektiivisen maailman. Propositiolauseet ovat ihmismielen tuotteita ja niihin koodatut ajatussisällöt voivat viitata johonkin asiaan missä tahansa maailmassa. Osa tutkimuskysymystä on propositiolauseen monitulkintainen luonne. Pysin tutkielmassa esittämään mitä erilaisia tasoja voidaan erottaa prosessissa jossa subjekti tulkitsee propositiolauseen semanttista sisältöä ja pyrkii ymmärtämään sen eri konteksteihin sidotut merkityksen ja loogiset seuraukset.

Motiivi Popperin ja Habermasin teorioiden rinnakkaiseen lukutapaan perustuu havaitsemiini yhteneväisyyksiin Habermasin elämiskaailman käsitteen ja Popperin subjektiivisten dispositioiden maailman välillä. Palaan tarkemmin tähän seikkaan toisen luvun lopussa. Seuraavaksi kuitenkin joitakin huomiota sovellettavien teorioiden rakenteellisesta yhteensopivuudesta.

Habermasin sekä Popperin teorioiden rinnakkaisen lukutavan soveltaminen johtaa väistämättä siihen, että Popperin epistemologiaa tarkastellaan tässä yhteydessä länsimaisen kulttuurin ja filosofian tuotteena. Täten myös Popperin argumentit evoluutionaarisen tiedonmuodostuksen luonteesta, vaikkakin tarkoitettu universaalisiksi, saa tässä tutkielmassa ei-universaalin näkökulman. Tämä johtuu siitä, että Habermasin desentriinen maailmankuva sekä elämiskaailman käsite, ovat nimenomaan länsimaisen rationaalisuuden kehittymistä tutkivan sosiologian instrumentteja. Myönnän että on ongelmallista olettaa tiettyyn teoriaan kehitetyn konseptin soveltuvuus toisen teorian puutteiden paikaksi, mutta perustelen elämiskaailman konseptin soveltuvuutta kolmesta näkökulmasta. Ensinnäkin Popperin epistemologia on länsimaisen kulttuurin tieteellisen toiminnan eräs tulos ja sen argumentit rakentuvat vuoropuhelulle jota Popper käy yksinomaan muiden länsimaisen tieteen edustajien ja heidän argumenttien kanssa. Tämä tarkoittaa että Popper ja muut tieteenfilosofit jakavat joitakin kulttuurisia taustaoletuksia maailmasta jotta heidän keskinäinen yhteisymmärrykseen pyrkivä kanssakäyminen on ylipäättään ollut mahdollista. Se ettei filosofisessa keskustelussa haeta aktiivisesti konsensusta, on eräs filosofisen keskustelun tyypillinen piirre, eikä suinkaan manifestoi yhteisymmärrytedellytysten puutetta. Kolmanneksi katson että Habermasin esitys länsimaisen rationaalisuuden kehityksessä pyrkii mm. selittämään sosiaalisen todellisuuden rakentumisen kommunikatiivisen toiminnan kautta sekä selittämään systeemien ja elämiskaailman erkaantumisen toisistaan. Jälkimmäinen seikka määrittää erityisesti länsimaista sosiaalista todellisuutta, mutta kommunikatiivisen toiminnan teoria on eräs toimintateoria ja tarkoitettu sosiaalisen toiminnan rakennetta yleisellä tasolla jäsentäväksi teoreettiseksi tarkastelunäkökulmaksi. Tieteellinen työ, joka johtaa mm. tieteellisten teorioiden ja esim. epistemologisten näkemysten julkaisemiseen ja siitä kumpuavaan vuoropuhe-

luun, on selvästikin kommunikatiivista toimintaa, joka luo ja uusintaa sosiaalista todellisuutta rationaalisia perusteita hyväksikäyttäen.

1.1 Tutkielman rakenne

Tutkielman rakenne etenee seuraavasti. Seuraavassa luvussa käsittelen Popperin tietoteorian keskeisiä piirteitä ja tiedon kehittymisen evolutionaarista luonnetta. Tämän jälkeen käsittelen kolmen maailman mallia ja kolmen maailman keskinäistä vuorovaikutusta sekä merkitystä tiedon kehitykselle. Luvun lopuksi päädyn kuvaamaan mitä Popper sanoo maailma 3 objektin ja subjektiivisen maailman (maailma 2) suhteesta ja millaisia seikkoja näiden maailmojen vuorovaikutuksessa vaikuttaisi Popperin mielestä seuraavan, vaikka tätä tapahtumaa ei erityisen pitkäksi Popper käsittelekään. Tässä yhteydessä palaan tutkielman tutkimuskysymykseen ja liitän kommunikatiivisen toiminnan teorian näkökulman edellä esitettyyn viitekehukseen.

Kolmannessa luvussa esitän valikoituja osia Jürgen Habermasin, kommunikatiivisen toiminnan teoriasta, keskittyen tulkintaprosessin mekanismeihin ja elämismaailman konseptiin ja toimintatapaan merkityksen rakentumisessa. Neljännessä luvussa käsitelen propositionaalisen tiedon tulkintaa, potentiaalia tulla ymmärretyksi, sekä ymmärryksen edellytyksiä siten, että tutkin Popperin subjektiivisen tiedon ja haltuun ottavan ymmärryksen toimintoa elämismaailman konseptia hyväksikäyttäen. Huomautan selvyuden vuoksi ettei pyrkimyksenä ole väittää että elämismaailman konsepti olisi sellaisenaan sovellettava tai samaistettava konsepti Popperin subjektiivisten dispositioiden maailman idean kanssa. Tästä ei mielestäni voikaan olla kyse, sillä Habermasin elämismaailman konsepti on sosiaalisen toimintateorian komponentti, joka pyrkii vastaamaan kysymykseen mikä tekee sosiaalisen mahdolliseksi. Popperin tietoteoria sitä vastoin on epistemologinen hanke, joka pyrkii selittämään tieteellisen tiedon kasvua ja kehitystä. Kuitenkin huolimatta puheena olevien teorioiden eri päämääristä, yritän tässä luvussa osoittaa, että Habermasin toimintateoria valaisee puheena olleita haltuun ottavan ymmärryksen prosesseja, vertaamalla niitä yhteisymmärrykseen pyrkivän kommunikaation tulkintaprosesseja vasten.

2. Popperin tietoteorian piirteitä

Popperin desentriininen maailmakäsitys, sai alkunsa 30-luvulla osana ns. Wienin piirille osoitettua kritiikkiä. Popper näki loogisten positivistien pyrkimyksen muodostaa kaikille tieteille yhteinen kieli irrationalisena ja kohdisti kritiikkinsä etenkin induktiolla saavutetun tiedon mahdollisuuteen. Popper väitti, ettei mikään määrä testitapauksia oikeuttanut pitämään tieteellisiä teorioita tosina.² Se seikka, että jotkut teoriat olivat selitysvoimaltaan parempia kuin toiset, ja että niiden avulla pystyi tarkemmin ennustamaan esim. kappaleiden liikerajoja (vrt. Kopernikuksen aurinkokuntanäkemys ja Newtonin painovoimateoria), osoitti Popperin mielestä vain sen, että kyseinen teoria oli selitysvoimaltaan ja ennustuskyvyltään parempi kuin aiemmin parhaana pidetty teoria.

Seuraavassa käsittelen lyhyesti Popperin positiota tieteellisen tiedon synnystä ja tiedon luonteesta yleensä. Tämän jälkeen kuvaan Popperin kritiikin subjektiivista tiedon pätevyyttä kohtaan ja tuon esille joitakin kohtia, jotka ovat relevantteja myöhemmin käsiteltäville inhimillisen tietokyvyn piirteille. Subjektiivisen tiedon ongelmien jälkeen käsittelen lyhyesti popperilaisena tunnetun väitteen kaiken tiedon hypoteettisesta luonteesta ja varmuuden ongelmasta. Tieteellisenä pidettävän tiedon sekä pseudo-tieteen rajaa käsittelen lyhyesti, minkä jälkeen esittelen popperilaisen tietoteorian keskeisiä käsitteitä, kuten verisimilituudi ja fallibilismi. Luvun loppuun siirryn käsittelemään Popperin kolmejakoista maailmaa ja näiden keskinäisiä suhteita. Käsittelen erikseen kutakin maailmaa, minkä jälkeen rajaan 3. ja 2. maailman piirteistä myöhemmin käsiteltäville kysymyksille relevantit seikat ja yritän perustella valintani.

---

² Popper 1975, 7.

2.1 Tiedon muodostuminen ja tieteellisen tiedon metodi

Karl Popperin teos ”Elämä on ongelmanratkaisua” esittää tiedon hankkimisen ja tiedon luonteen selittyvän sillä että kaikki tietona pitämämme seikat ovat syntyneet pyrkiessämme ratkomaan eri tilanteissa syntyneitä ongelmia. Popper viittaa luonnossa tavattavaan evoluutioon jonka moninaiset organismit ovat sopeutuneet oman elinympäristönsä erityispiirteisiin ja ratkaisseet elämän ylläpidon ja uusintamisen kannalta tärkeät ongelmat jollain tavoin. Olivatpa nämä ratkaisut biologisia, behavioristisia, arkkitehtonisia tai kielellisiin konventioihin perustuvia, konstituivat nämä ratkaisut tietoa, sikäli kun ne ovat vastauksia käsillä olleisiin ongelmiin. Pitäytyen yleisellä tasolla Popper katsoo, että kukin organismi soveltuu vastaanottamaan ja tuottamaan käsittelemään tietynlaista tietoa. Organismit ovat rakenteeltaan ja toimintoiltaan tietynlaisen ympäristön asukkaita ja heillä on tätä vastaavat dispositionaaliset kyvyt kohdata ja käsitellä ympäristöstään kumpuavia ongelmanasetteluita. Ihmisen tietokyky ei biologisessa mielessä poikkea ameeban kyvystä vastaanottaa ja käsitellä ympäristön antamia signaaleita. Popperin mukaan yli 99 % ihmisen tietona kokemasta ymmärryksestä on synnynnäisen tietokyvyn uudelleen organisoitumista uusiin dispositionaalsiin valmiuksiin. Vain murto-osa ihmisen tietokyvystä on muokattavissa ja uudelleen ohjelmoitavissa vastaanottamaan ja käsittelemään toisenlaista todellisuutta, kuin mihin se evoluutioprosessin tuloksena tällä hetkellä on virittynyt. Eräänä esimerkkinä organismien kehittymisestä palvelemaan jotain tiettyä tehtävää Popper viittaa spekulatiiviseen tarinaan silmän evoluutiosta. Teoksessaan ”*All Life is Problem Solving*” (1999) Popper esittää hypoteesin silmäksi kehittyneen aistielimen evolutionaarisesta kehityksestä yrityksen ja erehdyksen kautta. Hypoteesissa silmä on saanut alkunsa valoon reagoivasta yksisoluisesta bakteerista joka on kyennyt fotosynteesiin, eli saanut ravintoa valosta. Valoon liikkumalla se on saanut ravintoa ja valon mukaan suunnistamalla se on voinut laajentaa alkuperäistä elämänpiiriänsä mm. liikuntakarvojen kehityttyä. Monimuotoisimpien elämänmuotojen kehittyessä myös tästä mekanismista on tullut monimutkaisempi ja siitä kehittyi miljoonien vuosien aikana tiettyjä valon aallonpituuksia havainnoiva elin - silmä.

Biologisen, kehollisen kehityksen tapaan, myös tietokykymme perusta on palautettavissa luonnolliseen tarpeeseemme voida saada selkoa tilanteestamme ja ratkaista ongelmia. Ihmisen tietokyky on neuroplastisuudessaan ja kognitiiviselta operaatiokyvyltään tietysti jotain muuta kuin bakteerilla. Voimme muokata elinympäristöämme ja suunnistaa edullisiksi tuntemiemme parametrien mukaan ja kommunikoida sekä ymmärtää merkityksiä asioista, joilla on vastine todellisuudessa tai eksistivät vain mielen sisältöinä. Tietokyky mielletään joissain tulkinnoissa kognition kapasiteetiksi saavuttaa ymmärrys huomion kohteena olevasta asiasta, mikä on johtanut käsitykseen, että tieto olennaisesti on subjektiivinen ilmiö tai subjektiivisten mielensisältöjen tila. Popperin ei hyväksy näkemystä vaan katsoo tiedon edellyttävän useiden todellisuuden aspektien nivoutumista yhteen subjektiivisten mielentilojen muutoksen ollessa eräs ymmärtämisen seuraus.

Subjektiivisen tiedon määritelmää Popper kutsuu arkijärjen tietoteoriaksi (*common sense theory of knowledge*).³ Popper kritisoi subjektivistien näkemystä, jonka mukaan saadaksesen tietoa maailmasta, on ihmisen avattava silmänsä, korvansa ja muut aistinsa ja otettava maailmasta saatavat havainnot vastaan. Havainnot ja mielen kyvyt organisoida aistien tuottama data tiedoksi muistuttavat tabula rasa – näkemystä. Mielen ajatellaan olevan kuin tyhjä taulu, joka täyttyy aistien vastaanottamalla materiaalilla muodostaen kuvan maailmasta. Popper ei hyväksy tätä näkemystä tiedon muodostumisen perustapahtumana. Hän nimittää em. teoriaa mielen ämpäriteoriaksi, jossa aistielinten tuottamat havainnot täyttävät mielen tiedolla. Popper argumentoi ettei ihminen voi havainnoida tai keskittää huomionsa ”tyhjän taulun” tavalla, vaan kaikki havainnointi on teoriapitoista. Teoriapitoisen havainnoinnin kysymykseen palaan vielä uudelleen useissa kohdissa tätä esitystä. Subjektiivisen tiedon, arkijärjen tietoteoria, ei Popperin mukaan kykene selittämään tiedon luonnetta, jonka perustavaa laatua oleva piirre on se, että se on ihmisen henkisen työn tuloksena pääteltyä ajattelua. Ajattelua ei voida kuvitella tapahtuvan ilman aistimusten ja kognition neuropsykologisten prosessien myötävaikutusta. Se mitä lopulta pidämme tietona, on enemmän tai vähemmän tietoisesti ohjattujen henkisten toimintojen tulos. Tähän

---

³ Popper 1972, 60-63.

lähtökohtaan Popper perustaa näkemyksensä että tietomme maailmasta on pääteltyä ja havainnoista johdettua. Mistä eri lähteistä ja todellisuuden aspekteista voimme johtaa tietoa, ja mitkä seikat vaikuttavat tietokykymme mahdollisuuksiin saavuttaa tietoa maailmasta, riippuvat useista tekijöistä, joita tarkastelen seikkaperäisemmin luvussa 3.

Raskain virhe subjektiivisessa tietoteoriassa ei Popperin mielestä ole tapa jolla tiedon konstituominen selitetään, vaan se, että teoria olettaa varman tiedon mahdolliseksi. Varmuusolettama on haitallinen siksi, että se asettaa tiedolle mahdottomat vaatimukset, joita tiedoksi kutsutulta instituutiolta ei tulisi vaatia. Popperin mukaan on hyödyllistä hakea parasta mahdollista selitysmallia, teoriaa ja ennustekyvyltään yhä parempia teoreettisia instrumentteja, mutta mikään ihmisen päätelmä, ja päätelmää tukevat havainnot, eivät oikeuta pitämään tietoa varmana. Tiedon varmuus tai teorian totuus tarkoittaisi, että tietoa koskeva asia käyttäytyisi tulevaisuudessa sen mukaisesti mitä siitä etukäteen tiedetään. Popper katsoo, että induktiivinen päättely, eli rajalliseen määrään testitapauksia perustuvan propositio, joka pätesi myös tulevissa tapauksissa, on epäpätevää. Ihmisen luoma tieto on luonteeltaan hypoteettista, arvausta, jonka jokin uusi esiin tuleva seikka voi asettaa kyseenalaiseksi ja kumota näkemyksemme. Minkään tyyppinen päättely tai ajattelumetodi ei johda todelliseen tietoon, joka olisi immuuni mahdolliselle kumoutumiselle. Tiedon varmuutta osoittavaa perustetta ei myöskään Popperin mukaan ole mahdollista osoittaa. Varmuuden standardiksi ei riitä runsas määrä testitapauksia, sillä parhaimmillaankin ne vahvistavat teorian selitysvoimaa, mutta ei sano mitään teorian rajoista. Induktiivisen päättelyn pätemättömyys teorioiden totuutta, tai totuudellisuutta arvioitaessa, on lähtökohta Popperin fallibilistiselle tietoteorialle josta seuraavaksi pääkohtia.

Teoksessaan *"Conjectures and refutations"* (1963) sekä kokoelmassa *"Objective knowledge"* (1970) Popper esittää näkemyksensä tieteellisen tiedon hypoteettisesta luonteesta, tiedon kehittymisen ja kumuloitumisen evolutionaarisesta luonteesta sekä em. kolmen maailman mallin.

Fallibilistinen tietoteoria katsoo että tieto on hypoteettista, eikä mikään määrä empiiristä havaintoaineistoa oikeuta pitämään havainnosta johdettua teoreettista tietoa varmana. Teoreettinen tieto, päättelyllä saavutettu näkemys jostain asiainnosta, on fallibilistisen tietoteorian mukaan hypoteettinen, eli tieto voi osoittautua virheelliseksi ja kumoutua kokonaan tai osittain. Tieteellinen tieto, jonka arvokkaimpina saavutuksina Popper pitää tieteellisiä teorioita, ovat aina hypoteeseja. Popper ei kiellä mahdollisuutta ettei tosia teorioita voisi löytyä, mutta väittää, ettemme voi itse keksimillämme kriteereillä tai millään määrällä testitapauksia oikeuttaa väitettä teorian totuudesta.⁴ Teorioiden keskinäistä paremmuutta ja parempien teorioiden etsimistä fallibilismi sitä vastoin selittää verisimilituudin, eli totuuspitoisuuden tai totuudenkaltaisuuden, käsittein. Popperin sanoo, että teorian voidaan ajatella *lähestyvän* totuutta, mikäli teoria kykenee selittämään ja ennustamaan tapahtumia paremmin, kuin varhaisemmat teorit. On siis mahdollista luoda uusia ja parempia teorioita arvioimalla niitä kriittisesti ja asettamalla teorioiden selitysvoima empiirisiin testeihin. Mikäli teoria kykenee selittämään ja ennustamaan ilmiöitä, joita se kuvaa, voidaan katsoa että teoria on saanut empiiristen testien *vahvistusta*. Testien vahvistama teoria on aikaisempi teorioita parempi, mikäli se ennustaa ilmiötä vähintään yhtä hyvin kuin aikaisempi teoria, ja on selitysvoimaltaan kattavampi. Testien tukema teoria ei kuitenkaan osoita että teoria olisi tosi. Testeillä ei tulisi siten ensisijaisesti etsiä teoriaa vahvistavaa näyttöä, vaan tärkeämpää on testitapausten avulla etsiä rajat, joissa teorian selitysvoima tulee vastaan. Toisin sanoen testeillä pyritään osoittamaan teorian heikot kohdat, jotta voitaisiin parannella teoriaa. Fallibilistisen tietoteorian mukaan tieteellisen tiedon pätevyys riippuu a) teorioiden selitys- ja ennustuskyvystä b) testattavuudesta ja c) parannuksista aikaisempaan tietoon nähden. Teoreettisen tiedon kehitykselle tärkeää on osoittaa teorian selitysvoiman rajat ja etsiä parempia selittäviä teorioita. Oleellista vastaavasti on vallitsevan teoreettisen tiedon oikein arvioitu merkitys suhteessa kysytyyn asiaan. Tautologioiden kaltaisia tosia propositioneja voidaan johtaa analyttisesti, tai antaa uusia muotoiluja vallitseville käsitykselle, mutta tieteellisen tiedon kehityksen kannalta tällaiset propositionit eivät ole älyllisesti kiinnostavia. Sitä vastoin radikaalit hypoteesit todellisuuden luonteesta johtavat

---

⁴ Popper 1972, 44.

yrittäminen ja erehdyksen metodin ohjaamana uuden tyyppisiin kysymyksenasetteluihin, jonka seurauksena uusien mahdollisuuksien ja hypoteesien kehittäminen on mahdollista.

2.2 Tieteellisen tiedon luonne

Ollakseen tietoa tiedon tulisi vastata arkijärjen asettamiin kysymyksiin maailmassa ilmenevistä asiainaloista. Kuten aiemmin on kuvattu, on arkijärjen (common sense) kyky vastaanottaa aistihavaintoja ja tehdä niistä päätelmiä, riittämätön perusta tieteelliselle tiedolle. Popper myöntää, että se on kuitenkin ainoa lähtökohta kaikelle tiedolle. Tieteellisen tiedon mahdollisuus ei siten perustu aistimusten varmuudelle, vaan yksinomaan kriittiselle asenteelle, joka kyseenalaistaa ja testaa hypoteettisia ajatusrakenteita – propositioneja. Tämä asettaa hypoteeseille vaatimuksen, joka Popperin mielestä erottaa empiiriset luonnon tieteet muista tiedon lajeista, kuten metafysiikasta ja pseudotieteistä. Ollakseen tieteellisiä, tulee hypoteesien olla objektiivisesti testattavissa. Hypoteettista tietoa arvioiva kriittinen ajattelu jää Popperin mukaan vain retoristen ansioiden varaan, ellei teorian selitys- ja ennustuskykyä voida arvioida objektiivisesti esim. empiiristen testien avulla.

Teoriat joita ei voi testata eivät nauti Popperin mielestä tieteellisen tiedon statusta, vaan kyse on jostain muusta. Esim. psykoanalyysi ei Popperin mielestä ole tiedettä sillä se perustuu aksiomiin, jotka eivät ole testattavissa. Freudin psykoanalyttisen teorian vaikutukset myöhemmässä psykiatrisessa tutkimuksessa ovat saaneet jotkut tieteenfilosofit esittämään kritiikkiä Popperin yksipuolisena pitämäänsä positiota kohtaan.⁵ Tässä riittää todeta, että rajanveto tieteen ja ei-tieteen tunnetaan filosofiassa tieteen demarkaatio-ongelmana, johon Popper sovelsi testattavuuden kriteeriä. Kolmantena mainittu kriteeri teorian paremmuudesta aikaisempiin teorioihin nähdessä, edellyttää teorialta sitä, että se selittää saman ilmiön kuin aikaisemmat teoriat, mutta laajemmin tai perinpohjaisemmin. Vanha teoria voi olla käyttökelpoisempi

---

⁵ Grant & Harari 2005, 449-450.

esim. arkisissa tilanteissa (vrt. newtonilainen mekaniikka vs. Einsteinin suhteellisuusteoria), mutta uusien teorioiden saadessa vahvistusta, voidaan havaita, että ne johtavat uusiin kysymyksen- ja ongelmanasetteluihin. Se että uudet teoriat johtavat uusiin kysymyksenasetteluihin ja havainto että uusi teoreettinen tieto, niin hypoteettista kuin se viime kädessä onkin, tuottaa uusia loogisia mahdollisuuksia jäsentää maailmaa, konstruoida yhä uusia teorioita ja testiasetelmia, päättää tieteen kehitykselle ominaisen kehän, jota Popper nimittää evolutionaariseksi epistemologiaksi. Tiivistettynä sen muoto on O1-TT-VE-O2, jossa O1 on ongelmatilanne 1, TT tarkoittaa testattavaa teoriaa, VE tarkoittaa virheiden eliminointia ja O2 tarkoittaa uutta ongelmatilannetta⁶. Testatessamme teorioita ja eliminoimalla virheitä ja modifioimalla teoreettista tietoa luomme uutta loogista sisältöä käsittelemäämme aineistoon. Uusi looginen sisältö ei luonnollisesti ole itsetarkoitus, mutta syntyy ongelmanratkaisun ja teorian testaamisen sivutuotteena, halusimme tai emme. Tällä tavoin syntynyt uusi tieto synnyttää uusia kysymyksenasetteluja uusia ratkaisumahdollisuuksia. Suuntaamalla luovat kykymme koeasetelmissa avautuvien kysymysten ratkaisuun, johtaa se yhä uusien teorioiden konstruoimiseen. Uusi tieto konstituoi uusia teorioita ja prosessi jatkuu uudelleen. Popper sanoo eksplisiittisesti että tietomme maailmasta kehittyy korjaamalla vanhaa tietoa kriittisen ajattelun keinoin. Vaatimus siitä, että kriittisen ajattelun tulee johtaa uusien hypoteesien luomiseen, on loogisesti perusteltavissa. Vaarana nähdään tilanne jossa tiede viittaa itseensä ja muodostaa puitteet kehämäiselle päättelylle, joka ei johda teorioiden muuttumiseen ja modifikaatioihin.

2.3 Kriittinen ajattelu ja kieli

Selittäessään tiedon muodostumista, kasautumista ja muuttumista, evolutionaarinen epistemologia nojaa darwinilaiseen mekanismiin, jossa onnistuminen on eräs tulos jatkuvasta yrityksestä ja erehtymisestä. Onnistuminen tarkoittaa tässä yhteydessä sopeutumista olosuhteisiin siten, että elämää ylläpitävät toiminnot voivat häiriöttä

---

⁶ Popper 1979, 119 ja 287-288.

jatkoa. Moninaiset organismit sekä maailman muuttuvat olosuhteet muodostavat sopeutumispaineita kaikille elämänmuodoille. Tätä tilannetta voidaan rinnastaa ratkaistaviin kysymyksiin tai analogiana ongelmanratkaisutilanteelle. Yrittäessään sopeutua vallitseviin ja muuttuviin olosuhteisiin organismit joko ratkaisevat sopeutumiseen liittyvät ongelmat tai menehtyvät. Ihmisen ei tarvitse asettaa olemistaan alttiiksi ratkaistessaan itse itselleen asettamiensa ongelmia. Tämä mahdollisuus perustuu ihmisen käyttämään kieleen ja sen korkeampiin funktioihin, joita eläinten kommunikaatiossa ei ole.

Saksalainen kielitieteilijä ja psykologi, Karl Bühler (1879 – 1963), esitti että ihmisen kielellä on alempia ja korkeampia funktioita, joista kaikilla eläimillä tyypillisesti on kaksi (ihminen mukaan luettuna). Kaikille yhteisiä kielen alempia funktioita ovat merkinanto (signalling), itseilmaisu (expression). Ihmisen kieli sisältää edellisten lisäksi vielä kuvailevan (descriptive) sekä argumentoiva funktion. Kuvaileva ja argumentoiva funktio sallii ihmisen artikuloivan asiointiloja jotka eivät ole aktualisoituneet fyysisessä, spatiotemporaalisessa, maailmassa. Ihmisen kielen avulla on mahdollista kuvailla ja argumentoida tietoisuuden käsittelemiä asioita, täysin riippumatta siitä, onko käytetyllä termillä vastinetta fyysisten aistiemme ulottuvilla. Ihmisen kieli on kuvailevan ja argumentoivan funktionensa vuoksi Popperin mielestä ihmisen suurin keksintö, jonka vaikutukset elämäämme on niin perustavalaatuinen, ettemme edes voi kuvitella inhimillistä kokemusta ilman kielellisesti konstruoituja näkemistapoja.⁷ Popperin mukaan jopa aisti-informaatiomme tuottamaan kokemukseen vaikuttavat kielellisesti opitut näkemistavat. Tietoisuutemme rakenteisiin ei ole mahdollista päästä aistimuksia, jotka eivät olisi kognitiivisen prosessin tietoisuudellemme tarkoituksenmukaisesti koodaamaa.

Tietoteorian näkökulmasta kielen kuvaileva ja argumentoiva funktio ovat edellytyksiä totuuden idealle. Totuus on tässä yhteydessä ymmärrettävä regulatiiviseksi periaatteeksi, joka arvioi deskriptiivisen puheen vastaavuutta tosiasioihin. Deskriptiivisen ja evaluoivan kielen ajatussisällöt ovat relevantteja vain suhteessa totuuden (tai totuu-

---

⁷ Popper 1979, 119.

dellisuuden) konseptin kanssa. Kielen kuvaileva funktio on argumentoivan funktion edellytys. Ihminen argumentoi deskriptioiden puolesta ja vastaan ja etsii kielellisen selvittelyn kautta yhä parempaa kuvausta asiasta, eli propositionia, joka vastaisi paremmin viitattua tosiasiaa jossain maailmassa.

Kielen korkeammat funktiot sallivat meidän ulottaa tietoisuutemme kyvyt käsittelemään asioita, jotka ylittävät välittömän kokemuksemme. Voimme arvioida, kuvata, testata ja uudelleen määrittää asioita kuvittelemalla eri mahdollisuuksia.⁸ Kielellisten mahdollisuuksien rajattomuus tekee propositionaalisen tiedon ainutlaatuiseksi ihmisen tuotteeksi. Popper kutsuu ihmisen ajattelun, tai henkisen työn tuloksena syntyneitä, objektiiviseen muotoon saatettuja ajatussisältöjä, kuten päätelmiä, teoreemoja ja deskriptioita maailma 3:n objekteiksi. Maailma 3:n objektit ovat ihmisen ajattelun seurauksena syntyneitä ajatussisältöjä, jotka muodostavat oman autonomisen maailmansa. Autonomisuudella viitataan objektiin jolla on intentionaalisen semanttisen sisältönsä ohella tekijästään riippumattomia ominaisuuksia ja vielä löytämättömiä loogisia suhteita toisiin maailma 3 objekteihin.⁹

Palaan Popperin kolmen maailman mallin tarkemmin alaluvussa 2.5. Siirryn kuitenkin ensin kuvaamaan lyhyesti kriittisen ajattelun periaatteita siinä määrin, kun ne ovat relevantteja tiedon muodostumisen evolutionaarisen luonteen kannalta.

2.4 Kriittinen asenne

Kriittinen ajattelu perustuu Popperin tietoteoriassa tietoisesti kyseenalaistavaan asenteeseen. Rajoitan tässä tarkastelunäkökulman koskemaan ainoastaan tieteellistä tietoa, joskin voidaan ajatella että Popper mahdollisesti ajatteli samojen kehitysmekanismien koskevan myös muita kolmannen maailman objekteja ja subjektiivisen tiedon suhdetta. Lukuisissa kirjoituksissa, kuten artikkelissa *"Epistemology without a*

---

⁸ Popper 1979, 148.

⁹ emt. 115-119.

*knowing subject*¹⁰, hän argumentoi, että kaikki havainnointi on teoriapitoista (theory impregnated). Popper katsoo, ettei havainnointi teoriapitoisen tietoisuuden ohi ole kuviteltavissa oleva mahdollisuus. Tietoinen havainnointi on passiivista aistimista holistisempaa kiinnostusta ympäristöä kohtaan ja kattaa havainnon kohteen lisäksi myös muita alueita. Tietoisuus itsessään merkitsee kognition aktiivista toimintaa, jotta älyllisesti ohjautuva mielenkiinto ja ymmärtäminen kävisivät päinsä. Teoriapitoinen havainnointi, ymmärrystä tavoittelevan subjektin dispositionaalinen tieto (maailmasta) ja teoriapitoinen havainnointi, ovat Popperin tietoteorian piirteitä, joita myöhemmin tässä työssä rinnastan Habermasin elämismaailman rakenteeseen ja toimintaan.

Tieteelliseen, teoreettiseen tietoon kohdistuva kyseenalaistava asenne hakee teoriasta heikkouksia tutkimalla tietoisesti, mitä ilmiöitä teorian pitäisi voida selittää ja ennustaa. Teorian heikkojen kohtien etsimien ja niiden testaaminen on tietoista yritystä ja erehdys - menetelmän soveltamista. Teorian kumoamiseen tähtäävien tietoisien koeasetelmien suunnitteleminen on Popperin usein alleviivaava piirre, joka erottaa ameebaa ja Einsteinia. Vaikka kumpikin ponnistelee kohti uutta ja hedelmällisempää suuntaa yrityksen ja erehdyksen kautta, tekee ameeba sen vaistollaan ja *virheitä välttäen*, kun Einstein puolestaan tietoisesti ja *virheitä etsien*. Ei-kielellisenä organismina yrityksen ja erehdyksen metodia soveltavan ameeban pyrintö voi johtaa sen tuhoutumiseen, kun taas propositionaalinen tieto voidaan kumota kriittisen argumentaation ja teorian testaamisen avulla ilman riskejä.

Edellä olen käsitellyt fallibilistisen tietoteorian perusominaisuuksia, tieteellisen tiedon evolutionaarista kehittymistä, kielen ja propositionaalisen tiedon ominaisuuksia, sekä kuvannut kriittisen asenteen soveltamista teoreettisen tiedon kumoamisessa ja vahvistamisessa. Olen jättänyt käsittelemättä Hume muotoileman induktion ongelman, jolla oli suuri merkitys Popperin fallibilistisen tietoteorian synnyssä¹¹. Nyt käsillä olevan työn kannalta Popperin ehdotusta induktion ongelman ratkaisuksi ei

---

¹⁰Popper 1968, 333-373. Ks. myös Popper 1972, 71-72.

¹¹ Popper 1979, 27-29.

ole kuitenkaan tarpeen ottaa esille, vaan käsittelen seuraavaksi kolmen maailman mallin ja selitän lyhyesti, mitä Popper tarkoittaa objektiivisella ja subjektiivisella tiedolla. Tämän jälkeen tutkin seikkaperäisemmin miten Popper kuvaa kolmannen maailman objektin ja ymmärryksen tähtäävän subjektin suhdetta.

2.5 Kolme maailmaa

Popper erottaa toisistaan kolme aspektia ihmisen hahmottamasta todellisuudesta. Hän kutsuu jakoa kolmen maailman malliksi, jossa eri maailmat ovat vuorovaikutussuhteessa toisiinsa.¹² Ensimmäinen maailma (myöhemmin tässä tekstissä maailma yksi) on fyysinen maailma. Fyysinen, objektiivisesti havaittava maailma, konstituoituu maailman fyysisistä objekteista, asiointiloista, energiamuodoista, aineellisista prosesseista, jännitteistä, säteilystä ja vastaavista objektiivisen todellisuuden olioista. Fyysiseen todellisuuteen kuuluvat sekä elävä että kuollut luonto, eli kasvit, eläimet, ihmiset, kivet, atomit, sähkömagneettinen säteily jne.¹³ Objektiivinen maailma käsittää objektiivisen todellisuuden kaikki tuntemamme ja tuntemattomat tosiseikat.¹⁴

Objektiivinen maailma muodostaa Popperin epistemologiassa referenssimaailman, johon luonnontieteelliset päätelmät, teoreemat ja teoriat viittaavat. Totuudenkaltaisuus, verisimilitudin käsite, viittaa propositionaalisen tiedon vastaavuuteen maailma 1:n tosiasioiden kanssa. Objektiivinen maailma on subjektiivista ja sosiaalista todellisuutta helpompi hahmottaa, sikäli kun sen olemistapa on tietoisista subjekteista riippumaton. Fyysinen maailma oletetaan tyypillisesti objektiivisesti tietoisuudelle avautuvana referenssimaailmana. Subjektiivisen tietoisuuden jäsentämä maailma

---

¹² Popper ja Eccles 1977, 36-38.

¹³ Popperin terminologia ei erota toisistaan elävää ja kuollutta luontoa sillä erottelu ei ole relevantti tietoteorian kannalta, mutta myöntää että erikoistunutta jakoa voi toki tehdä. Kolmen maailman malli ei väitä etteikö voisi olla perusteltua eri asiayhteyksissä erottaa toisistaan yhä useampia maailmoja. Popperin kolmen maailman malli on tieteenfilosofisessa keskustelussa tunnettu teoria, minkä vuoksi enempää pohdintaa useampien maailmojen perusteista tässä yhteydessä ei tehdä.

¹⁴ Popper 1978, 143.

sitä vastoin on kulttuurisen vaikutuksen organisoima. Tällä ei ole kuitenkaan vaikutusta objektiivisen maailman itsenäiseen realismiin.¹⁵ Tutkielman lopulla esitän argumentin, jonka mukaan maailma 1 näyttäytyy erilaisena eri yksilöille riippuen siitä, minkälaisen kulttuurisesti muotoutuneen maailmankuvan puitteissa yksilö havainnoi objektiivista maailmaa. Palaan tähän ihminen – maailma asennetta käsittelevään kysymykseen luvussa 4.

Tietoisuuden tilojen tai subjektiivisten mielentilojen maailmaa Popper nimittää maailma 2:ksi. Maailma 2 luo maailman 3 objektit, ja on haltuun ottava ja välittävä instanssi maailma 3 objektien ja objektiivisen maailman välillä.

Popperin terminologiassa maailma 2 tarkoittaa tietoisuuden tilojen tai subjektiivisten mielentilojen maailmaa. Maailma 2 käsittää kaikki ne psykologiset prosessit ja kokemukset, joista yksilön tietoinen tai alitajuinen kokemus koostuu. Maailma 2 on yksilön tietoisuuden tilat kaikkina, riippumatta siitä, onko henkilö itse kulloinkin tietoinen tajuntansa prosesseista.

Kuten aiemmissa kappaleissa on viitattu, perustuu ihmisen tietokyky mm. synnynnäiseen kapasiteettiin kiinnostua, vastaanottaa, luoda ja purkaa todellisuudesta saatuja viestejä ja informaatiota. Kehittyessään lapsesta aikuiseksi ihminen varttuu niin taitavaksi ympäröivän todellisuuden tulkitsijoiksi, että yhtenäinen kokemus maailmasta ja sen rakenteesta on mahdollista. Kehittyessään normaalissa sosiaalisessa, fyysisessä ja biologisessa ympäristössä, kehittyä ihmisen kognitiivinen kapasiteetti voidaan tulkita samanaikaisesti todellisuuden eri aspektoja, manipuloida ja muuttaa todellisuutta, muodostaa käsityksiä sekä tehdä tietoisia ratkaisuja, tulkintoja ja valintoja. Kyky oppia, käsitteellistä sekä ajatella ja arvioida asioita kriittisesti, ovat maailma 2:n mentaalisia prosesseja, jotka muodostavat osan subjektiivisesta maailmasta. Maailma 2 on Popperin teoriassa suunnattoman tärkeä, sillä ilman yksilön tietoisuutta ei seuraavaksi käsiteltävällä maailma 3:n objektilla voisi olla vaikutusta ensimmäiseen maailmaan. Subjektiivisten mielentilojen maailmaa ei tule kuitenkaan käsittää

---

¹⁵ Niiniluoto 1999, 10.

mekanistiseksi koneeksi, tai vain rajoitettuihin tulkintoihin kykeneväksi, mentaalisten operaatioiden toistajaksi. Subjektivisten mielentilojen maailma voidaan ajatella olevan yhtä ihmisen henkisen kapasiteetin kanssa. Kussakin tilanteessa osa kapasiteetista aktivoituu ja osallistuu todellisuuden vastaanottamiseen, tulkintaan ja käsittelemiseen sekä tietysti ohjaa toimintaamme. Popperin epistemologiassa maailma 2 on psykologisten operaatioiden alue, jossa hänen haltuunottavaksi ymmärrykseksi kutsumansa ilmiö aktualisoituu subjektin oman intellektuellin aktiivisuuden ja huomion kohteiden vuorovaikutuksesta. Tietoisten ja alitajuisten prosessien myötä syntyy uusia assosiaatioita tietoisuuden objektien välillä ja ajatussisältöjen eri artikulointimahdollisuuksien muodot kypsyvät. Maailma 2 on myös mm. oppimistapahtuman vaikutusalue sikäli kun oppimista voidaan luonnehtia oppijan tietoisuuteen vaikuttamiseksi siten, että uudenlainen toiminta tulee mahdolliseksi uusina mentaalisisinä dispositioina ja ymmärryskapasiteettina. Aiemmin mainittu ilmiöiden teoriapitoinen katseleminen voidaan ymmärtää siten em. tavalla mainitulla oppimalla hankittujen subjektivistien dispositioiden näkökulmasta.

Maailma 2 on konseptina abstraktio, yleistävä käsitteellinen kuvaus yksilön tietoisuudesta. Yksilön tietoisuus on ainutkertainen yksilöhistoriallisesti muodostunut mentaalisten tilojen ja subjektivistien dispositioiden maailma, jonka havaittavat ominaisuudet vaihtelevat yksilöittäin ja konstituovat persoonan. Yksilöllisistä piirteistä huolimatta henkisten kykyjemme rakenne on kuitenkin mielekästä olettaa samankaltaiseksi siinä kuin fyysisten kehojen anatominen ja funktionaalinen samankaltaisuus. Olemme olemassa erillisinä tietoisuuksina ts. tietoisina yksilöolentoina, mutta tästä huolimatta emme Popperin näkemyksen mukaan koe elävämme kukin omassa maailmassa, vaan vaikuttaa siltä että jaamme yhteisen kokemuksen ympäröivästä spatiotemporaalisesta todellisuudesta. Saman objektiivisen spatiotemporaalisen todellisuuden jakaminen oletetaan Popperin teoriassa universaaliksi mahdollisuudeksi.

Fyysisestä todellisuudesta vastaanotettujen, välittömien aistihavaintojen, lisäksi tietoisuuden tiloihin vaikuttavat ratkaisevalla tavalla ne eri tavat ja tottumukset, joilla kognitio koodaa ja jäsentää kokemuksen sellaiseksi, että se voidaan vastaanottaa

psykkisen tasapainotilan häiriintymättä. Kognition automaattiset prosessit, jotka muodostavat kokemuksen rakenteen ja mm. sallivat havainnoinnin tietoisesta suuntaamisesta sekä konseptuaalisen ajattelun yhdistämisen, ovat osin geneettistä, synnynnäistä osaamista ja osin muotoutuvat sosialisointiprosessissa.¹⁶ Kokonaisuutena tarkastellen kognition taidot vastaanottaa todellisuutta sellaisena kuin se koetaan, eivät siis ole synnynnäisiä kykyjä, vaan niitä ohjaavat sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotetut taidot ja taipumukset. Opittu havainnointitapa määrää suurelta osin kokemuksen laadun. Sosialisointiprosessissa ihminen oppii hallitsemaan vallitsevan sosiaalisen ympäristön mukaiset tavat ymmärtää ja jäsentää kokemusta tavalla, joka liittyy yksilön osaksi yhteisöä. Sosiaalisen ympäristön kanssa jaettuun yhteiseen kokemisen tapaan liittyvät tiedot ja taidot, kuten kielen oppiminen sekä kulttuurisesti tuotetun tietovaraston haltuunotto, ovat sosialisointiprosessin tapahtumia.

Tässä tutkielmassa keskeisin sosialisointiprosessissa siirtyvä taito on kielenkäytön hallinta ja kielellisesti välittyneen maailmankuvan siirtyminen. Nämä tekijät muodostavat perustan myöhemmin käsiteltävälle elämämaailmalle, josta tarkemmin luvussa 3.4.

2.6 Maailma 3:n objektit

Maailma 3 tarkoittaa ihmismielen tuotteiden muodostamaa maailmaa, joka eroaa fyysisestä maailmasta ja subjektiivisten mielentilojen maailmasta olemistavaltaan. Ihmismielen tuotteiden maailma muodostaa Popperin esityksessä oman totaliteettinsa omine autonomisine piirteineen. Popper katsoo 3.maailman käsittävän kaikki ihmismielen tuottamat innovaatiot sisältäen mm. kielet, kertomukset, uskonnolliset myytit, tieteelliset päätelmät, teoreemat ja teorit. Edelleen matemaattiset konstruktiot, tieteelliset päättelysäännöt, lait, sävelmät, sinfoniat, lentokoneet, taulut jne. Kaikki asiat, jotka ovat ihmismielen tuottamia entiteettejä, konstituivat maailma 3:n. Useat maailman 3 objektit, kuten taulu, ovat olemassa sekä objektiivisessa

---

¹⁶ Popper 1979, 29.

maailmassa, fyysisenä kappaleena, että taiteilijan näkemyksen materialisoitumana. Kirjat, kuten Taru sormusten herrasta, ovat olemassa sekä lukemattomina fyysisinä kopioina, että kirjailijan mielikuvituksen ruumiillistumana – ajatussisältönä, joka on saanut fyysisen ilmentymän kirjana. Sävelmä saattaa esiintyä fyysisessä maailmassa miljoonana levynä, eri orkestereiden esityksinä, mutta kyseessä on kuitenkin vain yhden ajatussisällön ruumiillistuma. Voidaan ajatella että maailma 3:n objektit ovat abstrakteja objekteja, kun niiden fyysiset toteumat tai ruumiillistumat (embodiments) ovat konkreettisia objekteja.¹⁷

Sivuuttaen tässä maailma 3:n objektien lukuisiin eri muotoihin liittyvät kysymykset, keskityn tässä yhteydessä kieleen sekä kielelliseen muotoon saatettujen ajatussisältöjen muodostamiin 3.maailman objekteihin. Popperin mukaan kieli on ihmisen keksinnöistä merkittävin, sillä sen avulla subjektiiviset mielensisällöt voidaan muuttaa maailma 3:n objekteiksi. Puhuttu, ja ennen kaikkea kirjoitettu kieli, dokumentoi ja saattaa objektiiviseen asuun tietoisuuden sisältöjä tavalla, joka on tyypillinen vain ihmiselle. Ihmismielen tuotteiden muodostama maailma 3 kattaa kaiken ihmismielen aktiviteetin tuloksena materialisoituneet objektit. Kuitenkin epistemologisessa mielessä, ja tämän tutkielman puitteissa, tarkoitan vastedes maailma 3:n objektilla kielelliseen asuun saatettuja päätelmiä, otaksumia, teoreettisia konstruktioita ja propositionaaleja, jotka ovat relevantteja tiedon kehitykselle luvussa 2.2 esitetyllä tavalla.

Tarkentaen artikuloitun idean kuvausta, voidaan kielelliseen asuun saatettuja ajatussisältöjä ajatella symbolisesti ilmaistuina ajatussisältöinä, joilla on kaksi semanttista ulottuvuutta: Ensinnäkin symbolisina rakenteina lause sisältää sen merkityksen, joka siihen on tarkoitettu realisoituvan. Toisaalta objektiiviseen asuun saatettu ajatussisältö, sen symbolinen rakenne, sisältää myös sellaisia uusia symbolisia tulkintamahdollisuuksia sekä loogisia seurauksia, joita kukaan ei ole vielä löytänyt, ja joita ei tarkoituksellisesti pyritty luomaan. Semanttisesti merkityksellisiä mahdollisuuksia sisältävät symboliset rakenteet, joita maailma 3:n objekteissa on löydettävissä, muodostavat oman autonomisen maailmansa. Autonomisen siinä merkityksessä että niiden

---

¹⁷ Popper 1978, 147.

olemassaolo on riippumaton niiden luoneen ihmismielen alkuperäisestä tarkoituksesta.¹⁸ Maailma 3:n objektia tarkastelevalle tulkitsijalle uudet mahdolliset merkitykset, loogiset suhteet ja mielle yhteydet näyttäytyvät probleemeina ja uusina tulkintamahdollisuuksina.

Maailma 3:n objektilla on merkittävä vaikutus ihmisen toimintaan. Esimerkiksi lentokentät ja tietokoneet ovat olemassa ideoina, piirustuksina ja teoreettisina mahdollisuuksina, ennen kuin ne materialisoituvat fyysisiksi objekteiksi. Kuitenkin Popperin mukaan maailma 3:n objektit eivät voi suoraan vaikuttaa objektiiviseen maailmaan, vaan edellyttävät aina maailma 2:n interventiota. Mitä tässä prosessissa tapahtuu, on tutkielman ydinkysymys, jota tarkennan seuraavaksi.

2.7 Maailma 3:n objektin haltuunottava ymmärtäminen

Popper erottaa toisistaan tiedon subjektiivisessa mielessä sekä tiedon objektiivisessa mielessä¹⁹. Objektiivinen tieto on objektiiviseen muotoon saatettu, esim. kielelliseen muotoon artikuloitu maailma 3:n objekti aiemmin käsiteltyine ominaisuuksineen. Subjektiivisella tiedolla Popper tarkoittaa ymmärtävää mieltä, tietoisuutta, joka on ottanut haltuun maailma 3:n objektin ajatussisällön. Esimerkkinä haltuun otetusta teoriasta Popper mainitsee Einsteinin suhteellisuusteorian. Hän huomauttaa että suhteellisuusteorian merkitys atomipommin rakentamiselle riippui tutkijayhteisön kiinnostuksesta ottaa teorian ajatussisältö haltuun implikaatioineen, mikä osaltaan paljasti uusia mahdollisuuksia tutkimuskysymysten ratkaisuiksi.

Kielellisesti formuloidut tieteelliset otaksumat, teoriat ja deskriptiot ovat olemassa maailma 3:n objekteina: kirjoina, piirustuksina, kaavoina ja tallenteina. Oleellista maailma 3:n objekteille ei kuitenkaan ole tiedon konkreettisen muodon materialisoida, vaan niihin kapseloitunut ajatussisältö (*thought content*). Ajatussisältöä Pop-

---

¹⁸ Popper 197, 118.

¹⁹ Popper 1978, 156.; ks. myös Popper 1979, 65-66

per kuvaa ideaksi, jonka taitava kääntäjä pyrkii säilyttämään kääntäessään lauseen sisältämää ajatusta kielestä toiseen²⁰.

Objektiiviseen asuun saatetun ajatussisällön siirtyminen subjektiivisen tietoisuuden tilaksi, ajatusprosesseiksi, edellyttää aktiivista toimintaa maailmassa 2. Kuten aiemmin on käsitelty, ei kielelliseen asuun formuloidun otaksuman tai teorian ymmärtäminen käy päinsä vain katsomalla tiettyä kirjoitusta. Tietoinen havainnointi on Popperin omien sanojen mukaan aina teoriapitoista, eli aiemmin sisäistetyn ymmärryksen suodattamaa.²¹ Ymmärtääkseen maailma 3:n objektin, esim. tieteellisen propositionalauseen semanttisen sisällön ja sen välittömät loogiset implikaatiot ja loogiset suhteet muihin relevantteihin propositionalauseisiin, nähdään, että ymmärtävä haltuunotto on monitahoinen kognitiivinen prosessi, joka edellyttää useiden tulkintaan vaikuttavien alaprosessien aktiivisuutta. Popperin kolmen maailman suhteet huomioiden voidaan ajatella että propositionaalinen tieto, oli kyseessä tieteellinen otaksuma, teoria, hypoteesi tai päätelmä, saa merkityksensä suhteessa a) tulkitsevan subjektin tulkinnalliseen suoritukseen, b) siihen toiseikkaan maailmassa, jota propositio koskee sekä c) muihin relevantteihin propositioihin.

Proposition ymmärtäminen edellyttää useiden näkökulmien huomioimista. Kyseessä on tulkinta, mutta ei siis samassa mekaanisessa mielessä, jossa yksittäinen termi käännetään kielijärjestelmästä toiseen. Ymmärtämisympyröiden kohteena on ajatussisältö, jonka semanttinen merkitys, loogiset suhteet toisiin maailma 3:n objekteihin ja konseptuaalinen yhteys eri asioihin, edellyttää useiden todellisuuden tasojen hahmottamista. Mitä voidaan ajatella useiden todellisuuden tasojen simultaanisesta huomioimisesta? Tämä on kysymys, jota yritän tarkentaa Habermasin kolmen maailman ja elämämaailman konseptien avulla.

---

²⁰ Popper 1979, 156.

²¹ mt., 71-72, ks myös Niiniluoto 1999, 91-92.

2.8 Tutkimuskysymyksen tarkennus

Vaikuttaakseen ensimmäiseen maailmaan, tulee kolmannen maailman objekti tulla käsitetyksi toisessa maailmassa. Mitä on käsittäminen? Popper käyttää tästä mm. termiä ”ottaa haltuun” (*grasp subjectively*).²² Hän erottaa toisistaan kaksi tiedon olo-tilaa: objektiivisen tiedon (maailma 3:n objekteihin tallentunut tieto) sekä subjektiivisen tiedon (maailman 2 mentaaliset tilat). Subjektiivinen tieto konstituoituu mentaalista dispositioista, joita Popper nimittää subjektiivisten odotusten maailmaksi. Subjektiivisen, ymmärtävän haltuunoton seurauksena maailma 3:n objektin merkitykset ja seuraukset ja loogiset suhteet tulevat aktiivisiksi mahdollisuuksiksi, jotka avautuvat subjektiiviselle maailmalle. Miten tämä prosessi tulisi käsittää?

Muotoilen kysymystä käyttäen lähtökohtana Popperin luonnehdintaa maailma 3:n objektin vaikutuksesta subjektiivisten mielensisältöjen maailmaan. Sir John Ecclesin kanssa kirjoitetussa teoksessa ”*The Self and its Brain*” (1977) Popper viittaa Platonin kuvaukseen siitä, miten älykäs mieli pääsee osalliseksi ideoiden maailmasta katselemalla ja näkemällä idean sielun silmin. Sisäistämme ja otamme haltuun idean jonka näemme ”totuuden valossa”.²³ Popper ja Eccles eivät hyväksy Platonin kuvausta asiasta. Muitakin eroja toki on. Platonin ideoiden maailma on jumalallista alkuperää ja sen objektit ovat täydellisiä. Maailma 3:n objektit ovat sitä vastoin ihmisen luomia, epätäydellisiä ja epätosia. Ajatus sielun silmästä ei myöskään saa kannatusta, vaan Popper sanoo maailma 3:n objektin haltuun ottavan ymmärryksen olevan aktiivinen tapahtuma, joka tulee ymmärtää eräänlaisena maailma 3:n objektin ajatussisällön uudelleen konstruomisena. Voidaksemme konstruoida mielessämme jonkin maailma 3:n objektin (ajatussisällön), meidän tulee ymmärtää jotain kyseisen ajatussisällön taustalla olevasta ongelmatilanteesta. Vasta ymmärrettyämme kontekstin, johon ymmärryksen tavoittelema ajatussisältö on tarkoitettu ratkaisuksi, voimme konstruoida maailma 3 objektin ja sen loogiset implikaatiot, jotka siihen on koodattu. Mihin

---

²² Popper 1978, 156.

²³ Popper K. ja Eccles J. 1977, 44.

kykyyn tulkinta viime kädessä nojaa? Pidän ratkaisevana seikkana Popperin lausetta ”Oletettava on vain [tulkitsevan subjektin] kyky itse tuottaa tiettyjä maailma 3:n tuotteita, erityisesti kielellisesti konstruoituja.”²⁴ Täten kyky oppia dekodeamaan maailma 3:n objekteja edellyttää taitoja joiden oppimisprosessit ovat sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettuja.

Mihin kykyyn maailma 3: objektin tulkinta viime kädessä nojaa? Pidän lähtökohtana Popperin lausetta ”Oletettava on vain [tulkitsevan subjektin] kyky itse tuottaa tiettyjä maailma 3:n tuotteita, erityisesti kielellisesti konstruoituja.”²⁵ Täten kyky oppia dekodeamaan maailma 3:n objekteja edellyttää taitoja joiden oppimisprosessit ovat sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettuja.

Miten subjektiivinen tieto ja ymmärrykseen pyrkivä mieli operoivat ottaessaan haltuun maailma 3:n objektin? Maailma 3:n objekti voi olla puhetta, kirjoitusta, tapoja, normeja, ohjaavia merkkejä, symboleja, struktuureja jne. Ne kantavat merkityksiä joiden ymmärtäminen ei ole mahdollista vain esim. symbolin merkitsemistapaa tutkimalla. Mikäli tunnemme sanan semanttisen sisällön, mutta emme kontekstia jossa sana esiintyy, emme voi päätyä sanan kantaman merkityksen ymmärtämiseen kuin sattumalta. Tällöinkin kyseessä on arvaus, ei ymmärrys, joka edellyttää tulkinnessa rationaalista ja reflektointia asennetta.

Merkityksen ymmärtäminen vaikuttaisi siis edellyttävän merkityksen luomisen edellytysten täyttymistä. Mitä tarkoittaa merkityksen luominen, on laaja kysymys, jonka rajaan tässä tarkoittamaan kielellisen kommunikaation symbolisesti välitettyjen rakenteiden tulkintaa. Syventymättä symbolifunktion moninaisiin filosofisiin kysymyksiin, riittää tässä yhteydessä todeta, että symbolisten kielellisten merkitysten luominen on sosialisatiossa, eli varhaisessa kanssakäymisessä opittu taito, jonka avulla yksilölle avautuu mahdollisuus kohti yhteisesti jaettua kokemisen tapaa. Yhteisen kokemisen tapa voi saada useita eri ilmenemismuotoja, joista yhteisellä kielellä

---

²⁴ Popper K. ja Eccles J. 1977, 45.

²⁵ Habermas 1984, 45.

kommunikoiminen on eräs. Kielellinen kommunikointi voidaan ymmärtää Karl Bühlerin analyysin näkökulmasta multifunktionaalisenä käytöksenä, joka palvelee useita sosiaalisia ja pragmaattisia tarpeita. Sosialisatiossa siirtyvien kykyjen, taitojen ja tietojen, eli kulttuurisen tietovarannon ja niiden käyttötapojen omaksuminen, tuottaa yksilölle kyvyn jakaa, tuottaa ja ottaa osaa yhteiseen kokemukseen sekä artikuloida ajatuksiaan. Tässä kehitysprosessissa otamme vastaan ympäröivän kulttuurin tarjoaman tiedon sekä taidot tiedon vastaanottamiseen ja tuottamiseen. Sosialisatiota kutsutaan antropologisissa asiayhteyksissä myös enkulturaatioksi. Termi painottaa sosialisatiossa muodostuvan ihmisen kulttuuriolennon luonnetta. Kulttuuriolento on nimitykseni ihmiskuvalle, jonka olen muodostanut analogisesti Ciceron ihmis käsityksen kanssa. Cicero luonnehtii ihmistä olentona, joka on järjestä osallinen, *rationalis particeps*.²⁶ Sosiaalistunut ihminen, kulttuuriolento, on ympäröivästä *kulttuurista osallinen olento*.

Enkulturaatiossa omaksutun kulttuurisen ymmärryksen myötä ihminen oppii suunnistamaan oikein sosiaalisessa ympäristössään ja tekemään arvioita sosiaalisista tilanteista, määrittämään tapahtumia eri intressien näkökulmasta sekä tietysti avaamaan kulttuurissamme kohtaamiemme viestejä. Termi ”enkulturaatio” painottaa erityisesti kulttuurisen ympäristön ymmärtämistä, sosiaalisten rakenteiden mukaisesti orientoituja odotuksia sekä oman toiminnan sopeuttamista vastaavasti. Myöhemmin tässä tekstissä käytän termiä sosialisatio sen kulttuurisen tietovarannon omaksumisesta, joka kattaa kaikenlaisten tilanteiden, myös kulttuurisen tilanteen, tulkintaa tukevan tietotaidon.

Ylläolevien ymmärtämisprosessien ympärillä on käyty myös mielenfilosofisia ja moraalifilosofisia keskusteluja. Eräs puheenvuoro käsittelee moraalista toimijuutta ja tarkastelee kysymystä mm. siitä näkökulmasta, miten moraalista käyppyyttä konstituiva osaaminen ja taito on mahdollista saavuttaa. Shaun Gallagherin (2005) artikkelissa kysymystä tarkastellaan asiantuntijuuden näkökulmasta. Gallagher esittää kolme erilaista näkemystä asiantuntijuuden täyttymisen edellytyksistä ja siitä miten

---

²⁶ Cicero, De officiis – Velvollisuuksista 1.11, Oksala 1985, 34. (Suom. Merja Itkonen-Kaila).

asiantuntijuus on saavutettavissa.²⁷ Erään näkemyksen on esittänyt Doug Lenat, joka argumentoi asiantuntijuutta konstituoivan propositionaalisen tiedon hallinnasta. Asiantuntijuus on siten palautettavissa oikeaan informaatioon ja kognition suorittamiseen loogisiin operaatioihin - propositionaalisen tiedon intellektuelliin komputointiin. Lenat'n asiantuntijuus on viime kädessä mentaalinen ilmiö, jossa oikein sovellettuja päättelysääntöjä käytetään informaation käsittelyyn. Lenatin mukaan asiantuntija on henkilö, joka hallitsee runsaan propositionaalisen tiedon jostain aiheesta, mutta hänen ei ole milloinkaan tarvinnut kokea tai harjoittaa käytännössä mitään asiaan liittyvää. Tällä tavoin käsitetty asiantuntijuus on ei-kehollista ja sellaisena asiantuntijuutta voisi teoriassa esiintyä esim. tietokoneessa. Propositionaalisen tiedon ammentaminen ja kognition suorittama komputointi muistuttaa jonkin verran Popperin kritisoimaa ämpäriteoriaa (commons sense theory of knowledge), jonka rakenteellisena oletuksena oli pää, johon informaatio virtaa, tallentuu ja jossa sitä käsitellään. Nimitän Lenat'n asiantuntijuuden määritelmää *propositiokokoelmaksi* myöhempää käsittelyä varten.

Toinen Gallagerin esiin nostama teema on Hubert Dreyfusin näkemys asiantuntijuudesta taitona, jonka yksilö oppii tekemällä jotain asiaa. Dreyfus erottaa, Heideggeria mukaellen, kaksi tietämisen tapaa: tietää miten ja tietää että. Dreyfus katsoo että asiantuntijuutta tulee tarkastella tietää miten – tietona, sillä asiantuntijuuden on oltava käytännössä sovellettavaa syvää osaamista, jossa tietämyksen ja osaamisen rajat eivät noudata propositionaalisen tiedon rajoja. Asiantuntija tietää miten ratkaista esiin tulevat ongelmat päämäärään päästäkseen. Hän ei useinkaan pysty artikuloimaan kaikkea sitä osaamista, jota hän soveltaa pyrkiessään päämääränsä. Tilannetta voi rinnastaa taitavaan pianistiin, joka ei erikseen reflektoi millä sormella hän painaa mitään kosketinta, mutta tietää miten toimia, kun näkee nuotit, lukee nuotistosta erotettavan harmonian, soitettavuuden varioitavuuden jne. Asiansa tunteva pianisti tietää miten toistaa säveltäjän ajatussisältö, mutta ei pysty artikuloimaan sanallisesti näkemystään esim. miten mikin nuotti tulee soittaa missäkin suhteessa edelliseen ja millä sormituksella. Hänen sensomotoriset taitonsa ja mentaali-

---

²⁷ Gallagher 2005, 202-205.

nen kykynsä prosessoida ja tuottaa nuotteihin sisällytetty melodia, ovat harjoituksen myötä sisäistettyjä taitoja, jotka konstituoivat asiantuntijuuden. Gallagher tiivistää Dreyfusin ajatuksen seuraavasti:

One way to summarize Dreyfus's position is to say that expertise is a matter of intuition, not intellectualization: 'Action becomes easier and less stressful [as the expert] simply sees what needs to be done rather than using a calculative procedure to select one of several possible alternatives'²⁸

Asiantuntijuus vaikuttaa tämän mukaan olevan ”oikeaa toimintaa” jossain [ongelma]tilanteessa. Oikean toiminnan aikaansaaminen näyttäisi edellyttävän harjoittelun ja taipumusten kautta sisäistettyä kykyä ymmärtää käytettävissä olevien resurssien hyötypotentiaali suhteessa tavoiteltuun päämäärään. Käytössä oleviksi resursseiksi voidaan ajatella lukeutuvan, elämän käytänteissä harjoitellun valmiuden lisäksi, myös propositionaalisen tiedon soveltaminen, sekä kyky yhteistoimintaan muiden kanssa. Dreyfus painottaa käytäntöön soveltamista ja pragmaattisia näkökulmia asiantuntijuutta konstituoivina elementteinä. Asiantuntijaan henkilöityy, ruumiillistuu, asiantuntemuksen kannalta relevantti tieto, joka on tietää miten – tyyppistä tietoa.

Dreyfusin ajatus tuntuu uskottavalta. Arkikokemus osoittaa usein, että koetaan järkeväksi hakea apua käsillä olevaan ongelmaan ensisijaisesti henkilöltä, jonka tiedetään ratkaisevan ne *välittömästi* tavalla tai toisella, ei välttämättä siltä henkilöltä, joka osaa puhua ongelmasta useista eri näkökulmista ja analysoida ongelman eri asianhaaroja objektiivisesti *ennen toimenpiteitä*. On täysin rationaalista toimia näin, vaikka jälkimmäisessä tapauksessa ongelman intellektuelli käsittely olisi moitteetonta ja sen seurauksena päätellyt toimintasuositukset huomioisivat oleelliset seikat oikeilla painotuksilla. Ongelma voidaan tässä yhteydessä kääntää tilanteeksi ja nimitetään Dreyfusin kuvailemaa asiantuntijuutta *henkilöityneeksi tilanneosaamiseksi*.

---

²⁸ Dreyfus 2002, 371, Gallagherin artikkelissa 2005, 202.

Kolmas Gallagherin vertailuun nostama tapa tarkastella asiantuntijuutta on Harry Collinsin kuvaus asiantuntijasta, jonka pätevyys, taito ja ymmärrys perustuvat ensisijaisesti sosiaalisen kanssakäymisen kautta muodostuneeseen asiantuntemukseen. Collins erottaa toisistaan interaktiivisessa toiminnassa opitun asiantuntijuuden ja itsenäisestä harjoittelusta syntyneen taidon tai harjaantuneen kyvyn. Collinsin näkökulmasta Lenat'n propositiokokoelman omainen asiantuntijuus painottaa liikaa propositionaalista tietoa, ja Dreyfus'n malli puolestaan korostaa turhan paljon subjektiivisten valmiuksien kultivoimista. Collinsin näkökulma eroaa molemmista useissa kohdissa. Toisaalta Collins väittää, että asiantuntijuus konstituoituu sosiaalisen kanssakäymisen yhteydessä syntyvästä pätevoitymisestä, mutta toisaalta kyse on oleellisesti laajemmasta intersubjektiivisestä oppimisen tavasta kuin diskursiivisten kielipeleihin osallistumisesta. Asiantuntijuutta Collinsin mielestä tulee tarkastella laajemmassa sosiaalisessa kontekstissa, eräänlaisena tietoa ja taitoja integroivana käytänteenä, josta ko. yhteisön jäsen pääsee osalliseksi ja osaltaan kontribuoi jaetun asiantuntijuuden yhteiseen tietovarantoon. Yhteisön jakaman asiantuntijuuden osallisuus syntyy, kun henkilö osallistuu asiantuntijayhteisön toimintaan ja viettää siinä aikansa. Collinsin mukaan erityisesti osallistumalla keskusteluun ja omaksumalla yhteisön kielenkäyttötavan, alamme ymmärtämään miten kutakin asiaa koskevat merkitykset muodostuvat jonkin alan asiantuntijoiden sosiaalisissa käytänteissä. Konstruoimalla ajatuksia ja puhetta tietystä aiheesta siten, että imitoimme muilta oppimiamme ajattelutapoja ja seuraamalla heidän työskentelyssään noudattamia käytänteitä, niin sosiaalisia, proseduraalisia kuin metodologis-käytännöllisiäkin, opimme näkemään ja ajattelemaan ja toimimaan kuten muut asiantuntijat. Collinsin mukaan asiantuntijuus on tiettyä diskurssia koskevan kielipelin omaksumista, eli sitä, että harjaantuu sosiaalistumisen kautta antamaan saman merkityksen kyseessä olevalle asialle, kuin se [asiantuntija] yhteisö, jonka sosiaalisiin käytänteisiin on kasvanut sisään. Asiantuntijuutta koskeva tietotaito esiintyy Collinsin asetelmassa yhteisössä eikä yksilössä. Asiantuntijuus konstituoituu kommunikatiivisessa prosesseissa jaetun näkemyksen kautta saavutetussa yhteisymmärryksessä, josta asiantuntijaksi itseään pitävä henkilö on osallinen. Asiantuntijuus ei siten Collinsin mallissa ole palautettavissa propositioliuseiden muodostamaan tekstikorpukseen, eikä myöskään kokemuksen myötä

opittuihin henkilöityneisiin toiminnan taipumuksiin.²⁹ Nimitän Collinsin mallia *sosiaalisiksi asiantuntijuudeksi*.

Kun vertailemme em. asiantuntijuusmalleja Popperin evolutionaariseen epistemologiaan, pyrkien samalla säilyttämään fallibilistisen tietoteorian keskeiset teesit, voimme arvioida asiantuntijuuden konstituivia ymmärryksen lajeja seuraavasti.

Lenat'n propositiokokoelmaksi nimittämäni osaamismalli soveltuu kehnosti popperilaisen tietoteorian analyttiseksi työkaluksi. Popperin maailma 3:n objektit ovat propositiolauseen muotoon saatettuja ajatussisältöjä, joiden on aktivoiduttava maailma 2:n mentaalisisinä tiloina. Aktivoiduttuaan ja assimiloituttuaan voi maailma 3:n objekti vaikuttaa maailma 1:ssä. Eräs propositiokokoelmamallin ongelmia on se, ettei se edellytä objektiivisen maailman osallisuutta, mukaan lukien muut ihmiset. Toinen ongelma on se, että siinäkin tilanteessa että propositiolauseiden joukko käsittäisi kaikki tosiasialauseet kaikista mahdollisista asioista ajankohdassa t1, ei malli kerro, kuinka propositiot ajankohdassa t2 saavat alkunsa. Lenat'n asiantuntija on riippuvainen muista [asiantuntijoista], jotka tuottavat tiedon, josta asiantuntijuus on riippuvainen. Propositiokokoelmamallin ei - henkilöitynyt asiantuntijuus sulkee lisäksi pois kriittisyyden, jota selvästikin voi harjoittaa vain rationaalisesti toimiva agentti.

Dreyfus'n *henkilöitynyt tilanneosaaminen* selittää kuinka yksilöhistoriallisesti kohdatut ja koetut käytänteet muodostuvat tiedoksi ja taidoksi, jotka mahdollistavat tietää miten – tyyppisen tiedon akkumuloitumisen yksilöissä. Tietää miten – tyyppinen tieto muistuttaa jonkin verran Popperin maailma 2:n tietoisuuden tiloja, jossa kaikki mentaaliset operaatiot aktualisoituvat. Kuitenkin tarkasteltaessa henkilöityneen tilanneosaamisen kumuloitumista yksilölle, havaitaan että käytännön harjoitteluun ja kokemukseen perustuvassa mallissa akkumuloituva tieto ei tarvitse muodostuakseen maailma 3:n objekteja. Mahdollisuus on kestämätön fallibilistiselle tietoteorialle, joka perustuu propositionaalisen tiedon muuttumisen periaatteille. Henkilöitynyt asiantuntijuus on toki eri asia kuin tiedon testaukseen ja kumoamiseen perustuva

---

²⁹ Gallgaher 2007, 206.

tiedon kehitys. Popperin tietoteorian intressissä on kuitenkin tiedon kumuloitumisen ja kehittymisen selittäminen siten, että tiedoksi kutsutun informaation konstituivat prosessit voidaan kyseenalaistaa. Tieteelliselle tiedolle olennaista on ymmärtää tiedon muodostumiseen oikeuttavat tapahtumat, tieteellisessä työssä sovelletun päätelyn kulku ja johtopäätöksiä taustatekijät. Henkilöitynyt tilanneosaaminen edellyttää propositionaalisen tiedon merkitysten ymmärtämistä ja tilannesidonnaista sovellyskykyä, eli propositionaalisen tiedon vaihtoehtoisten käyttötapojen hahmottamista. Tilannesidonnainen osaaminen ei kuitenkaan edellytä osaamisen suhteuttamista olemassa olevaan propositionaaliseen tietoon esim. kommunikatiivisin keinoin. Ns. hiljainen tieto voidaan katsoa olevan eräs soveltavan tiedon laji, mutta tiedon systemaattisen kehittymisen kannalta tilanneosaamisen edellyttämä tietämisen tapa ei ole kiinnostava popperilaisen tietokäsityksen analyysissä. Suurin ongelma tässä on kriittisen ajattelun roolin jäämisessä piiloon. Tilannesidonnaisessa osaamisessa taidot voidaan olettaa kehittyvän yrityksen ja erehdyksen kautta, aivan kuten Popper olettaa, mutta tiedon ja taidon kehittymisen kannalta olennainen kyseenalaistaminen ei tässä mallissa saa näkyvää muotoa. Toiminnallisina valmiuksina ts. subjektiivisina dispositioina, eksistoiva osaaminen ei konstituoisi teoriaa, jota kritisoida ja jota parannella argumentein ja testein. Voidaankin ajatella että henkilöityneessä tilanneosaamisessa konkretisoituu ”tietää miten” – tyyppistä tietoa. Jossain määrin malli on yhteensopiva sosiaalisen mallin kanssa, sikäli kun se koskee miten toimia sosiaalisessa kanssakäymisessä. Henkilöitynyt tilanneosaaminen ei edellytä jaetun tiedon käsitettä, mikä on sille heikkous tässä asiayhteydessä.

Sosiaalinen asiantuntijuus, jaettu merkitysten ymmärtämisen malli, ei ole samalla tavalla ristiriidassa fallibilistisen tietoteorian kanssa. Kielellisessä kommunikaatiossa tavoiteltu osaaminen ja asiantuntijuus, nojaa tiettyihin samoihin taustaoletuksiin jaetun tiedon luonteesta, joihin myös Popperin kuvaama tieteellinen kriittisyys perustuu. Collinsin ajatus asiantuntijuudesta on tieteenalan käyttämän kielen suvereeni hallinta, johon oleellisesti liittyy ko. kielen tulkinta asiantuntijayhteisön jakamalla tavalla. Toisin sanoen kielellisen viestin sisältämien merkitysten ymmärtäminen asiantuntijayhteisön jakamalla tavalla.

Dreyfusin näkemys Wittgensteinin puhuvasta leijonasta on se, ettemme ymmärtäisi leijonaa vaikka se puhuis ihmisen kieltä, sillä leijonan maailma eroaa ihmisen maailmasta. Collins vastaisi että vietettyään riittävästi aikaa ihmisten parissa leijona ymmärtäisi ihmisten maailmaa ja sen merkityksiä. Tästä voidaan päätellä, että Collinsin mukaan sosiaalistuessa asiantuntijuuteen johtavien kielipelien käytänteisiin, on oleellista kielen merkitysten ymmärtäminen ryhmän tavalla, ei niinkään se, että esim. osaisi tunnistaa objektiivisessa maailmassa puheen kohteena olevia ilmiöitä tai suorittaa niitä empiirisiä testejä, joita puhe ja arvostelmat koskevat.

Sosiaalisen asiantuntijuuden ja jaetun ymmärtämisen tavan malli on Lenat'n ja Dreyfus'n asiantuntijuuskäsityksiä käyttökelpoisempi malli, kun analysoidaan maailma 3:n objektin ja maailma 2:n välistä vuorovaikutusta. Collinsin vaatimus merkityksien halluunottamisesta, ja niiden sisäistämisestä ympäröivän [tieteellisen] kulttuurin tavalla, edellyttää sekä subjektiivisen että ulkoisen maailman olemassaoloa. Sosiaalisesti muodostuneen tulkintakontekstin rooli ymmärtämisprosesseja konstituivana tekijänä, on seikka, joka jää vähemmälle huomiolle Popperin teoriassa. Tieteellisen työn sosiaalinen viitekehys, kulttuurisesti välittynyt tietovarasto ympäröivästä todellisuudesta, ryhmäytymisen monikerroksiset mekanismit ja institutionalisoituneen tieteen metodologisesti velvoittavat näkökulmat, ovat johdannossa kuvatun tutkimuskysymyksen ydintä. Nämä liittyvät edellä kuvatun mukaisesti maailma 3:n objektin halluunottavaan ymmärtämiseen, johon ei riitä pelkkä propositionalauseen symboliseen rakenteeseen upotetun semanttisen koodin avaaminen. Ymmärtämiseen liittyy tilanne ja ympäröivän todellisuuden olosuhteet, jotta oikeanalainen merkityksen antaminen on mahdollista. Tämä lähtökohta paljastaa miten propositionaalisen tiedon merkitys avautuu vasta subjektiivisten odotusten ja sosiaalisen kontekstin kautta.

Popperin mukaan subjektiivinen tieto konstituoituu mentaalisista dispositioista, joita hän nimittää subjektiivisten odotusten tai dispositioiden maailmaksi. Subjektilla on ympäristöstään, ja aiemmasta elämäkokemuksesta kertynyttä hiljaista tietoa maailmasta, jonka mukaan hän suhteuttaa uutta tietoa, ja jonka avulla hän assimiloii sen

maailmankuvaansa ja toimintaansa. On selvää että yksilöiden sosiohistoriallisen elämänkulun piirteet eroavat yksilöittäin. Kahta samanlaista subjektiivisten odotusten maailmaa ei siis ole. Tästä pääsemme muokkaamaan tutkimuksen kysymyksenasettelua: Subjektiivisten odotusten maailmaan vaikuttavat maailma 3:n objektin haltuunottava ymmärtämisprosessi. Prosessi tulisi voida selittää tavalla, joka sallii sen, että maailma 3:n objektin ajatussisältö saa eri tulkinnan yksilöistä riippuen. Toisin sanoen yksilöllisesti vaihtelevat subjektiivisten odotusten maailmat vaikuttavat haltuunottavan ymmärryksen lopputulokseen. Yhteisymmärrys maailma 3:n objektin sisällöstä, merkityksestä ja loogisista suhteista muihin maailma 3:n objekteihin, ovat vallitsevana sääntönä arkikokemuksessa.

Miten maailma 3:n objektiin ruumiillistuneen ajatussisällön haltuun ottava ymmärtäminen tulisi käsittää siten, että yhteisymmärrys tulkinnasta on mahdollinen? Miten haltuunottavan ymmärtämisen prosesseja voidaan analysoida siten, että ne selittävät sekä yksilöllisen ymmärtämisen mahdollisuuden, että kollektiivin jakaman yhteisymmärryksen? Tätä kysymystä voi lähestyä teoriapitoisen tarkastelun käsitteen avulla. Objektiivisten ajatussisältöjen maailma vaikuttaa subjektiivisten mielensisältöjen maailmaan kriittisen ajattelun kautta. Objektiiviseen muotoon saatettuna ajatussisältö on kriittisesti arvioitavissa. Kuitenkin sekä kriittinen asenne ja haltuun ottava ymmärtäminen edellyttävät teoriapitoista tarkastelua. Mistä teoriapitoinen tarkastelutapa (tai miksei teologinen tai esteettinen) ovat lähtöisin? Vastaus on nähdäkseni ympäröivä kulttuuri ja sosialisatioprosessi, jonka tuloksena ihminen jäsentää ja säätelee kokemustaan kuten on ympäristöstään oppinut.

Edellä kuvatun perusteella haltuunottavan ymmärtäminen voidaan ajatella tulkintaprosessina, jossa merkitysten ymmärtäminen voi varioida yksilöittäin, yhteisöittäin ja kulttuureittain. Haltuunottavan ymmärtämisen sovellettu samaistus tulkintaprosessin kanssa ei saisi johtaa ristiriitaan teoriapitoisen tarkastelutavan kanssa, vaan päinvastoin tukea yhteisesti omaksuttujen tulkintasääntöjen (teoriapitoisen tarkastelutavan) dominanssia siten, että se valaisisi kysymystä, miksi tulkitsemme merkityksiä aina ryhmän tavalla, emme itse laatimillamme säännöillä. Haltuun ottavan ymmär-

tämisen ja tulkintaprosessin onnistuminen eivät ole samoja asioita, mutta tulkintaprosessin tulisi onnistuessaan johtaa mm. propositionaalisen tiedon merkitysten loogisten suhteiden ja implikaatioiden autonomiseen havaitsemiseen, jossa sovelletaan sosiaalisesti konstruoituja päättelysääntöjä subjektiivisten mielentilojen maailmassa. Tällä tavoin problematisoituna maailma 3:n ja maailma 2:n välinen vuorovaikutussuhde laajenee koskemaan myös sosiaalista maailmaa, ympäröivää kulttuuria ja tulkintaprosessin vallitsevaa tilannetta. En pyri tarjoamaan vastausta kaikkiin yllä oleviin kysymyksiin, mutta minua kiinnostaa nähdä tulkintaprosessi siten että a) Popperin teesit tiedon kehittymisestä ovat mahdollisia (desentrinen maailmankuva ja fallibilismi) b) sosiaalisen kontekstin vaikutus tulee huomioiduksi ja c) kulttuurinen ympäristö toimii selittävänä tekijänä merkitysten ymmärtämisen kysymyksessä. Näitä näkökulmia silmällä pitäen tarkastelen maailma 3:n ja maailma 2:n välistä vuorovaikutussuhdetta tulkintaprosessina, jota tarkastelen Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teorian ja elämämaailman käsitteen kautta.

Valitsemani lähestymistapa sivuaa niin yhteiskuntafilosofian, sosiologian, epistemologian, kuin mielen- ja tieteenfilosofian kysymyksiä nojautumatta kuitenkaan jonkin tietyn alueen diskurssiin. Tieteenalojen ylittäminen ei ole tavoite sinänsä, vaan osoittaa kysymyksen tulkintaprosessin luonteesta olevan tieteen sosiologian ja tieteenfilosofian rajapinnassa. Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria sijoittautuu samaan rajapintaan yrittäessään palauttaa sosiaalitutkimuksen painopisteen lähemmäs ihmisten välistä kanssakäymistä yhteiskunnan rakenteellisen tutkimuksen sijaan.

3. Habermas ja kommunikatiivisen toiminnan teoria

Kommunikatiivisen toiminnan teoria sijoittuu useiden sosiologisen tutkimuksen esiin nostamien erityiskysymysten lomaan, joita tässä ei ole mahdollista ottaa tyhjentävästi esille. Käsittelen joitakin maailmankuvan, rationaalisuuden ja kommunikatiivisen toiminnan teorian osa-alueita, jotka ovat relevantteja tutkimuskysymyksen tarkennuksen ja yhteenvedossa esiin tuotavien asioiden kannalta. Seuraavaksi yritän tiivistää mitä Habermas sanoo maailmankuvasta ja ennen kaikkea niistä tietoisuuden rakenteista, jotka ovat tyyppisiä länsimaiselle rationalisoituneelle maailmankuvalle.

3.1 Maailmankuvan rationalisoituminen ja kommunikatiivisen toiminnan edellytykset

Saksalainen sosiologi ja yhteiskuntatieteilijä, Max Weber, pyrki selittämään länsimaisen ajattelutapojen rationalisoitumista maailmankuvien kokemien muutosten analyysillä. Varhaisten maailmankuvien hän katsoi sisältävän transsendenteja aineksia, jotka olivat kokemuksen ja kriittisen ajattelun ulkopuolella olevia näkemyksiä luonnonjärjestykseen vaikuttavista syistä. Varhaisempien maailmankuvien uskonnollis-myttologiset ainekset selittivät tuon ajan ihmisille järkevästi kaiken sen, mistä muutoin ei saatu tietoa. Järkevää oli esimerkiksi vedota transsendenttiin erilaisten tapahtumainkulkujen syynä. Maailmanjärjestys, luonnonilmiöt, yhteiskunta ja ihmisen rooli katsottiin olevan seurausta jumalallisesta sallimuksesta. Tämän maailmankuvan mukaan ei edes ollut sopivaa kyseenalaistaa vallitsevia käsityksiä, sillä sellainen olisi muodostanut uhan yhteisön kyvylle toimia yhteisten päämäärien hyväksi ja sosiaaliselle integraatiolle. Todellisuuden tulkintaa hyödyntävä transsendentti aines liittyi suurelta osin yhteisön harjoittaman uskonnon ylläpitämiin uskomuksiin kosmoksen luonteesta. Järjen käyttäminen maailman ilmiöiden selityksessä oli rajoitunutta ja jätti ulkopuolelleen kaiken pyhäksi mielletyn. Maailmankuvan, niin varhaisen primitiivisen kuin modernin länsimaisen, perusfunktiona on tuottaa tulkintakehys maailmassa toimimisen orientaatiolle tavalla, jossa puhe ja toiminta saavat ymmärrettä-

vän muodon. Jotta puhe ja sosiaaliset käytännöt olisivat kanssaihmissen kanssa mielekkäästi jaettavissa, tulee yhteisön jäsenten omaksua joitain taustaoletuksia maailmasta. Toisin sanoen maailmankuvan tulee sisältää jonkinlainen näkemys maailmankaikkeudesta sekä ihmisestä ja hänen paikastaan kosmoksesta. Edelleen maailmankuvan tulee sisältää epäilyksettömiä, vakaumuksen asemassa olevia, taustauskomuksia maailmasta, ihmisistä ja maailmassa vaikuttavista voimista.

Uskonnollis-myyttisten kertomusten muokkaama maailmankuva maailmankaikkeuden rakenteesta ja asioiden luonteesta ja keskinäisistä suhteista muodosti tuhansien vuosien ajan kehityksen ihmisten toiminnalle ja loi puitteet sille mitä pidettiin rationaalisenä toimintana, puheena ja elämäntapana. Esim. varhaisemmissa uskonnollis-myyttisten ajattelutapojen mukaan ihmiset olivat luotu tasavertaisiksi ja maallisen hyvän ahne tavoittelu oli vastoin (transsendentin antamaa) luonnollista järjestystä. Voiton tavoittelu ja koron laskeminen oli luonnollisten järjestyksen ja tasavertaisuuden periaatteen kanssa ristiriidassa. Protestanttien liikkeen myötä Jumalan ilmoittamaan tahtoa alettiin tulkita uudelleen. Kapitalistinen talousjärjestelmä, sen moninaiset vaatimukset liiketaloudellisten edellytysten vakioimisesta, kirjanpidollisten sekä hallinnollisten menetelmien vaatimukset, vaikuttivat yhteiskunnan toimintaan ja hyväksyttävänä pidettävän ajattelun rakenteisiin. Modernin länsimaisen maailmankuvan rationaalistuminen merkitsi mm. uskonnollis-myyttisen aineksen korvautumista renessanssin uusilla näkemyksillä maailman ja ihmisen luonteesta ja keskinäisistä suhteista.

Taloudellisen ja poliittisen toiminnan uudelleen järjestäytyminen, luonnontieteisiin perustuva selittäminen, teknologian kehittyminen ja uskonnollisten myyttien väistyminen eriytyneiden rationaalisuuden alueiden tieltä, johtivat uudenlaisen, kielellisesti välitetyn, maailmankuvan syntyyn. Tämä näkyy kielen analyysissä, joka osoittaa ajattelun kehittyneen länsimaissa siten, että jossain vaiheessa mielekkään puheen perusta ei enää vedonnut uskonnollisiin otaksumiin, vaan rationaaliin perusteluihin. Moderni rationaalinen maailmakuva ei enää uusiutunut tai perustunut yhteisön ja yhteiskuntien rituaaliin tai traditionaaliin käytänteisiin, vaan kielellisesti välitetyn

kulttuurisen tietovarannon jakamiseen ja kielen semanttisiin taustaoletuksiin.

Miksi länsimaisena rationaalisuutena tunnettu kulttuurinen virtaus voimistui juuri länsimaisen kulttuurin alueilla, on kysymys jota Habermas ruotii rationaalisuuspotentiaalin käsitteellä. Kulttuuriksi Habermas nimittää sitä tietovarastoa josta yhteiskunnan jäsenet ammentavat kommunikatiiviset kompetenssinsa, jotta voivat pyrkiä yhteisymmärrykseen jostain asiasta jossain maailmassa. Määritelmästä päästään kulttuurisen tietovarannon syvärakenteissa havaittaviin eroihin, joista Weber teki havaintoja uskontojen analyysissään. Weber katsoi että sosiaalista integraatiota ylläpitävien uskonnollisten järjestelmien, uskonnollisten maailmankuvien, erot näkyvät mm. siinä, miten ne asennoituvat elämään ja maailmaan. Pelastususkonnoista juutalaisuus ja kristinusko asennoituivat maailmaan askeettisesti ja nöyränä, mutta maahan sidottuna. Vastaesimerkkinä Weber nimeää hindulaisuuden, jonka todellisuuskäsityksessä mystinen toinen jumalallinen ulottuvuus oli todella saavutettavissa oleva mahdollisuus. Uskonnolliseen maailmaan kuvaan liittyvät eroavaisuudet osoittavat että tietoisuuden rakenteissa on eri tavoin avonaisia suuntia elämäntapojen kehitykselle. Jotkut uskonnot eivät olleet ristiriidassa sen pyrkimyksen kanssa että hallitsisi ympäristöään yhä voimakkaammin, kun taas monissa itämaisissa maailmankuvissa ihmisellä on esim. taivaallisen harmonian myötä osoitettu paikkansa maailmassa, johon hänen tulee tyytyä jotta jumalallinen ulottuvuus ja valtakunta ovat saavutettavissa. Eri kulttuurien uskonnot nojasivat erilaisiin strategioihin selittäessään ihmisen ja luonnon välistä suhdetta. Eräs strategia kehotti että luonnon voimat eivät ole ihmisen hallittavissa ja siksi oli järkevää asennoitua siten että luonnon olosuhteet tuli hyväksyä sellaisena kuin ne ovat ja mukauttaa oma toimintansa luonnon toimintaan. Vaihtoehtoisiaakin näkemyksiä ihmisen ja luonnon välisen suhteen perusasenteesta esiintyi. Esimerkiksi juutalais-kristillisessä perinteessä, sekä myöhemmin erityisesti protestanttisissa uskonpuhdistuksen jälkeisissä liikkeissä, ajateltiin että ihmisen tuli olla aktiivinen toimija ympäristössään ja hallita luontoa ja sen voimia. Habermas johdattaa analyysinsä nelijakoiseen näkymään jossa maailmankuvan eettiset kysymykset, jotka määrittävät mihin on soveliasta elämässä ryhtyä, liittyvät lähemmin juutalais-kristillisen maailmankuvan mukaiseen maailmassa toimimiseen. Alhaisemman ratio-

naalisuuspotentiaalin maailmankuva on vastaavasti hindulaisessa perinteessä jossa elämän tarkoituksena on tavoitella jotain ylimaailmallista, arkisen elämän ulkopuolella olevaa. Kognitiivista rationaalisuutta korostaa muinaisissa maailmankuvissa erityisesti kreikkalainen filosofia ja maailman ilmiöiden asettaminen kyseenalaiseksi ja järjellä selitettäviksi kysymyksiksi. Vähäisemmän kognitiivisen rationaalisuuden arviointi saa taolaisuus ja kungfutselaisuus, jotka neuvovat sopeuttamaan maailmaa kohti tunnetut odotukset erilaisten kosmologis-metafyysisten lainalaisuuksien ohjaamina.

Habermas ei kerro eksplisiittisesti perustuuko kulttuurien rationaalisuuspotentiaalin analyysi itämaisten ja länsimaisten uskomusjärjestelmien käyttämien tekstikorpuksen oppeihin, tunnustuksellisiin rituaaleihin, taustalla vallitsevaan teologiaan tms. Viime kädessä kyse vaikuttaisi olevan itä- ja länsimaisten kulttuureiden tuottamissa yksilö – yhteisö-suhteissa ja erityisesti kulttuurissa esiintyvistä kollektiivisesta asenteesta maailmaa kohtaan. Asenne, jota kunkin kulttuurin valtauskonto tukee ja muodostaa tietoisuuden rakenteita, saa analyysissä paikkansa uskonnon kautta. Habermas ei kuitenkaan väitä että uskonto synnyttää tietynlaisen asenteen. Uskonnollis-metafyysisen aineksen raukeaminen 1600-luvulla synnytti uuden maailmankuvan aikakauden, jota Weber nimittää epookiksi. Lumouksen haihtuminen rationaalisuutta korostavalla tavalla, on länsimaisen kulttuurin erityispiirre, jonka seurauksena holistiselle, yhtenäiselle tavalle nähdä maailma ei ollut enää välttämätöntä tarvetta. Yhtenäinen maailmankuva sai seuraajansa desentrisestä maailmankuvasta, joka käy ilmi puheen analyysissä, josta voidaan erottaa kolmen todellisuuden tason eriytyminen tai kolmen maailman. Tähän kysymykseen palaan alaluvussa 3.3.

3.2 Kommunikatiivisen toiminnan teoria

Kommunikatiivisen toiminnan teorian perusajatus on selittää sosiaalinen todellisuus ja kulttuurinen uusittaminen ensisijaisesti kommunikatiivisen toiminnan näkökulmasta. Toisin sanoen sosiaalisen toiminnan perustaksi oletetaan kommunikatiivinen vuorovaikutus, joka tähtää yhteisymmärryksen saavuttamiseen vähintään kahden puhujan välillä. Yhteisymmärryksen asettaminen ensisijaiseksi tavoitteeksi poikkeaa

systemiteoreettisista tai toimintateoreettisista lähestymistavoiltaan varsinkin siinä, että se näkee yhteiskunnan integraation ja sosiaalisen todellisuuden uusintamisen kommunikatiivisen toiminnan funktiona. Ei siis esim. yhteiskuntarakenteen systemiteoreettisena kysymyksenä. Siinä missä toimintateoreettinen selitysmalli pyrkii kuvaamaan yhteiskunnan ja sen jäsenten sosiaalista rakennetta mm. fyysisessä maailmassa havaitun toiminnan avulla, kuvaa Habermas samaa kehitystä mm. kielellisessä analyysissä paljastuvien massapsykologisten muutosten kautta. Kommunikatiivisen toiminnan teoria kattaa useita sosiaalisen integraation ja sosiaalisen todellisuuden rakenteiden muutosta tutkivia kysymyksiä. Seuraavassa kuvaan teorian muodostumista ja valittuja komponentteja jotka ovat relevantteja elämismaailman merkityksen selittämiseksi.

3.3 Puheteko, Habermasin 3 maailmaa ja pätevyysvaateet

Habermasin käsitteistöä käyttäen, kommunikatiivisen toiminnan perustapahtuma on puheteko (*speech act*). Puheteko on dialogin osa, jonka muodostavat vähintään kaksi osapuolta, jotka ovat saman kieliyhteisön kompetentteja puhujia. Edelleen puheteon osapuolten valmius yhteisymmärryksen saavuttamiseen jostain asiaintilasta riippuu onnistuneesta asennoitumisesta puhujan ja kuulijan välillä.³⁰ Tulkinnan onnistuessa osapuolia tyydyttävällä tavalla on mahdollista muodostaa konsensus asianosaisia koskevasta tilanteesta. Yhteisymmärrys osapuolia koskevasta tilanteesta on yhteistyöorientaation ja yhteistyösuunnitelmien perusta. Puheteon eri lajeihin palaan kohdassa 3.3.2.

Kuten Bühler ja Popper, myös Habermas asettaa evaluoivan ja argumentoivan puheen mielekkyysehdoksi ajatuksen, että puhe on puhetta jostakin. Puheen analyysi osoittaa että viittauksen kohteena on aina jokin asiaintila a) objektiivisessa, b) sosiaalisessa tai c) subjektiivisessa maailmassa. Useimmiten puheessa sekoittuvat eri maa-

---

³⁰ Asennoituminen tilanteen yhteiseen tulkintaan, erottaa kommunikatiivisen toiminnan teorian tarkasteleman puheteon muusta puhumisesta, kuten esim. monologista tai äänenavausharjoituksesta.

ilmat tai lomittuvat, mutta Habermas erottaa johdonmukaisesti em. kolme maailmaa ja osoittaa niiden kytköksen eriytyneisiin rationaalisuuden alueisiin, joista tarkemmin myöhemmin. Habermasin kolme maailmaa ovat osittain samat, kuin aiemmin käsitellyt Popperin maailmat. Tarkoituksena ei ole kuitenkaan rinnastaa näitä kahta tapaa erotella todellisuuden eri tasoja, vaan ne voidaan pitää erillään elämismaailmaa koskevan tarkastelun tästä kärsimättä.

Habermasin kolmijaossa *objektiivinen maailma* käsittää olemassa olevien asiaintilojen kokonaisuuden. Kausaliteetin näkökulmasta objektiivinen maailma on toisiinsa lainmukaisesti liittyvien asiaintilojen kokonaisuus.³¹

Sosiaaliseksi maailmaksi Habermas nimittää ihmisen keskinäisen, sosiaalisen kanssakäymisen seurauksena syntyneitä institutionaalisia järjestyksiä, jotka määrittävät sosiaalisten suhteiden kokonaisuuden. Sosiaalinen maailma on kehys kaikille tarvittaville sosiaalisille seikoille jotka tekevät mahdolliseksi eri normikompleksien esiintymisen. Kuten myöhemmin käsiteltävää elämismaailmaa, ei sosiaalista maailmaa voida esittää propositioliaseina tai muulla tavoin eksplikoida tyhjentävästi. Sosiaalinen maailma ei synny vain puheesta vaan yhteisistä käytänteistä ja kollektiivisista asenteista. Sosiaalinen maailma ohjaa ihmisen toimintaa ja operoi mm. kulttuurisesti tuotettujen arvojen ja traditioiden kautta. Sosiaalisen maailman toimintaa ohjaavan vaikutuksen vuoksi toimijoilla on mahdollisuus sovittaa toimintansa ympäristön legitiimien odotusten mukaisesti (tai vastaisesti). Sosiaalinen maailma on kehys, jonka puitteissa koemme tietyt odotusarvot toimintamme seurauksiksi legitiimeiksi ja ennakoitaviksi.³²

Subjektiivinen maailma ei Habermasin terminologiassa viittaa mentaalisiin tiloihin tai psykologisiin ilmiöihin vain yleisellä tasolla, vaan useimmiten hän viittaa nimenomaan yksilöhistoriallisten kokemusten kokonaisuuteen, johon vain yksilöllä itsellään

---

³¹ Habermas 1994, 79.

³² Habermas 1984, 89.

on pääsy.³³ Habermasin painotus eroaa popperilaisesta subjektiivisesta maailmasta, joka puolestaan painottaa subjektiivisten odotusten näkökulmaa.

Pätevyysvaateet ovat kieliyhteisön jäsenten omaksumia ja jakamia, vakaumuksenomaisia taustaoletuksia, jotka koskevat todellisuuden eri aspekteja. Habermasin puheteon analyysissä puheteko tulee ymmärrettäväksi sitä taustaa vasten että a) ilmaistessaan jonkin asian, puhe tosiasiallisesti sisältää samalla eri taustavaateita todellisuudesta ja b) kuulijalla on kielialueen kompetenttina puhujana implisiittinen ymmärrys puheen taustavaateista, jotka koskevat puheena olevaa maailmaa. Kuulija ymmärtää pätevyysvaateiden merkitystä muodostavan funktion ja hyväksyy ne rationaalisina sillä perusteella että ne voidaan periaatteessa asettaa kyseenalaisiksi.³⁴ Pätevyysvaateet eivät siis sinänsä ole väitelauseita, vaan kanssakäymistä harjoittavien puhujien maailmasuhteen lausumattomia elementtejä, joilla on vaateen luonne. Pätevyysvaateiden oleellisin yhteisymmärrystä konstituiva piirre on se, että se sitoo puhujat puheen samoihin taustaoletuksiin maailmasta, ja siten yhteisiin kontekstia sekä semanttista rakennetta muodostavaan elämämaailman kappaleeseen.

Pätevyysvaateiden automaattinen arviointi on erottamaton osa kompetenttien puhujien puhe- ja tulkintakapasiteettia. Ilmaisujen käyppyyden on tulkittavissa sen mukaan onko puhe siis a) totta (vastaako jotain tosiseikkaa fyysisessä maailmassa) ja b) onko puhe oikeaa, eli moraaliseettisessä mielessä hyväksyttävää (sosiaalisen maailman asettamien normien rajoissa) ja c) vaikuttaako puhe vilpittömältä ja autenttiselta (ei esim. paperista luettua tekstiä).

Länsimaisessa puheessa puheteon perusta nojaa maailmankuvan rationalisoitumisen ja maallistumisen seurauksena rationaaliseen päättelyyn. Puheteon rationaalisen perustana oletetaan viime kädessä olevan jokin taustaoletus, johon puhuja ja kuulija voivat periaatteessa ottaa kyllä tai ei - kannan. Kritisoiavuudessa on oleellista huomioda se, että rationaalisuuden laatu, joka viime kädessä arvioi puheen mielekkyyt-

---

³³ Habermas 1987, 120.

³⁴ Habermas 1984, 296-297.

tä, eroaa riippuen siitä mitä puhe koskee. Jos puhe, ja sen mielekkyysehtona olevat validiteettiväittämät, koskevat objektiivista, fyysistä todellisuutta, niin tällöin pätevyysvaateen perustaa arvioidaan *kognitiivis-instrumentaalisen* rationaalisuuden näkökulmasta. Kognitiivis-instrumentaalinen rationaalisuuden valjastaminen tulee kyseeseen esim. objektiivista maailmaa koskevan propositiolauseen tulkinnassa. Sosiaalista maailmaa, eli normatiivisesti säädeltyä sosiaalista todellisuutta, koskevaa puhetta emme voi ymmärtää samoilla ehdoilla kuin objektiivista maailmaa. Arvioidessamme onko puhe vallitsevien normien näkökulmasta oikein tai väärin, arvioimme puheen validiteettiväitteitä *moraalis-käytännöllisen* rationaalisuuden näkökulmasta. Edelleen arvioidessamme puhetta, joka koskee puhujan subjektiivista kokemusta, arvioimme puheen validiteettiväittämiä esteettis-ilmaisullisen rationaalisuuden näkökulmasta. Subjektiiviseen maailmaan viitatessa arviointi kohdistuu ilmaisun vilpittömyys ja aitouteen, ei niinkään puheen sisältämien propositioiden paikkansapitävyyteen.

Mielekkään puheen sisältämien validiteettiväittämien hyväksyminen on kognitiivisten kykyjemme ominaisuus, joka tapahtuu enemmän tai vähemmän tiedostamatta. Puheteon mielekkäessä tulkinnassa tulkitsijan on toisin sanoen hyväksyttävä ilmaisun sisältämien taustaoletusten oikeutus. Taustaoletukset mielekkäälle puheelle sisältyvät ilmaisun implisiittisiin väitteisiin jotka koskevat joko jotain i) asiantilaa fyysisessä maailmassa, ii) puheen norminmukaisuutta eli hyväksyttävyyttä sosiaalisessa mielessä tai iii) puhujan vilpittömyyttä eli puheen autenttisuutta. Puheteossa esitetyn ilmaisun, ja sen sisältämien validiteettiväitteiden merkitys puheteon mielekkyyden arvioinnille, perustuu siihen, että valittujen käsitteiden sisältämät validiteettiväitteet ovat periaatteessa kritisoitavissa. Normaalissa puheessa termit ja ilmaisut viittaavat asioihin eri maailmoissa jopa saman virkkeen sisällä. Kielenkäytön hallinta ja tulkinnalliset suoritukset tekevät automaattisesti asiayhteyksien luomisen eri maailmojen välillä, emmekä tietoisesti erottele maailmoja puheenmuodostuksessa. Tämän vuoksi voidaan ajatella myös, että yhden maailman malli käsittäisi kolme, olemisen tavan kautta erilaista maailmaa, jotka kommunikoidessamme muodostavat yhden referenssimaailmana. Useimmissa asiayhteyksissä onkin luontevaa ymmärtää sanan

merkitsevän jotakin, tai viittaavan johonkin seikkaan maailmassa yleensä, eikä erikseen jossain. Puhelauseet tyypillisesti saavat sisältönsä kolmen maailman päällekkäisistä asiantilojen deskriptioista, emmekä muutoin kuin analyttisessä tarkoituksessa yleensä tarvitse eri referenssimaailmojen eksplisiittistä erottelua.

3.3.1 Toimintateoriat

Sosiaalitutkimuksessa kielellinen kanssakäyminen katsotaan toiminnaksi, jolla pyritään johonkin päämäärään, jonka mielekkyyttä arvioidaan erilaisten toimintateoreettisten mallien avulla. Kielellisen kanssakäymisen toimintateoreettisia päämääriä on useita ja myös Habermas käyttää sosiaalisen analyysissään usean eri toimintateorian tarjoamia näkökulmia kysymyksenasettelujensa tueksi. Kommunikatiivisen toiminnan teoria on eräs toimintateoria, joka poikkeaa sosiologisen tutkimuksen viitekehysinä useimmin käytetyistä, esim. teleologisista tai arvorationalisuutta korostavista toimintateorioista. Kommunikatiivisen toiminnan teoria ei tarkastele sosiaalista kanssakäymistä jonkun muun päämäärän saavuttamisen välineenä, vaan kanssakäymisessä mahdollisesti saavutettava yhteisymmärrys on toiminnan päämäärä itsessään. Toimintateorioiden painotuksista nähdään mihin kommunikatiivisen toiminnan teoria sijoittuu muiden toimintateoreettisten näkökulmien joukossa.

Normatiivinen toimintateoria

Nimensä mukaisesti normatiivisesti säädelty toiminta ei viittaa itsenäisesti suunnitettavaan yksilöön, joka kohtaa muita yksilöitä, vaan jonkin sosiaaliryhmän jäsenen, joka yhteisön arvojen mukaisesti orientoituu toimintansa kuten muutkin ryhmänsä jäsenet, ryhmän jakamien normien mukaisesti. Yksittäinen aktori, toimija, noudattaa tai rikko normia silloin kun tilanne, johon on olemassa normi, tulee vastaan. Normit ilmaisevat sopimusta joka vallitsee sosiaaliryhmässä. Normin noudattamista edellytetään kaikilta ryhmän jäseniltä ja normin sitovuuden oikeutus perustuu sen yleisyyteen ryhmässä. Normatiivinen toimintateoria ei ensisijaisesti pyri ennustamaan ryhmän käyttäytymistä, sillä käyttäytymiseen vaikuttavat normien ohella monet muut

tekijät. Normatiivisesti säädellyn toiminnan analyysi paljastaa sen sijaan minkälaista käyttäytymistä sosiaaliryhmän jäsenet ovat oikeutettuja odottamaan. Normatiivien toiminta olettaa ontologisesti kaksi maailmaa: objektiivisen ja sosiaalisen maailman. Ilman sosiaalisesti muodostuneita arvoja, ei olisi ehdokkaita toimintamalleille, joista jalostuu normeja, joiden käypyyden tunnustavat kaikki asianosaiset. Normatiivisen mallin käyttö ei edellytä oletusta subjektiivisesta maailmasta, sillä normatiivisesti säädellyn toiminnan refleksiivisyys ei ulotu yksilöön.

Dramaturginen toimintateoria

Dramaturginen näkökulma ei kuvaa yksittäisen toimijan tekemistä, eikä edes tietyn sosiaaliryhmän jäsenen tekemistä, vaan sen ryhmän sisällä toimivan aktorin vuorovaikutteista toimintaa, jossa vuorovaikutus tapahtuu. Toimintamallissa aktori valjastaa sisäisistä motiiveistaan ja resursseistaan esille tietyt puolensa yleisön reaktioita silmällä pitäen ja päästää yleisön osalliseksi omiin tuntemuksiinsa ja ajatuksiinsa tilannetta varten omaksutun (rooli-) hahmon mukaan. Spontaanit eleet eivät kuulu dramaturgisen toimintateorian käyttäytymismalliin, vaan idea itsensä esittämisestä suhteessa yleisöön, tiedostetulla tavalla, on analyysin perusajatus. Dramaturgista toimintamallia käytetään etupäässä fenomenologisesti suuntautuneissa vuorovaikutuksen kuvailuissa. Malli ei ole vielä kehittynyt yleiseksi teoreettiseksi lähestymistavaksi sosiologiassa. Tässä mallissa itsen säätely on keskeistä, joten olemassa olevaksi oletetaan ainakin subjektiivinen maailma ja yleisön muodostama maailma. Yleisön muodostama maailma ei selväpiirteisesti tässä mallissa ole joko objektiivinen tai sosiaalinen, vaan lähinnä ulkoinen. Aktori ilmaisee suhdettaan ulkoiseen, joka voi olla luonteeltaan sosiaalista tai liittyä objektiivisen maailman tiloihin. Tämän johdosta dramaturginen toimintateoria edellyttää kaksi maailmaa, jotka ovat sisäinen ja ulkoinen maailma.

Teleologinen toimintateoria

Teleologinen toiminta on jo Aristoteleen aikainen käsite päämäärähakuisesta käyttäytymisestä. Teleologinen toiminta on myös keskeinen toimintateorian filosofiassa. Teleologisen toiminnan perusajatuksen mukaan aktori saavuttaa tavoitteensa pun-

nitsemalla kykyjensä ja tilanteen mukaan eri vaihtoehtoja, ja valitsemalla parhaan toimintatavan päämäärään pääsemiseksi. Valinta vaihtoehtoisten toimintamallien välillä on rationaalisen päättelyn tulosta, ja siihen vaikuttavat toimijan tiedot ja ymmärrys asioiden tilasta, sekä pohdintaa miten asioiden tilaa voidaan muuttaa, ja millä ehdoin se on mahdollista.

Teleologinen toiminta voidaan käsittää laajemmin strategiseksi toiminnaksi silloin, kun päämäärän saavuttamiseksi täytyy ennakoida vähintään yhden muun aktorin toiminta, jota ilman päämäärä ei täyty. Tämä toimintateoreettinen malli on mm. päätösteorioiden ja peliteorioiden taustalla taloustieteissä, sosiologiassa ja sosiaalipsykologiassa.

Ontologisena oletuksena teleologinen malli edellyttää objektiivisen maailman olemassaoloa. Teleologinen toiminta edellyttää että toimijalla on kyky muodostaa uskomuksia maailmasta ja sen tilanteista, luoda käsitys asioiden välisistä suhteista ja päätellä ovatko uskomukset tosia tai epätosia. Toimintasuunnitelmat voivat menestyä tai epäonnistua. Suhde aktorin ja maailman välillä voidaan arvioida siten totuuden ja vaikutuksen avulla. Yhden maailman oletus pätee myös strategisessa mallissa. Vaikka toisen aktorin toimet ja päätöksenteko täytyy olettaa, ei malli kaipaa muuta kuin sen, että yhdestä maailmasta saadaan käsitys kognition kautta ja päätöksentekoa ohjaa yhteinen tavoite. Teleologinen toimintateoria ei edellytä subjektiivista maailmaa ontologiseksi presuppositioksi.

Kommunikatiivisen toiminnan teoria

Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria tunnistaa em. toimintateorioiden selitysvoinan, joita ilman sosiologinen tutkimus ei etenisi. Näissä toimintateoreettisissa malleissa on kuitenkin puutteita, joita kommunikatiivisen toiminnan teorian avulla on mahdollista käsitellä. Kommunikatiivisen toiminnan teorian perusajatus on selittää sosiaalinen toiminta ensisijaisesti kommunikatiivisena pyrkimyksenä, ja kuitenkin sellaisena että se huomioi yhteiskunnallisen materiaalsen ja sosiaalisen uusintamisen vaatimukset. Teoria olettaa sosiaalisen toiminnan perustaksi vuorovaikutuk-

sen, joka tähtää yhteisymmärryksen saavuttamiseen. Yhteisymmärryksen asettaminen ensisijaiseksi tavoitteeksi poikkeaa systeemiteoreettisista tai toimintateoreettisista lähestymistavoiltaan varsinkin siinä, että se näkee yhteiskunnan integraation ja sosiaalisen todellisuuden uusintamisen kommunikatiivisen toiminnan funktiona. Siinä missä toimintateoreettinen selitysmalli pyrkii kuvaamaan yhteiskunnan ja sen jäsenten sosiaalista rakennetta mm. fyysisessä maailmassa havaitun toiminnan avulla, kuvaa Habermas samaa kehitystä mm. kielellisessä analyysissä paljastuvien masopsykologisten muutosten kautta. Kommunikatiivisen toiminnan teoria kattaa useita sosiaalisen integraation ja sosiaalisen todellisuuden rakenteiden muutosta tutkivia kysymyksiä. Seuraavassa keskityn kuitenkin kuvamaan teorian muodostumista ja valittuja komponentteja jotka ovat relevantteja elämiskaailman merkityksen selittämiseksi.

Kommunikatiivisen toiminnan teorian lähtökohtatilanteen muodostavat vähintään kaksi yksilöä, jotka ovat saman kieli- ja kulttuuriympäristönsä kompetentteja puhujia. Nämä ovat verbaalisessa tai non-verbaalisessa vuorovaikutussuhteessa keskenään. Kommunikatiivisessa toiminnassa aktorit pyrkivät kommunikoimalla saavuttamaan yhteisymmärryksen jostain asiaintilasta objektiivisessa, sosiaalisessa tai subjektiivisessa maailmassa. Yhteisymmärryksen päämääränä on saavuttaa molempien osapuolien hyväksymä näkemys jakamastaan tilanteesta. Yhteisymmärryksen saavuttaminen on kommunikatiivisen toiminnan teoriassa primaarinen lähtökohta, jotta luotaisiin edellytykset yhteiselle toimintaorientaatiolle ja –suunnitelmalle.

Yhteisymmärryksen saavuttaminen vaatii tulkinnallisia ponnistuksia ja neuvottelua, jotta yhteinen toiminnan koordinointi perustuisi jaettuun näkemykseen toiminnan päämäärästä. Kommunikatiivisen toiminnan teorian keskeinen käsite on tulkinta, jossa osapuolet pyrkivät neuvottelemalla saavuttamaan konsensuksen asianosaisia koskevasta tilanteesta. Yhteisymmärryksen edellytyksenä on jaetun tulkinnan saavuttaminen, jotta yhteisymmärrys voisi toimia toimintasuunnitelman ja -orientaation perustana. Tulkinnan onnistuminen ei riipu ainoastaan jaetusta kielestä, vaan kielen taustalla olevista taustaoletuksista ja puheen perustana olevista validiteettiväitteistä,

jotka periaatteessa ovat kritisoitavissa. Kuten aiemmin on viitattu kognitio käyttää hyväkseen tilannekohtaisesti aktivoituvia elementtejä tietoisuudesta. Tietoisuuden osa, joka aktivoituu ymmärtämisprosessien edellyttämällä tavalla, on osa *elämismaailmaa*, jota käsitellään tarkemmin alaluvussa 3.4.

Edellä kuvatut toimintateorioiden tyypitykset sijoittuvat alla olevan Weberin toimintatyyppiäottelun kenttiin eri painotuksin. Toimintatyyppien jako selventää osaltaan kommunikatiivisen toiminnan päämäärän rationaalisen perustan eroa muihin toimintateorioihin verrattuna.³⁵

Kuvio 1. Weberin toimintatyyppien typologia

Toimintaorientaatio	Menestykseen orientoituneet	Yhteisymmärryksen saavuttamiseen orientoituneet
Toimintatilanne (alla)		
ei-sosiaalinen	Instrumentaalinen toiminta	
sosiaalinen	Strateginen toiminta	<i>Kommunikatiivinen toiminta</i>

3.3.2 Puhetyypit

Edellä kuvattu toimintatyyppien typologia on analoginen puhetyypeille, joita Habermas käyttää erotellessaan puheteon eri muotoja. Habermas tukeutuu Austinin eroteluun puhetyypeistä, jotka poikkeavat toisistaan puheteon tarkoitusperän perusteella. Puheteon taustalla voi olla erilaista päämäärää tavoitteleva tarkoitus, joiden perusteella puhe voidaan luokitella kolmeen tyyppiin.

Lokutorinen puhe on Austinin määritelmän mukaan teko, jossa puhuja sanoo jotain. Sanominen on teko sinänsä ilman muuta tarkoitusta. Lokutorinen puheteko muodostuu puheesta ja se mahdollisesti artikuloiden jonkun ajatussisällön, mutta sanomisen

³⁵ Habermas 1984, 285.

teolla ei tavoitella muuta päämäärä, kuten yhteisymmärrystä kuulijan kanssa, tai pyritä muuten vaikuttamaan kuulijaan puheen avulla. Kanssakäymisen näkökulmasta lokutorinen puheteko ei voi esiintyä dialogin osana, sillä siitä puuttuu vuorovaikutukseen liittyvä intentio.

Illokutorinen puhe käsittää puheteon jossa on kaksi komponenttia. Ensinnäkin lauseessa on jokin propositionaalinen sisältö, eli lause koskee jotain asiaa (jossain maailmassa) ja toiseksi puhuja tekee teon sanoessaan lauseen. Illokutorisen puheteon voi tunnistaa Habermasin mukaan siitä että puhujan muodostamaan lauseeseen voidaan liittää puheteon aietta ilmaiseva etuliite kuten : ”Otaksun että...”, ”Huomauttaisinkin että...”, ”täten lausun, (tai tunnustan, määrään) että..” jne.³⁶

Illokutorisen puheen tarkoitus eroaa seuraavaksi käsiteltävästä perlokutorisesta puheesta siinä, että Illokutorisen puheteon tarkoitus on palautettavissa lauseen merkitykseen. Illokutorisen puheen merkitysalue ei ulotu sanotun ulkopuolelle, vaan sanotun merkitys esim. vuoropuhelun osana on käsiteltävissä vain sanonut lauseen merkityssisällön nojalla. Illokutorisen puheteon motiivi on palautettavissa edellisessä alaluvussa kuvio 1:ssä esitettyyn sosiaaliseen toimintaorientaatioon, jossa tavoitellaan yhteisymmärrystä. Sosiaalisen vuorovaikutuksen päämääränä on yhteisymmärryksen saavuttaminen jostain seikasta maailmasta, joka koskee asianosaisia. Yhteisymmärryksen saavuttaminen motivoituu yhteisen toimintaorientaation perustan laajentamisella, mikä viime kädessä tarkoittaa laajentunutta yhteistoimintapotentiaalia. Yhteisymmärryspyrkimys asettaa tulkinalliselle suorittamiselle eri tavoitteet kuin strateginen sosiaalinen toiminta, jossa puheteon tarkoitus ei palaudu sanotun lauseen propositionaaliseen sisältöön, vaan puhujan intentioon, eli subjektiiviseen maailmaan. Illokutorinen puhe on itsenäinen teko, jonka intentio käy ilmi puheen sisällöstä.

Perlokutorinen puheteko on rakenteensa puolesta samanlainen kuin illokutorinen puhe, eli käsittää propositionaalisen ja sanomisen performatiivisen komponentin.

---

³⁶ Habermas 1984, 289.

Toisin kuin illokutorisen puheteko, ei perlokutorissa puheteossa tavoitella puhujien välille syntyvää yhteisymmärrystä, vaan tarkoitus on vaikuttaa kuulijaan jonkun sellaisen päämäärän tavoittelemiseksi, joka ei käy ilmi puheen sisällöstä. Perlokutorinen puheteko on siis väline menestykseen suuntautuneessa sosiaalisen toiminnan kehityksessä. Ero illokutionaarisen ja perlokutionaarisen puhetekojen välillä ei käy ilmi puheen kontekstista tai propositionaalisen tiedon merkitysten erilaisesta tulkinnasta. Puheen tulkinta ei saa erilaista muotoa perlokutionaarisen puheteon tapauksessa, vaan esim. lauseen sisältämien merkitysten ymmärtäminen käy päinsä vain saman performatiivisen tulkintaa tukevan asenteen avaamalla elämismaailmalla kuin illokutorisen puheen tulkinta. Perlokutionaarinen puhe ilmenee puheteon eri motivaatioperustan kautta, eli teleologisen toimintaorientaation kautta, joka tähtää menestykseen eikä yhteisymmärrykseen. Perlokutorista puhetta motivoi sen vaikutus kuulijaan. Puheteon motiivi ei siis nojaa objektiiviseen totuudellisuuteen, subjektiiviseen autenttisuuteen ja vilpittömyyteen tai sosiaaliseen normienmukaisuuteen. Ollakseen ymmärrettävää ja sitä myöten vaikuttavaa, puheen tulee olla muodoltaan ja sisällöltään sellaista että kuulija voi hyväksyä/hylätä puheen illokutorisesti esitetty väittäjä. Mikäli puhe ei tavoita kuulijan ymmärrystä ja saa häntä ottamaan kantaa lauseen sisältämien pätevyysvaateiden nojaan rakentuville esitykselle jostain asiaintilasta, menettää strategiseen päämäärään tähtäävä toiminta puheteolla saavutettavan muutoksen kuulijassa. Tämän vuoksi perlokutorisen ja illokutorisen puheen muoto ja semanttisen ja loogisen merkityksen

Puhetyyppien erottelu on relevantti Popperin maailma 3:n objektien määrittelyssä. Voidaan ajatella että kirjoitettu lause on objektiiviseen muotoon saatettu ajatussisältö, jonka intentio palautuu yhteisymmärryspyrkimykseen esim. tiedeyhteisön sisällä. Toisaalta kirjoitettu lause, maailma 3:n objekti, voi olla mitä tahansa diskurssia noudattavaa puhetta ja vuoropuhelun osa, mutta ajatussisällön motivaatioperustana ei ole suorittaa illokutorista puhetekoa yhteisymmärryspäämäärän hyväksi, vaan jotain julkilausumatonta päämäärää tavoitellakseen. Luvussa 4 pohdin maailma 3 objektin olemusta olettaen sille illokutorisen puheteon luonteen. On selvää että tieteellisessä keskustelussa käytetty puheenvuoro tuottaa lauseita, joilla on myös perlokutorinen

perusta, mutta tällaisten lauseiden tulkintaprosessien analyysin kannalta asialla ei ole merkitystä. Perlokutionaarisen puheen mahdollisuutta tulee pohtia kuitenkin siinä kohdassa, jossa arvioidaan kriittisen ajattelun näkökulmia, joissa eräs kriittisen arvioinnin alueita on arvioida puhetekeojen erilaisia tavoitteita ja päämääriä. Puheteon motiiveja ei puhetyyppien avulla voida johtaa, sillä tyyppitys ei tutki eri puheen muotojen syitä, vaan on analyttinen käsite, jolla jo olemassa oleva kommunikointi voidaan luokitella itsenäiseksi teoksi (illokuutio) tai välineelliseksi teoksi (perlokutionio).

Habermas kuvailee perlokutionaarista tekoa yritykseksi saada aikaan joku vaikutus objektivoidussa maailmassa. Teleologinen toiminta tai strateginen puhe edellyttävät päämäärää, jota ei tarvitse hyväksyttää muilla tai tuoda muiden asianosaisten tietoisuuteen. Perlokutionaarissa puheteossa puhuja tarjoaa väitteitä (joistain seikoista) maailmassa, jotka kuulija voi hyväksyä. Hyväksyessään puheteon implisiittiset vaatimet kuulija samalla asennoituu juuri saavuttamansa ymmärryksen puitteissa uudella tavalla ymmärtämäänsä seikkaan (maailmassa). Tällainen puheteon päämäärä saavutetaan illokutorisen puheen keinoin, mutta sillä ei tavoiteta yhteisymmärrystä. Illokutionio sitä vastoin tähtää yhteisymmärrykseen, joka on saavutettavissa vain elämismaailman ymmärrystä konstituovaa horisonttia vasten, jonka sekä puhuja ja kuulija jakavat.³⁷ Illokutorinen puhe voidaan ajatella tavoitteellisena toimintana sikäli kun yhteisymmärryspyrkimyksessä tavoitellaan konsensusta. Teleologisena toimintana illokutionarista yhteisymmärryspyrkimystä ei kuitenkaan voida pitää, varsinkaan elämismaailman yksilön ylittävän luonteen vuoksi. Habermasin terminologiassa *kommunikatiivinen toiminta* tarkoittaa nimenomaan sellaista intersubjektivistä toimintaa, jossa kaikki osanottajat harmonisoivat yksilölliset tulkinnalliset preferenssinsä saavuttaakseen yhteisymmärryksen *ilman varauksia*.³⁸

---

³⁷ Habermas 1984, 293.

³⁸ mt. 194.

3.4 Elämaailma

Kuten aiemmin on esitetty, operoi kognitio lukuisilla eri tasoilla, valjastaen erilaisia tiedollisia ja taidollisia resursseja muodostaessaan onnistunutta tulkintaa puheteosta tai tuottaessaan puhetta. Socialisaatioprosessissa kieliyhteisön jäsen kehittyy yhteisönsä kompetentiksi puhujaksi, mikä tarkoittaa mm. kyseisen kulttuurin tietojen ja taustaoletusten (maailmasta) omaksumista siten, että täysivaltainen toiminta yhteisössä käy päinsä. Sosiohistoriallisesti muodostunut kulttuurinen tietovaranto on kunkin kulttuurin tuottamaa tietoa, valmiiksi tulkittua informaatiota maailmasta, ja se muodostaa kulttuurin elämäntavan edellyttämän tiedollisen taustan. Kulttuurinen tietovaranto toimii yhteisön jäsenten yhteisymmärrykseen ja onnistuneisiin tulkintasuorituksiin nähden yhteisenä varantona, jonka esitulkittu aines muodostaa yhteistä kontekstia kielen muuten lukemattomille eri tulkintamahdollisuuksille.³⁹

Yksilön socialisaatiossa omaksuma sosiokulttuurisesti muodostunut tietoinen, yksilöllinen elämänhistoria ja muut tietoisuuden rakenteisiin vaikuttavat seikat saavat aikaan sen että emme milloinkaan näe maailmaa tulkitsemattomana. Olipa tilanne mikä hyvänsä, tarkoittaa kielellisesti välitetyn maailmankuvan siirtyminen socialisaatiossa onnistuneesti sitä, että havaitsemme kaikki tilanteet suhteessa johonkin etukäteen tulkittuun tilanteeseen. Yksilöhistoriallisesti ja sosiokulttuurisesti muodostunut esitulkittu maailma on konsepti, jota Habermas kutsuu elämaailmaksi. Elämaailma on mentaalisenä ilmiönä eräänlainen psyykessä aktivoituvaa näkemis- ja jäsennyystapa, jossa aistien välittämä kokemus maailmasta sekä symbolisesti rakentunut ymmärryksemme maailmasta yhdistyvät yhtenäiseksi kokemukseksi. Ihminen kykenee havaitsemaan ja tulkitsemaan aistimuksia sekä kytkemään ne opittujen symbolisten rakenteiden avulla järjestettyyn mentaaliseen konstruktion maailmasta.

---

³⁹ Habermas 1994, 83-84.

Sosiokulttuurisen toiminnan seurauksena syntynyt elämismaailma on luonnollisesti ihmisen tuote.⁴⁰ Inhimillinen toiminta, sosiaalinen kanssakäyminen sekä oma tietoinen toimintamme, synnyttää jatkuvasti uutta sosiaalista todellisuutta jonka psykologisena jälkenä voidaan pitää kulttuurisen tietovarannon vaikutusta tietoisuutemme toimintaan. Elämismaailma käsittää kulttuurisen tietovarannon, omaksumiemme tietojen, taitojen ja tapojemme lisäksi mm. maailmasuhteen eri aspekteja. Elämismaailma ei ole kokoelma jollain tavoin tallentunutta informaatiota tai mitään minkä voisi esittää propositiolauseina. Elämismaailma ei ole tuotavissa näkyvällä tavalla esiin, eikä sen sisältöä, aihealueita tai sisäisiä yhteyksiä voida subjektiivisesti havaita. Tietystä mielessä elämismaailman sisältö on mentaalisen kapasiteettimme eriasteisesti omaksumia käsityksiä ja tietoja maailmasta, joka on niin elimellinen osa tajuntaamme, ettemme havaitse sen itsemme ulkopuolista alkuperää.

Elämismaailma on tietoisuuteen situationaalisesti aktivoituva, tulkintahorisonttia muodostava kehys, jonka puitteissa kognitio voi muodostaa käsityksen kielellisen ilmaisun merkityksestä niin semanttisessa, sekä kontekstuaalisessa mielessä. Elämismaailman aktivoituva osa näyttää maailman aina etukäteen tulkittuna, emmekä voi kohdata maailmaa ilman elämismaailman tietovarannon muodostamaa horisonttia. Kohtaamamme maailma ja sen tilanteet avautuvat jollain tasolla etukäteen tulkittuina teemoina, jotka määrittelevät sen elämismaailman kappaleen, joka sallii meidän tehdä tilanteeseen sopivia arvioita ja sovittaa toimintamme suhteessa todellisuuden eri aspekteihin. Elämismaailman tieto ei ole eksplikoitavissa, emmekä voi kritisoida sitä. Tähän perustuu elämismaailman ohjausvaikutus. Se ohjaa kognitiota ja toimintaa tavalla, jonka epäilyksetön tieto oikeuttaa. Habermas toteaa että elämismaailman paradoksaalisuus on siinä, että voidakseen sitoa semanttiset rakenteet merkityksiksi sekä toimiakseen kriittisen ja arvioivan kognition regulatiivisena horisonttina, jäävät elämismaailman tietovarannot yksilölle tuntemattomiksi.⁴¹

---

⁴⁰ Habermas 1984, 82.

⁴¹ Habermas 1987, 135.

Elämismaailma konstituoituu tapahtumista, joita tietoinen yksilö kokee kohdatusaan ympäristönsä. Täten elämismaailman kulttuurisesti välittynyt, esitulkittu todellisuus, on ympäröivän kulttuurin tuottamaa sekä yksilön itsensä tuottamaa. Elämismaailma näyttäytyy tilannesidonnaisesti esitulkittuna todellisuutena, itsestäänselvyksien kokonaisuutena, johon emme sen itsestään selvän luonteen puolesta voi soveltaa objektivoivaa asennetta. Muutimme asennettamme miten hyvänsä ja vaihtaessamme huomion mihin tilanteeseen tai näkökulmaan hyvänsä, huomaamme että tietoisuutemme näkee jokaisen tilanteen elämismaailman kautta esitulkittuna ja tilannesidonnaisella tavalla tematisoituna.

Situationaalisesti aktivoitua elämismaailma on temaattisesti organisoitu dispositioiden joukko, jossa puhujan intressit sekä tilanne rajaa tematisoitavissa olevien tilanteen osasten relevanssialueen. Tematisoinnilla Habermas tarkoittaa suhdetta joka voidaan erottaa kun tilannesidonnaisesti elämismaailmalle avautuvat mahdollisuudet ja maailma sinänsä erotetaan toisistaan. Tematisoinnin (elämismaailman aktivoitumisen) kannalta jokin maailmassa on joko läsnä tai poissa. Joihinkin maailman aspekteihin avautuu aloitemahdollisuuksia ja jotkut näkökannat ovat poissa.⁴²

Elämismaailman kulttuurinen tietovaranto muodostaa Habermasin mukaan heuristisesti järjestäytyneen maailman, jonka osat viittaavat toisiinsa.⁴³ Tieto jää kuitenkin erityisellä tavalla puolitranssendentiksi, sillä emme pysty saattamaan mitään osaa siitä tietoisuuden kohteeksi. Ymmärtämisprosessien horisonttia muodostava konteksti syntyy automaattisesti. Tilanteessa relevantit kontekstit avaavat yhteisymmärryspyrkimysten edellyttämät tulkintavalmiudet yhteisymmärryksen saavuttamiseksi. Tällä tavoin nähtynä elämismaailma toimii kompetenttien kielenkäyttäjien yhteisenä tulkintavarantona, josta yhteisymmärrykseen pyrkivät ammentavat. Elämismaailmaa voidaan siten ajatella taustaoletusten kielellisesti järjestetyksi varastoksi, jota kulttuurinen traditio uusintaa.⁴⁴ Elämismaailma muodostaa horisontin sekä tilanteen

---

⁴² Habermas 1994, 83.

⁴³ Habermas 1987, 156.

⁴⁴ Habermas 1984, 84.

tulkinnalle, aktivoi valmiudet eri toimintavaihtoehtojen ja tulkintavaihtoehtojen mukaiselle toiminnalle, rajaa ja tematisoi puheen tuottamisen ja tulkinnan välineinä käytettävien termien konnotaatiot sekä kytkee tilanteen ja tulkinnan mielekkäällä tavalla omaan kokemukseen ja intressipositioon.

Yllä oleva kuvaus elämismaailman roolista kognition prosesseja ohjaavana tekijänä, on hyvin suppea Habermasin esitykseen nähden. Olen edellä päätyneet valitsemaan vain joitain piirteitä, jotta seuraavassa luvussa esitettävät huomiot tulevat ymmärrettäviksi.

3.5 Systeemit

Weber ja Habermas käsittelevät länsimaisen rationaalisuuden kehityskulkua ja yhteiskunnallisen todellisuuden muutoksia, paitsi kommunikatiivisen toiminnan teorian ja elämismaailman rakenteen, myös systeemien näkökulmasta. Systeeminen yhteiskuntajärjestys ja elämismaailma ovat toinen toisiaan täydentävä käsitepari, joiden kautta yhteiskunnan rakenteelliset kysymykset on mahdollista erottaa käsitteellisesti mm. sosiaalisen integraation intersubjektiivisistä kysymyksistä. Systeemit ovat Habermasin teoriassa keskeinen konsepti, joiden perusteella Habermas kritisoi länsimaista teknillistynyttä elämäntapaa ja esittää pohdintoja mm. länsimaisen kulttuurin suunnasta ja tulevaisuudesta. Seuraavassa lyhyt katsaus systeemeihin ja systeemisen ajattelun eroihin elämismaailmaan nähden.

Kommunikatiivinen toiminta uusintaa elämismaailmaa ja ylläpitää sosiaalista integraatiota yksilöiden ja yhteisöjen välillä. Sen rinnalla yhteiskunnan materiaalisen ja sosiaalisen todellisuuden rakenteiden uusintaminen nähdään systeemien tuottamana toimintana. Systeemillä Habermas tarkoittaa sosiaalista ja materiaalista todellisuutta uusintavaa, systematisoitua, toimintaa joissa toiminta on organisoitu päämäärärationaalisesti tehokkuutta ja tavoiteasteannan toteutumista ajatellen. Systeemit ovat elämismaailman suhteen itsenäisiä, päämäärärationaalista toimintaa tukevia ja välineiden kautta eriytyneitä toimintajärjestelmiä.

Systeemien organisaatio pohjautuu teleologisen toimintateorian mukaisesti tehokkuutta optimoivaan ajattelu- ja toimintatapaan. Systeemit konkretisoituvat yhteiskunnallisen todellisuuden moninaisissa toimintajärjestelmissä, joilla on oma erityinen yhteiskunnallinen tehtävä. Systeemit ja niiden toiminta perustuu niiden toimintaan osallistuvien jäsenten (henkilöjäsenten) sitoutuminen systeemin päämäärän edellyttämään ajattelutapaan. Yksilön kannalta irrelevantti, tai jopa oman välittömän intressin vastainen tehtävä, voi olla tarpeellinen tai jopa pakollinen toiminto systeemin toiminnan kannalta. Systeemien olemassaolo ei niinkään riipu moraalisteettisten näkökulmien konsensuksesta, vaan ennen kaikkea oletuksesta systeemin ajattelun tuottamasta tehokkuudesta, ennakoitavuudesta ja taloudellisuudesta yhteiskunnan materiaalisessa uusintamisessa.

Länsimaisen rationaalisuuden kehityksessä systeeminen ajattelu kehittyi kapitalistisen talousjärjestelmän vaatimusten vanavedessä. Tuotantotaloudellisesti merkittävät teknologiset innovaatiot, tuotannon ja kaupan kasvu, työvoimatarpeiden tyydyttäminen, pääomien allokoiminen, kasvaneen varallisuuden turvaaminen jne., olivat tarpeita, joihin feodaaliajan hallintomallit eivät pystyneet vastaamaan. Teknisempi ajattelutapa eriytti eri kysymyksiä ja pyrki löytämään toimintateoreettisesta näkökulmasta tehokkaampia ratkaisuja. Porvarillinen elämäntapa ja uudet yhteiskuntaluokat muodostuivat uusien elinkeinojen myötä. Traditionaalinen laki ja tuomioistuinelaitosten vaikeasti ennakoitavat ratkaisukäytännöt uudistuivat ja niiden legitimitiiden perusteet saivat uuden pohjan. Porvarillinen laki, yksityisomaisuutta suojaavat sekä oikeushenkilöiden (organisaatioiden) toimintamahdollisuuksia laajentavat oikeuskäytännöt saatettiin voimaan. Tuotannon teknillistyminen ja teollinen tuotantomalli edellytti uusia tapoja organisoida työvoiman ja resurssien jakoa. Näihin kysymyksiin pystyttiin vastaamaan uusien poliittisten vallanjakoinstituutioiden ja etenkin raha- ja valtasysteemien ohjaavan vaikutuksen avulla.

”Yhteiskuntia voidaan tarkastella vain elämismaailman ja systeemin aspekteista. Näiden puitteissa on huomioitava erilaiset yhteiskunnallisen integraation mekanismit. Systeemisen integraation mekanismit edellyttävät päämäärään sitoutuneen toiminnan lopputuloksia ja seurauksia, ts. vaikutuksia, joita niin kommunikatiivinen kuin strateginenkin toiminta voi saada aikaan objektiivisessa maailmassa.”⁴⁵

Kapitalistisen talousjärjestelmän voidaan ajatella muodostavan systeemin, jonka päämääränä on tuottaa taloudellista kasvua, kerätä ja levittää pääomia, tuottaa tehokkuutta ja tarkoituksenmukaisuutta taloudelliseen toimintaan. Sen tukena on lukuisia alajärjestelmiä jotka tukevat osaltaan taloudellista toimintaa muodostaen erilaisia toimintamahdollisuuksia systeemisten imperatiivien mukaisesti. Esim. kaupan käynnin luotettavuutta, ennakoitavuutta ja sujuvuutta varten on lukuisia eri järjestelmiä jotka saavat näkyvän olomuodon laissa, laitoksissa, virastoissa, ohjeissa, menettelytavoissa, arkkitehtonisissa ratkaisuisissa, infrastruktuurin painopisteissä jne. Toimintasysteemien (fyysisten toimitilojen, työyhteisöjen pelisääntöjen ja tuotantotapojen jne.) organisointi kirjanpito- ja teknisten vaatimusten edellyttämällä tavalla on tyypillistä systeemisten imperatiivien manifestoitumista objektiivisessa todellisuudessa. Systeemisten vaatimusten konkretisoituminen fyysisessä todellisuudessa ei yksinään konstituoisi funktionaalisen systeemin kapasiteettia, vaan konkretisoituminen merkitsee luonnollisesti myös sitä että systeemien ohjaamassa toiminnassa mukana olevat jäsenet omaksuvat systeemin päämäärärationalisen ajattelun, kielenkäyttötavan sekä tavoitteita edistävän normiston hyväksymisen. Systeemiajattelun kielellistynyt olomuoto näkyy erilaisissa diskursseissa, joissa tietyn päämäärän mukaan ryhmittynyt rationaalisuus lyö leimansa tietyn toimialan, ammattialan, roolituksen tms. mukaiseen ajatteluun. Assertoristen lauseiden muoto, evalutiivisen puheen perusteet ja puheen norminmukaisuus arvioidaan systeemin kontekstia muovaavan elämismaailman kappaleen mukaisesti. Ihmisten käytökseen siirtynyt systeeminen ajattelu- ja puhetapa ei hyödytä sosiaalisen integraation ja kulttuurisen tiedon uusintamiseen ja siirtämiseen tähtääviä ponnisteluja, vaan yksinomaan systeemin sisäisen päämäärän täyttymistä.

---

⁴⁵ Habermas 1994, 94

Rahan ja vallan toimintaa ohjaava vaikutus ulottuu sekä systeemeihin että elämismailmaan. Rahan ja vallan orientoiva vaikutus käy ilmi kielellisessä kanssakäymisessä, jossa rahan ja vallan läsnäolo näkyy siinä, että esim. pyrkimys arvorationaaliseen konsensukseen neuvottelun avulla käy osin tarpeettomaksi, sillä kulttuurin kompetenttien jäsenet ovat sitoutuneet rahan käyttöön arvon mittarina ja tavoittelun kohteena. Sitoutuminen rahaan merkitsee kommunikatiivisesta näkökulmasta mm. sitä että riski arvonmuodostumista koskevan yhteisymmärryksen kariutumisesta pienenee, kun osapuolet ovat etukäteen sitoutuneet rahan merkitykseen arvon edustajana. Toisaalta arvorationaalisen yhteisymmärryksen alue, joka kommunikatiivisessa toiminnassa voidaan tavoitella, kapenee merkittävästi.

Riski modernin länsimaisen kulttuurin systeemisessä ajattelussa piilee siinä, että systeeminen ajattelu edellyttää kommunikatiivisia valmiuksia ja kielellisesti välittyneen ohjausjärjestelmän olemassaoloa, eli on riippuvainen elämismailmasta ja elämismailman uusiutumisesta. Kuitenkaan se ei itse pysty tukemaan tai vahvistamaan elämismailman uusiutumista, vaan päinvastoin kaventaa sitä. Habermasin länsimaisen maailmankuvan rationalisoitumiseen kohdistama kritiikki perustuukin juuri havaintoon, jossa systeemisen ajattelun rakenteet, vaatimukset ja imperatiivit tulevat osaksi elämismailmaa ja kaventavat elämismailman ankkuroivaa vaikutusta jokapäiväisen kokemuksen jäsentämisessä.

Habermas arvioi, että systeemisen ajattelun perustuessa teknisesti ja strategisesti käyttökelpoisen tiedon ja käytänteiden hyödyntämiseen, ovat ne siten luonteeltaan aina teleologisia, päämääräsuuntautuneita. Systeeminen toiminta on vastaavasti analysoitavissa rationaalisen agentin näkökulmasta, eli teleologisen toimintateorian termein. Tällainen painotus elämänjärjestyksen suuntana on haitallinen, sillä päämäärärationaalisesti organisoitunut toimintajärjestelmä, systeemi, ei tehokkuutta tavoitellessaan tarvitse normatiivisen arvioinnin moraalis-praktisia näkökulmia tai arvorationaalista perustaa olemassaololleen.

3.6 Asenteet ja rationaalisuuskompleksit

Elämismaailman rakenteiden kielellisessä analyysissä Habermas erottaa kolme erityyppistä rationaalisen kehityksen aluetta, joista edellä mainittu systeeminen ajattelu nojaa vahvasti kognitiivis-instrumentaalisen rationaalisuuden varaan. Kaksi muuta perusasennetta ovat normiin mukautuva asenne sekä ekspressiivinen asenne.⁴⁶

Kognitiivis-instrumentaalisen maailmasuhteen asennoituminen on vahvasti *objektivoiva asenne* ja sen orientaatioperusta on objektiivisessa maailmassa. Sosiaalista maailmaa objektivoiva asenne tarkastelee strategisesta näkökulmasta, eli välineenä, esim. systeemisen päämäärän tavoittelussa. Objektivoiva asenne voi ulottua myös itseen, eli subjektiiviseen maailmaan, jolloin minästä tulee 3.persoonana kohdeltava objekti.

Sosiaaliseen maailmaan orientoitunut asenne pyrkii sopeutumaan normeihin ja säilyttämään moraalis-esteettisen suhtautumisen objektiiviseen maailmaan. Sosiaalinen maailma on luonnollisesti pakollinen ympäristö *normeihin mukautuvalle asenteelle*. Subjektiiviseen maailmaan normeihin sopeutuvat asenne suhtautuu sensuroimalla subjektiivista maailmaa.

Ekspressiivinen asenne suhtautuu fyysiseen maailmaan kuten normeihin mukautuvalle. Sosiaalinen maailma sitä vastoin näyttäytyy areenana jossa minä esittäytyy tai on näkyvä. Ja lopulta subjektiivinen maailma on alue johon ekspressiivinen asenne suhtautuu spontaanisti ja omalaatuisella herkkyydellä.

Aikaisemmin puheena ollut objektivoiva asenne viittaa Habermasin tarkastelussa psyyken kognitiivis-instrumentaalisen rationaalisuuden rakenteisiin, jonka hän katsoo ilmenevän puheen pätevyysvaateissa. Pätevyysvaateiden kommunikatiivinen sitovuus puhujien välillä perustuu sillä oletukselle, vaateet ovat periaatteessa kri-

---

⁴⁶ Habermas 1984, 237.

tisoitavissa rationaalisin perustein. Huomattavaa on se, että olettaus kritisoitavuudesta on kulttuurisesti muodostunut kielellisen ymmärryksen ehto, joka ei tarvitse empiriaa tuekseen. On jossain määrin paradoksaalista että länsimainen rationaalisuus pohjautuu kulttuurin ylläpitämään olettamukseen maailmankuvan rationaalisesta luonteesta, joka ei kuitenkaan edellytä oletuksen tueksi empiiristä näyttöä. Paradoksaalista tästä havainnosta tekee se, että varhaisempien maailmankuvien irrationaalinen, uskonnollismyyttinen, aines perustui samankaltaisiin kulttuurin tuottamiin taustaoletuksiin maailmaa organisoivista voimista, jotka eivät edellyttäneet empiiristä näyttöä tuekseen.

Rationaalisuuskomplekseiksi Habermas nimittää rationalisoidun, desentrisen ja kielellisesti välitetyn maailmankuvan alueita, joissa a) kognitiivis-instrumentaalinen b) moraaliskäytännöllinen ja c) esteettiskäytännöllinen rationaalisuus aktualisoituvat. Objektivoiva asenne ja kognitiivis-instrumentaalinen rationaalisuus konkretisoituvat tieteenä ja teknologioina objektiivisessa maailmassa ja sosiaalisina teknologioina sosiaalisessa maailmassa. Normeihin mukautuva asenne ja moraaliskäytännöllinen rationaalisuus aktualisoituvat lakeina sosiaalisessa maailmassa ja moraalina subjektiivisessa maailmassa.⁴⁷

Rationaalisuuskompleksien merkitys elämismaailmalle on oleellista sen arvoja muodostavan voiman vuoksi. Ilman yhteisesti jaettuja rationaalisuuden alueita olisi mahdotonta muodostaa laajempaa konsensusta eri elämän alueita koskevista arvostuksen standardeista.⁴⁸ Kysymys miten arvostuksen standardit ohjaavat tulkintaa ei nouse esiin erillisenä kysymyksenä Habermasin esityksessä. Hän esittää arvojen muodostuksen erääksi kommunikaatiota ohjaavaksi ja motivoivaksi tekijäksi sekä arvioivan puheen päämääräksi. Rationaalisuuskompleksien taustalla olevat tietoi-

---

⁴⁷ Weber arvioi protestanttisen etiikan rapauttavan yhteiskunnan yhteiseksi koettua normipohjaa. Varhaisemmassa maailmankuvassa uskonto oli koettu yhteiseksi ja siihen projisoitiin yhteisiä arvoja sekä normeja. Protestanttinen vakaumususkon ei velvoita jakamaan normeja mm. yhteisten rituaalien kautta. Protestanttisen uskon manifestaatio on individuaali mentaalinen akti, ei esim. yhteisön harjoittama traditionaalinen rituaali.

⁴⁸ Habermas 1984, 239.

suuden rakenteet ja niille rakentuvat arvostustottumukset vaihtelevat kulttuureittain mm. objektivoivan asenteen syvyyden puolesta. Erilaiset maailmankuvat ja niiden sisältämät perusoletukset ihmisestä ja maailmasta, pyhästä ja profaanista saattavat selittää esim. kuinka pitkälle kussakin systeemissä rakenteessa voidaan ihmistä välineellistää ja missä kulttuureissa yhteiskunnallisen materiaalisin uusintaminen tulee tehdä traditionaalisen työnjaon tms. perusteella.

3.7. Kanssakäymistapojen puhtaat tyypit

Edellisissä alaluvuissa on käsitelty kommunikatiivisen teorian käsitteellisiä rakennosia, joista yhteisymmärrystä muodostavat elementit käyvät ilmi. Puheteot ovat eri orientaatioiden motivoimia tekoja joista sosiaalinen kanssakäyminen laajemminkin käsitettynä rakentuu. Miten nämä suhteutuvat toisiinsa? Habermas sijoittaa yhteisymmärrykseen pyrkivän kommunikatiivisen toiminnan alla olevan kaavion mukaisesti a) keskustelevalle b) kanssakäymistä normatiivisesti säätelevän sekä c) ilmaisullisen puheen kanssakäymistyyppihin.

Taulukko 1. Puhtaat kielellisen kanssakäymisen tyypit.⁴⁹

Formaaliset käytännölliset piirteet/toimintatyyppi	Puheteon tunnusmerkit	Puheen funktio	Toimintaorientaatio	Perus asennoituminen	Pätevyys vaateet	Maailmasuhteet
Strateginen toiminta	Perlokutionaarinen puhe ja käskyt	Vaikeuttaa vastapuoleen	Menestykseen tähtäävä toiminta	Objektivoiva	Tehokkuus	Objektioivainen maailma
Keskustelu	Ymmärrystä konstituiva puhe	Asiaintilojen kuvailu	Yhteisymmärrykseen tähtäävä toiminta	Objektivoiva	Totuus	Objektioivainen maailma
Normatiivisesti säädelty toiminta	Kanssakäymistä säätelevä puhe	Henkilösuhteiden luominen	Yhteisymmärrykseen tähtäävä toiminta	Normeihin mukautuva	Oikeellisuus	Sosiaalinen maailma
Dramaturginen toiminta	Ilmaisullinen puhe	Itseilmaisuus	Yhteisymmärrykseen tähtäävä toiminta	Ilmaisullinen	Totuudellisuus	Subjektioivainen maailma

⁴⁹ Habermas 1984, 329.

Taulukon kanssakäymistyyppien puheteot viittaavat ja asennoituvat tyyppinsä mukaisesti a) objektiiviseen, b) sosiaaliseen kuin c) subjektiiviseen maailmaan. Strateginen toiminta ja keskusteleva kanssakäymistapa edellyttävät objektivoivaa asennetta maailmaa kohtaan. Erotuksena strategisesta toiminnasta ja perlokutionaarisesta puheesta, joka tähtää vaikutuksen aikaansaamiseen vuoropuhelukumppanissa, keskusteleva toiminta pyrkii elämismaailman tulkinnallisen kapasiteetin puitteissa saavuttamaan konsensuksen jostain objektiivisen maailman, tai objektivoivan asenteen kautta aiheeksi asetetusta asiantilasta. Strategisen toiminnan menestystä arvioidaan tehokkuuden eli puheeton vaikutuksen näkökulmasta. Keskusteleavassa toimintatavassa yhteisymmärryspyrkimyksen menestystä arvioidaan totuuden regulatiivisen periaatteen nojalla, jonka keskustelijat olettavat tai voivat asettaa itselleen. Habermas kuvailee taulukkoa yritykseksi tuoda teoreettista tarkastelutapaa lähemmäs arkipäiväisiä puheen tapoja, vaikka toteaa että kyse on ideaalityypeistä ja todellisessa keskustelussa ei ideaalityyppejä ole välttämättä erotettavissa.⁵⁰

Taulukossa kursivoituna on merkitty keskusteleva toimintatyyppi, jonka puheen tapa on ymmärrystä konstituiva, illokutorinen, puhe. Puheen funktio on deskriptiivinen ja argumentoiva ja asennoituu objektivoivasti maailmaan. Perustavalaatuinen pätevyysvaade mainitulle puheteon lauseelle pohjautuu enimmäkseen totuuden periaatteelle, joka länsimaisessa maailmankuvassa on rationaalisin perustein hyväksyttävä seikka tai omaksuttu taustaoletus. Formaalis-käytännöllisen toimintatavan toimintatyytit jäsentävät kommunikatiivisen toiminnan teorian käsittelemiä todellisuuden tasoja erottaen sekä maailmasuhteet ja niitä vastaavien pätevyysvaateiden säätelevät periaatteet. Tilanne, jonka mukaan kommunikatiivinen toiminta muotoutuu formaalis-käytännöllisesti jäsennehtäväksi toiminnaksi, on kysymys johon kanssakäymistyyppien taulukko ei ota kantaa. Tämän vuoksi käsittelen tilannesidonnaisuutta eräänä huomioitavana tulkintaprosessin elementtinä yhteenvedossa.

---

⁵⁰ Habermas 1984, 328-331.

4. Haltuunottava ymmärtäminen

Edellä on karkeasti hahmotettu Popperin maailma 3:n objektien ja maailma 2:n roolit fallibilistisessä tietoteoriassa. Objektiiiviseen muotoon saatettu ajatussisältö saa Popperin käsittelyssä sekä propositionaalisen tiedon että materialisoituneiden ajatussisältöjen merkitykset. Evolutionaarisen tietokäsityksen kannalta on järkevää kuitenkin rajata maailma 3:n objekti tarkoittamaan propositionaalista tietoa.

Mitä siis tapahtuu, kun maailma 3:n objekti, objektiiiviseen ja symboliseen muotoon saatettu ajatussisältö, vaikuttaa subjektiivisten mielensisältöjen maailmaan? Millaisia ymmärtämisprosesseja aktivoituu, kun ihminen pyrkii ottamaan haltuun tieteellisen teorian ja konstruoimaan mielessään sen merkityksen? Millaisten kriteerien avulla on mahdollista lähestyä sellaista ymmärtämisen tapaa, jossa semanttisen merkityksen lisäksi avautuvat myös proposition ei-intentionaaliset implikaatiot ja loogiset suhteet muihin propositioihin? Mikäli subjektiivisten odotusten maailma ajatellaan toimivan situationaalisesti aktivoituvan elämismaailman tavoin, ja kysytään millä edellytyksin propositiolauseen merkitys suhteutuu muihin propositioihin siten, että uusien loogisten implikaatioiden havaitseminen tulee mahdolliseksi, voidaan olettaa että tulkitsevan subjektin tietoisuus *konstruo*i uusien loogisten suhteiden mahdollisuudet autonomisesti (objektin saaman tulkinnan merkitysavaruuuden rajoissa). Tämä edellyttää tietoisuuden käsitteen avartamista siten että se käsittää potentiaalin konstruoida uusia loogisia (ja epäloogisia) kytkentöjä propositionaalisen tiedon eri merkitysosasten välille. Tämä puolestaan vaikuttaisi edellyttävän sitä, että aktivoituessaan elämismaailma avaa arkisen tulkinta-avaruuuden ohella myös muita, aiemmin aktualisoitumattomia, väyliä ymmärtämistä varten. Uusien mielle yhteyksien syntyminen ilman tulkintaa varten aktivoituneen elämismaailman myötävaikutusta, on vaikeasti kuviteltava mahdollisuus. Sitä vastoin suppeaa tulkintaa laajempien konnotaatioiden aktivoituminen elämismaailmassa, on intuitiivisesti tarkasteltuna intellektuellisiin asenteeseen ja uteliaisuuteen liittyvä yksilöllinen piirre, joka edellyttää myös luovuutta ja mielikuvitusta. Kollektiivisena kysymyksenä uutta tulkintaa edellyttää mm. ongelmatilanne.

Ongelmanratkaisutilanne tarkoittaa kommunikatiivisen toiminnan teoriassa sitä, että tietoisien ymmärtämispyrkimyksen kohde on jollain tavoin problematisoitu ja konstituoiti tilanteen, josta asianosaiset ottavat selvää elämismaailmassa avautuvien kommunikaatiomahdollisuuksien ja osapuolia sitovien taustaoletusten puitteissa. Yhteisymmärrystä muodostavalle horisontille avautuu tällöin tulkinta-avaruus, jossa esitulkittun elämismaailman ohjaava vaikutus ehdollistuu. Tällöin haltuun ottavan ymmärryksen ja semanttisen tulkinnan operaatiot ovat tulleet pisteeseen, jossa uusien loogisten mahdollisuuksien ja yhteyksien avaruus avautuu elämismaailmassa.

Miten uusien loogisten mahdollisuuksien löytäminen ja uusien semanttisten yhteyksien avautuminen elämismaailmassa aktivoituvan tulkinnallisen horisontin puitteissa tulisi ymmärtää? Tätä kysymystä käsittelem seuraavissa alaluvuissa tutkien erikseen luvussa 4.1. maailma 3:n objektin muodostumisen kysymystä tulkintaprosessin luonnetta sekä elämismaailman situationaalisuutta vasten. Luvussa 4.2 arvioin maailma 3:n objektin tulkintaprosessia suhteuttaen sen Habermasin puheteon viitekehykseen ja kommunikatiivisen toiminnan teoriaan. Tulkitsevan subjektin tilannemäärittäminen, asenne sekä elämismaailman rooli ovat tulkintaprosessin välttämättömiä komponentteja, joita pohdin lyhyesti luvussa 4.3. Yhteenvedon kokoavana näkökulmana pohdin yhteyttä tulkinnan performatiivisen asenteen ja Harry Collinsin sosiaalisen asiantuntijuuden välillä.

Loppupäätelmänä esitän kriittisen näkökulman Popperin näkemykseen tiedon fallibilistiselle kehitykselle.

4.1 Maailma 3:n objektin vuorovaikutus maailma 2:n subjektiivisiin dispoitioihin

Tutkielman pyrkimyksenä on esittää maailma 3:n ja subjektiivisten mielentilojen maailma 2:n suhdetta, sekä esittää haltuunottava ymmärtäminen tulkintaprosessina. Kommunikatiivisen toiminnan teorian käsittelemä sosiaalinen todellisuus ja Haber-

masin tapa linkittää kommunikatiivinen teoria useisiin muihin sosiaalista integraatioita kuvaaviin malleihin tekee teorioiden rinnakkaisesta tarkastelusta monimutkaista, mutta näen että kysymystä maailma 3:n ja maailma 2:n välisen haltuunottavan ymmärryksestä on lähestyttävä sosiaalisesta näkökulmasta, ei esim. yksilön synnyntäisen tietokyvyn, mielenfilosofisen tai kulttuurisen position tai intuition avulla.

Edellä olen käsitellyt Popperin fallibilistisen tietoteorian olennaisia piirteitä sekä Popperin kolmen maailman mallin. Popperin mallissa maailma 3 on ihmismielen tuottama maailma ja maailma 3:n objekti, eli konkreettisen muodon saanut ajatussisältö, jonka tutkimus on tieteen kehityksessä oleellista. Tieteelliset teoriat ja otaksumat ovat ihmisen luomuksia ja tiedon kehittyminen on mahdollista vain parantamalla aiempaa tietoa siten että varhaisen tiedon heikkoudet kyetään tunnistamaan ja sen tilalle syntyy paranneltuja ideoita. Tiedon jatkuvan parantelun ja kriittisen asenteen myötä ihmiskunta on voinut kohentaa toimintamahdollisuuksiaan ja elintasoaan. Teoreettinen tieto, tai jokin muu ihmismielen tuote, ei itsessään vaikuta objektiiviseen maailmaan, ellei siihen kapseloitu ajatussisältö saa aikaan muutoksia yksilön orientaatioissa ja tällä tavoin muuttaa tämän toimintamahdollisuuksia.

Popper on tarkastellut kolmen maailman vuorovaikutussuhdetta tiedon kumuloitumisen ja kehittymisen näkökulmista ja argumentoinut tiedon hypoteettisen luonteen puolesta sekä vaatinut että teoreettisen tiedon rajoja ja selitysvoimaa testataan, jotta osaisimme tavoitella parempia teorioita ja tarkempia käsitteellisiä oivalluksia ympäröivän todellisuuden luonteesta ja asiayhteyksistä.

Maailma 3:n objekti on popperilaisessa terminologiassa mikä tahansa ihmismielen tuote, joka on saanut konkreettisen muodon kirjoitettuna tekstinä, elokuvana tai sinfonian partituurina. Kysymys siitä, miten maailma 3:n objektin vaikutukset subjektiivisten dispositioiden maailmaan ilmenevät, on kaksijakoinen.

Toisaalta kyse vaikuttaa olevan siitä, että maailma 3:n objekti vaikuttaa objektiiviseen maailma 1:een (fyysinen maailma) subjektiivisen maailma 2:n kautta siten, että

tulkintaprosessin kognitiivisen ponnistelun seurauksena subjektin toimintamahdollisuudet muuttuvat. Toisaalta kyse on siitä, että haltuun ottavan ymmärtämisen yhteydessä maailma 3:n objektien ei-tarkoitukselliset ominaisuudet manifestoituvat uusina ongelmina ja tulkintamahdollisuuksina. Jälkimmäinen tapahtuma on kiinnostava siksi, että Popperin näkemys haltuunottavan ymmärryksen ja propositiolauseissa piilevien ei-tarkoitettujen merkitysten ja loogisten seurausten välillä oleva yhteys on oudolla tavalla mekaaninen. Maailma 3:n objektien välillä olevat, aikaisemmin havaitsematta jääneet loogiset seuraukset, ovat popperilaisessa mielessä objektien oletettu ominaisuus, jotka vain odottavat löytymistään (discovery). Propositionalauseiden välisten uusien asiayhteyksien löytymisen mahdollisuus painottuu Popperin käsitteilyssä maailma 3:n objektien ominaisuuksiin, ei niinkään maailma 2:n odotuksiin, kysymyksen asetteluun, teoriapitoisen katselun mukaiseen asenteeseen ja sitä vastaavaan tulkintapotentialiin. Tästä herää kysymys, ovatko propositionalauseiden vielä löytymättömät mahdollisuudet latenteina maailma 3:n objekteissa, vai maailma 2:n subjektiivisina dispositioina? Mikäli maailma 3:n objekti itsessään sisältää sekä löydettyt, että vielä löytymättömät merkitykset, johtaa se ristiriitaan tulkinnan aktiivisen ponnistelun käsitteen kanssa. Uusien mielle yhteyksien havaitseminen olisi tällöin etupäässä tarkkaavaisuus kysymys, vähemmän yksilön älyä ja mielikuvitusta edellyttävä ponnistus. Kolmantena vaihtoehtona on selittää maailma 3:n objektien väliset, vielä löytymättömät suhteet ja loogiset seuraukset, sosiaalisessa ympäristössä tapahtuvien muutosten kautta. Tähän näkökulmaan palaan luvussa 4.3.

4.2 Maailma 3:n objektin muodostumisesta

Kieli on Popperin mukaan ihmisen keksinnöistä merkittävin, sillä sen ansiosta ajatussisältöjä voidaan jakaa puhutun ja kirjoitetun kielen avulla. Ymmärryksemme hahmottama subjektiivinen tieto on kielen avulla ollut mahdollista muuttaa objektiiviseksi tiedoksi, väittämiksi, otaksumiksi, arvauksiksi ja teorioiksi. Propositionaalinen tieto voidaan nähdä vastuksensa tai puheenvuorona johonkin ongelmatilanteeseen. Näin ollen tulkinnan kannalta lauseen mielekäs viittauskohde tulee näkyviin jostain aiemmin sanotusta lauseesta. Puheen tulkinnan konteksti käy ilmi aiemmista propo-

sitioista ja tulkittava lause saa ymmärrettävän merkityksen suhteessa a) kysytyyn asiaan 1 ja b) aiemmin tuotettuun propositionaaliseen tietoon. Propositionaalisen tiedon kyseessä ollessa, ehto maailma 3:n objektin syntymiselle on ongelmatilanne. Luonnontieteissä ongelmatilanne koskee tyypillisesti jotain maailma 1:n ilmiötä, minkä ongelmallisuus ei tietenkään nojaa siihen että jokin uusi ilmiö havaitaan. Ilmiö, havainnot ja näiden problematisointi edellyttävät sosiaalista tunnustamista ja yhteisymmärrystä havainnosta ja sen merkityksestä. Ongelman (tilanteen) syntyminen riippuu yhteisöstä, jossa tilanteen problematisoimisesta muodostuu yhteisymmärrys. Yhteisö voi olla todellinen ryhmä tai vain yhden yksilön muodostama, joka ajattelee ryhmän jäsenenä. Propositionaalisen tiedon muodostuminen edellyttää tämän lähtökohdan mukaan kohdeilmiön teoriapitoista tarkastelua ja havainnon kollektiivista problematisointia. Ilman kollektiivista tunnustamista problematisoitu havainto tuskin voi toimia propositionaalisen tiedon merkitystä rakentavana kontekstina.

Sosiaalisesti muodostuneen kontekstin ja tulkintaa ohjaavan konstruoituja mekanismeja on kuitenkin helpompi hahmottaa postuloimalla idealisoitu prosessikuvaus maailma 3:n objektin muodostumisesta. Esimerkissä oletetaan propositionaalisen tiedon kehittyneen sellaisessa yhteiskunnallisessa todellisuudessa, johon pätevät Habermasin ja Weberin maailmankuvaa ja rationaalisuutta koskevat oletukset.

Argumentin vuoksi oletetaan, että maailma muodostaa kaikkien mahdollisten referenssisysteemien kokonaisuuden. Tällöin ei ole merkitystä sille koskeeko propositionaalinen tieto jotain tosiseikkaa objektiivisessa, sosiaalisessa tai subjektiivisessa maailmassa. Merkitystä ei myöskään ole sillä, onko puheessa käytetty kieli sellaista, jossa todellisuuden eri tasot ovat vielä eriytymättömiä tai onko sosiaalinen todellisuus jäsentynyt funktionaalisiin systeemeihin tai luonnonoikeuden mukaan. Merkillä pantavaa sitä vastoin on, miten ympäröivää todellisuutta nimeävät käsitteet, niitä kuvaavat termit ja merkitysten välittäminen intersubjektiivisessä kanssakäymisessä saavat alkunsa. Habermas katsoo kielellisen kanssakäymisen tähtäävän yhteisymmärryksen saavuttamiseen vähintään kahden kompetentin kielenkäyttäjän välillä. Kielellisen kanssakäymisen päämääränä saavutettu yhteisymmärrys tarkoittaa pu-

heena olevan seikan ymmärtämistä samalla tavalla. Tällöin kielellisen ilmaisun sisältämä merkitys voidaan ajatella samalla tavalla tulkituksi kun lause p välittää asianosaisten tulkitsemana saman ajatussisällön.

Edellä oleva esimerkki osoittaa symbolisesti järjestäytyneen kielellisen koodin saavan merkityksensä yhteisymmärrykseen tähtäävän dialogin ja tulkinnan seurauksena. Ajatussisältö, joka on lauseen p propositionaalinen sisältö, voi koskea mitä seikkaa tahansa missä maailmassa tahansa, mutta lauseen sisältämän ajatussisällön merkityksen ymmärtäminen ei oleellisesti riipu siitä, mitä asia koskee. Merkityksen ymmärtäminen on olemukseltaan subjektiivinen kokemus, mutta merkityksen jakaminen edellyttää sosiaalista kanssakäymistä. Kollektiivin saavuttama yhteisymmärrys sisältää tyypillisesti konsensuksen ja kompromissin elementtejä ja propositiolauseen merkitys voidaan ymmärtää sekä joukon yhteisenä tulkintana sekä yksilön subjektiivisena käsityksenä.

Kun propositiolauseen muodostamisen mekanismeissa huomioidaan merkityksen ymmärtämisen ohella myös aikaan liittyvät seikat, kuten Weberin epookeittain vaihtuvat aikajaksot, tulee ilmi vaihtuvien maailmankuvien vaikutus maailma 3:n objektin muodostumiseen. Varhaisemmissa maailmankuvissa maailma ei ollut vielä kielellisissä käytänteissä eriytynyt objektiiviseen, subjektiiviseen, sosiaaliseen maailmaan. Varhaisempien maailmankuvien uskonnollismyyttisen aineksen sitoma yhtenäisyys salli puheen perusteeksi elementtejä, joita moderneissa länsimaissa nykyään kutsuttaisiin mytologisiksi, metafysisiksi tai illusorisiksi. Puheen perusta metafysisestä, uskonnollismyyttisistä ja traditionaalisista juurista vaihtuu ajan vaikutuksesta kohti rationaalisempaa pohjaa. Ajallinen elementti näkyy lauseessa p siten että puheen perustana voidaan hahmottaa eriytyneet rationaalisuuskompleksit. Rationaalisuuskompleksit ja kielellisesti eriytynyt maailmankuva ovat saman asian eri puolia. Muutos mystisten voimien ohjaamasta maailmasta materiaalisen atomistisen maailmankuvan konemaisuuteen on antanut puheelle uuden perustan. Epookkien siirtymissä puheen mielekkyyttä muodostava perusta muuttuu. Voidaan ajatella että subjektiivinen kokemus maailmasta muuttuu maailmankuvien muutoksen seurauksena. Tällä

on vaikutuksia myös lauseen p, maailma 3 objektin, merkitykselle. Käsittelen muutoksia seuraavassa luvussa, tässä kohden riittää todeta että kun ajatussisältö artikuloidaan kielelliseen muotoon epookin 1 ajankohtana, muuttuu tapa tulkita sen merkitystä, kun se luetaan uuden epookin vallitessa. Voidaan ajatella, että merkitysten muuttuminen epookkien vaihtuessa on triviaali seikka, sillä epookkien vaihtuminen voidaan todeta vasta vuosikymmenten tai vuosisatojen jälkeen. Weber kuitenkin huomauttaa yksiselitteisesti että hänen epookeikseen nimittämien maailmankatso-
musten muutoksia kuvaavat ajanjaksot ovat jatkuvassa liikkeessä. Voidaankin argumentoida että ajankohdassa t1 kielellisen muodon saanut ajatussisältö, lause p, perustuu eri maailmankuvaan kuin ajankohdassa t2. Jätän ajallisuuden vaikutuksen tulkinta-avaruuteen tässä käsittelyssä vähemmälle painoarvolle, mutta arvioin, että Habermasin mainitsema kielen monimutkaistuminen on eräs seuraus ajan funktiona laajentuneesta tulkinta-avaruudesta, johon seikkaperäisempi kielenkäyttötapa on vastaus. Digitaalisen maailman, ns. verkkotodellisuuden, nivoutuminen osaksi jokapäiväistä elämää vaikuttanee symbolisesti järjestetyn kielen kehitykseen. Esim. verkkotodellisuuden voimakas vaikutus länsimaisen ihmisen jokapäiväiseen elämään voi vaikuttaa nopeastikin tulevien polvien valmiuksiin ottaa haltuun viime vuosisadalla kirjoitettujen lauseiden ajatussisältöjä. Tämän kaltainen kehitys on ollut myös kyseessä myös silloin kun kielellinen kommunikaatio kasvatti merkitystään sosiaalisen integraation perustana. Ei ole syytä olettaa, että kehitys jossa varhaisempien kulttuurien tapa kommunikoida esim. tanssin, rytmien ja sointujen avulla, ja jonka merkitys väheni kielen kehittyessä, on päättynyt länsimaisen kulttuurin leviämisen johdosta. Weberiä mukaellen, on oletettavaa että kielellisen kommunikaation painoarvo suhteessa muuhun kommunikaatioon on alituiseissa liikkeessä myös tulevaisuudessa. Tämä mahdollisuus sisältyy myös Habermasin huomattukseen länsimaisen kulttuurin ajanjaksosta, joka tulevaisuudessa saatetaan nähdä vain eräänä vaiheena historiassa johon nopea teknologinen kehitys löi leimansa.⁵¹

Kommunikatiivisen toiminnan yhteisymmärryspyrkimyksen ja puheen perustan ajallisen ulottuvuuden lisäksi, maailma 3:n objekti konstituoituu ennen kaikkea konteks-

---

⁵¹ Habermas 1984, 53.

tuaalisen ja situationaalisen suhteen motivoimana. Lause p saa merkityksensä lauseen semanttisen sisällön ja sen loogisten implikaatioiden seurauksena vain osittain. Lause p voidaan tulkita lauseen semanttisen ja propositionaalisen sisällön näkökulmasta, mutta ajatussisällön arviointi käy päinsä vain kun lause liitetään sitä vastaavan puheteon kontekstiin ja tilanteeseen jossa ajatussisältö on lausuttu tai kirjoitettu.

Lausetta voidaan arvioida mm. illokutorisena tai perlokutorisena puhetekona. Intentionaalinen toiminta ja sen motiivit eivät välttämättä käy ilmi sanotusta/kirjoitetusta. Tieteellisessä keskustelussa on tyypillistä, että tieteenalan sisällä käydään kirjallista dialogia eri teoreettisten näkemysten välillä, joissa uusi teoreettinen näkemys saa alkunsa vastauksena johonkin ongelmatilanteeseen, joka on hahmotettavissa vain edeltävää dialogia vasten.

Kontekstuaalisuus määrittää diskursiivisesti lauseen p aseman suhteutettuna muihin aiheita käsittelevään propositionaaliseen tietoon. Kontekstin merkitystä voidaan pitää ratkaisevana lauseen informaatioarvoa punnittaessa, mutta maailma 3 objektin näkökulmasta konteksti ratkaisee lähinnä lähtökohdan mistä käsin lauseen loogisia seurauksia ja implikaatioita tulee arvioida.

Maailma 3:n objektin konstituioivan ajatussisällön muotoon vaikuttavat siis formaaliskäytännöllinen toimintaorientaatio, toisten asianosaisten välillä kanssa jaetun symbolisen ilmaisujärjestelmän suomat mahdollisuudet sekä yhteisön jäsenten jakama maailmankuva. Mainituista lähtökohdista voimme analysoida mm. rationaalisuuskompleksien asema puheessa, puheen intentionaalisuus, lauseen muodostamisen konteksti sekä tilanne. Merkitysten ymmärtämisen kannalta on oleellista myös ihminen–maailma - suhteen kielellistyminen sekä elämismaailman aktivoitumiseen vaikuttavat asenteelliset tekijät. Maailma 3:n objektin konstituenteiksi on edellä esitetty vain sellaiset psykologiset rakenneosat, joiden voidaan ajatella vaikuttavan ensisijaisesti lauseen semanttiseen merkitykseen ja loogisiin implikaatioihin. Käsittelen seuraavaksi näiden piirteiden toimintaa elämismaailman aktivoitumisessa.

4.2. Tulkintaprosessi

Maailma 3 objektin ja tulkitsevan subjektin välistä vuorovaikutusta ei voida ajatella vakioituna luetun ymmärtämisen mekanismina tai proposition loogisen rakenteen johdonmukaisuutta arvioivana kognitiivisena prosessina, jossa

- a) maailma 3:n objekti on tulkittavissa vain yhdellä tavalla
- b) maailma 3:n objektin onnistunut tulkinta saa saman sisällön kahden eri subjektin tulkinnallisten suoritusten onnistuessa
- c) tulkinnan onnistumiseen vaikuttaa ratkaisevasti semanttisten merkitysten kautta avautuvien konnotaatioiden välillä tapahtuva valinta
- d) merkitysten ymmärtäminen riippuu objektista, ei tulkitsevasta subjektista

Katson edellisen sijaan, että maailma 3:n objektin ja tulkitsevan subjektin subjektivistien dispositioiden maailma kohtaavat ymmärtämisprosessissa, jota ohjaavat kognitiivisten reunaehtojen vallitessa sosiohistoriallisesti muodostuneet psykologiset rakenteet, joiden määrittämien reunaehtojen vallitessa maailma 3:n objekti

- a) saa merkityksen, joka riippuu ympäröivän kulttuurin kulloisestakin historiallisesta vaiheesta ja jota Weber kutsuu epookiksi.
- b) saa merkityksen, johon vaikuttaa tulkintatilanne
- c) näyttäytyy erilaisina loogisina mahdollisuuksina riippuen tulkitsevasta subjektista
- d) voidaan esittää myös eri kieli- ja semanttisissa järjestelmissä
- e) liitetään uusiin asiayhteyksiin sosiaalisten käytänteiden perusteella
- f) voi osoittautua tulkita ja tulla subjektin haltuun ottavan ymmärryksen kohteeksi

Edellisten näkökulmien lisäksi merkitysten ymmärtäminen, niin tulkitsevan subjektin, kuin puhujan intention näkökulmasta, voidaan ajatella tapahtuvan yksinomaan lauseen kontekstin tai siihen liittyvän tilanteen kautta. Ajatussisällön välittyminen kommunikaatiossa on tässä tarkastelussa kuitenkin diskurssiivista narratiivia ja sen ortodoksisuutta tärkeämpi seikka. Tietoteoreettisen ja tieteen sosiologian näkökul-

mien vuoksi onkin perusteltua suunnata merkitysrakenteiden analyysi propositionaalisen tiedon haltuun ottavan ymmärrysprosessin sosiaalisiin perusteisiin.

Tulkitsevan subjektin subjektiiviset mielentilat, maailma 2, voidaan ajatella olevan jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa maailmaan ja sen eri todellisuuden tasoihin. Kognition tulkintakapasiteetti ei luonnollisesti rajoitu, tai ole palautettavissa kykyymme purkaa kielen symbolisiin rakenteisiin koodattuja viestejä, vaan tulkitsemme ympäristöämme kokonaisvaltaisesti tiedostamatta ja tiedostaen. Todellisuuden tulkinta on lähtökohtaisesti jatkuva prosessi, joka tässä tarkastelussa kohdistuu maailma 3:n objektiin. Maailma 3:n objektin tulkinnan analyysin lähtökohtana on laajentaa ja täydentää kuvaa niistä seikoista, jotka muuttavat tulkitsijan subjektiivisten odotusten maailmaa tulkintasuorituksen seurauksena. Toisin sanoen mitkä tulkintaa ohjaavat seikat vaikuttavat haltuun ottavan ymmärrykseen siten että sen seurauksena tulkitsevan subjektin jotain tiettyä asiaa koskevat dispositionaaliset odotusarvot orientoituvat uudelleen?

Kohdistuessaan maailma 3:n objektiin, voidaan tulkintaprosesessia tietyin varauksin luonnehtia kommunikatiivisen toiminnan teorian kuvaaman puheteon tulkinnan luonteiseksi tapahtumaksi. Kommunikoinnin edellytyksiä ovat jäsenyys saman kieli-järjestelmän jakaman yhteisön kanssa, riittävä yhtäläisyys semanttisen rakenteen muodostamisessa, syntaksinen ymmärrettävyys ja intentionaalisuus. (Ei-intentionaalista puhetta toki on mutta sen tulkinta ei ole älyllisesti mielenkiintoista.) Aikaisemmin on käyty läpi kielellisesti strukturoidun ilmaisun ajallinen ja maailmankuvaan liittyvien muutosten vaikutus. Nämä ovat ymmärrettävyyteen kokonaisvaltaisesti vaikuttavia seikkoja, joiden merkitys propositionaalisen tiedon tulkinnassa on oleellinen kysymys. Tieteellisessä keskustelussa vallitsee kuitenkin käynnissä olevien tutkimuskysymysten ja argumentoivan dialogin ajankohtaisuus, minkä vuoksi tietoteoreettisessa asiayhteydessä epookkien siirtymän vaikutus voidaan ajatella olevan häviävän pieni. Epookeittain muuttuva elämissaailma ja kielen analyysissä erottuvat elämissaailman muutokset sitä vastoin vaikuttavat merkittävästi tulkintaan. Elämissaailma sisältää sosiokulttuurisesti esitulkittua maailmankuvan ja kulttuurisen

tietovaraston joka luo ymmärrykselle horisontin. Elämismaailman tilannesidonnaisesti aktivoituvat alueet ja kognitiivinen kyky ovat subjektiivisia tulkintakapasiteettimme konstituentteja. Aiemmin käsitellyn elämismaailman funktio tulkinnassa on moniulotteinen.

Elämismaailman samankaltaisuus lauseen puhujan kanssa ei rajoitu kieliyhteisön jäsenyyteen. Jotta tieto on mahdollista ymmärtää intersubjektiivisesti, on ymmärryksen rakenteiden oltava riittävässä määrin samankaltaiset. Ymmärryksen rakenteita ovat sosiohistoriallisen kehityksen myötä muodostuneet massapsykologiset struktuurit, joihin kunkin yhteiskunnan jäsenet socialisoituvat ja omaksuvat oman aikansa maailmankuvan ja oman yhteisönsä standardit. Kielellisesti välittyneen maailmankuvan jakaminen tarkoittaa eriytyneen todellisuuskäsityksen lisäksi myös sitä, että kielellä on oltava samanlainen asema kanssakäymisen ja sosiaalisen rakenteen ylläpidossa. Propositionaalinen tieto on konkreettisesti mielessä osa kieliyhteisön puhetta, eikä suinkaan sosiokulttuurisesta ympäristöstään irrallinen osa. Kielen sosiaalisen merkityksen lisäksi tulkintaa sosiaalisesti ohjaavana elementtinä voidaan nähdä asiantuntijaympäristö, jota käsitellen tarkemmin alaluvussa 4.3.

Elämismaailman rationaalinen painotus tulee esille puheen perustana ilmenevien pätevyysvaateiden analyysissä. Kysymys onko puheen pätevyysvaateiden perusteet rationaalisesti hyväksyttävissä voi vaihdella yhteisöittäin ja kulttuureittain. Sama tieteellinen keskustelu voi nauttia erilaista arvostusta kulttuurista riippuen, jolloin tällä on vaikutusta yhteisymmärryspyrkimysten intensiteettiin ja tavoitteisiin. Kulttuurin tuottamat asennoitumismallit ehdollistavat yhteisön jäsenet suhtautumaan eri tilanteisiin oman ryhmän jäsenelle ominaisella tavalla. Tapa suhtautua johonkin seikkaan maailmassa vaikuttaa toimintaorientaatioomme ja millaisella performatiivisella asenteella suhtaudumme siihen tilanteeseen jossa kommunikatiivinen toiminta tapahtuu.

Yksilöhistoriallisesti vaihteleva osaamisen, semanttisten järjestelmien tuntemuksen laajuus, henkilökohtaisten ominaisuuksien vaikutus tulkinnalliseen kykyyn, kognitiiviset valmiudet jne. vaikuttavat suuresti, mistä erilaisista tulkinta-avaruuksista käsin

yhteisymmärrystä tavoitellaan. Yksilötasolla voidaan ajatella, että poikkitieteellisesti kouluttautunut, luova, hyvämuistinen ja erilaisia ammatteja harjoittanut, kirjallisesti lahjakas henkilö, saattaa lausetta tulkitessaan muodostaa laajempia konnotaatioita termeille, ottaessaan haltuun lauseen ajatussisältöä ja konstruoimalla erilaisten loogisten ja semanttisten tulkintamahdollisuuksien avaruudesta omaan tilanteeseen sopivinta.

Elämismaailman rationalisoituminen ja pätevyysvaateiden hyväksyminen edellyttävät rationaalisuuskompleksien samankaltaisuutta puhujan ja kuulijan välillä. Maailma 3 objektin ja tulkitsevan subjektin vuorovaikutussuhteessa kirjoitettu propositionaalinen tieto on ”hiljainen” tai toisin sanoen tekstille ei voi esittää tarkentavia kysymyksiä mikäli tulkintayritys ei päädy ymmärryksen kokemukseen. Tämä huomio heikentää tulkinnan rationaalista perustaa. Mielestäni kirjoitetun lauseen p asema ei ole ratkaisevasti heikompi tulkitsijan kannalta, kun sitä verrataan puhuttuun lauseeseen p. Lauseen rationaalisen perustan voidaan ajatella voimistuvan kirjoitetun ajatussisällön muuttumattomuudesta. Kirjoitettuna lause p (ja sen taustalla ollut ajatussisältö) voidaan tulkita moneen kertaan ja arvioida lauseen sanomaa kognitiivis-instrumentaalisen, normatiivisen oikeellisuuden tai kirjoittajan autenttisuutta silmällä pitäen. Tätä mahdollisuutta ei elävässä vuoropuhelussa ole, vaan arvioimme automaattisesti puheen perustaa ja päädymme tulkintaan jonka eräs päämäärä on konsensuksen saavuttaminen puheena olevasta asiasta, eikä niinkään asiaa koskevan objektiivisen totuuden tavoittaminen tai maksimointi.

Yllä olevassa tulkintaprosessin rakenteiden kuvauksessa pystytään vain sivuamaan puheteon, elämismaailman, puheen tyyppin ja rationaalisuuskompleksien monimutkaista luonnetta. Tarkoituksena ei kuitenkaan ole esittää seikkaperäistä prosessikuvausta, vaan osoittaa maailma 3:n objektin ja tulkitsevan subjektin subjektiivisten odotusten maailman olevan keskenään monimutkaisessa vuorovaikutussuhteessa, jossa tulkitsevan subjektin tulkintakapasiteettiin vaikuttavat sosiohistoriallisesti määräytyneet seikat. Elämismaailma muodostaa horisontin kaikelle tulkitsevalle havainnolle, mikä tarkoittaa että jokainen tilanne näyttäytyy esitulkittuna. Esitulkittu, etu-

käteen ymmärretty maailmankuva, kulttuurinen tietovarasto, esiyymmärrys rationaalista päättelystä ja sen pätevyydestä, ovat esimerkkejä elämismaailman eri komponenttien muodostamasta hermeneuttisesta ykseydestä. Elämismaailman rakenteet ja tulkintapotentialiaalia konstituiva sivistysaines ovat yksilölle näkymättömiä. Elämismaailman sisältö aktivoituu tilannesidonnaisesti ja jää havaintojen ulkopuolelle. Elämismaailman merkitys on tulkintaprosessissa keskeinen, mutta sen näkymättömän luonteen vuoksi analyysiä ei voida kohdistaa elämismaailman sisäiseen toimintaan. Tämän vuoksi käsittelen tulkintasuorituksessa aktivoituvan elämismaailman aktivoitumista, eli situationaalisesti avautuvan elämismaailman piirteitä. Tilannesidonnaisuuden merkitys elämismaailman aktivoitumiselle voidaan ajatella olevan eräs tulkintasuorituksia ohjaava tekijä, jonka avulla on mahdollista ymmärtää sekä tulkinnan moniulotteista luonnetta, että Popperin näkemystä ymmärtämisestä tapahtumana jossa propositiosta voi avautua yhä uusia semanttisia merkitysrakenteita ja loogisia seurauksia.

4.3. Tulkintaa suuntaava asenne

Kysymys siitä, miten elämismaailman tulkintakapasiteetti avautuu situationaalisesti tulkintasuoritusta varten, on kaksijakoinen. Se voidaan käsittää a) tulkitsevan subjektin yksilöllisistä taipumuksista tai b) tulkitsevan subjektin sosiaalisesta ympäristöstä käsin. Kommunikatiivisen toiminnan teorian viitekehyksen näkökulmasta yksilön subjektiivisia tulkinta dispositioita käsitellään mm. yksilö-maailma suhteen kautta. Asenne on eräänlainen sateenvarjokäsite, joka representoi yksilön valmiuksia kohdata ja tulkita erilaisia kysymyksiä ja siis voidaan ajatella vaikuttavan elämismaailmassa tulkinnassa aktivoituvan kappaleen muodostumiseen.

Asenteella voidaan tarkoittaa yksilö-maailma suhdetta siten kuin taulukko 1 esittää. Vaihtoehtoisesti asenteella voidaan viitata Popperin subjektiivisten odotusten maailmaan, eli yksilöhistoriallisesti muodostuneisiin henkisiin valmiuksiin tai teoriapitoisen näkemisen käsitteisiin. Tästä syystä on tarkennettava mitä lukijan ja kirjoittajan, puhujan ja kuulijan, asenne merkitsee maailma 3:n objektien ja tulkitsevan

subjektin välisen vuorovaikutuksen kannalta. Kuten elämismaailman analyysissä todettiin, on elämismaailma situationaalisesti avautuva tulkintahorisontti puhujan tai kuuntelijan mielessä. Mikäli ego ja aktori ovat molemmat saman kieliyhteisön kompetentteja puhujia, on kielessä käytettyjen termien konnotaatioiden avaruus samankaltainen ja semanttiset kaksoismerkitykset tulevat todennäköisesti oikealla tavalla ymmärretyiksi ilman kuuntelijan esittämiä tarkentavia kysymyksiä. Tasa-arvoisessa kommunikointitilanteessa voidaan puhua egon ja aktorin kommunikoivan luonnollisen asenteen vallitessa. Jos taas käytetään vierasta kieltä, on osa elämismaailman esitulkittuja merkityksiä sulkeistettu. Tällä tarkoitan sitä, että luonnollinen asenne jolla äidinkieltä puhutaan, sallii tiettyjen termien tulkinnan laajojen konnotaatioiden valossa ilman lisääntyneen väärinkäsityksen riskiä. Vieraan kielen ollessa kyseessä saattavat keskustelijat tuntee useita konnotaatioita käyttämilleen termeille, mutta he eivät ole yhtä suvereneja ja tehokkaita tulkinnassa kuin äidinkielen ollessa kyseessä. Taidon ohella myös asenne voidaan ymmärtää seikaksi, joka vaikuttaa kommunikoinnissa sovellettavan tulkinta-avaruuden laajuuteen. Kommunikointikielen tuttuuden lisäksi tulkintasuorituksen performatiiviseen asenteeseen vaikuttavat myös muita syitä, mutta psyykkisen valppauden voidaan ajatella voimistuvan, mikäli väärinymmärryksen riskiä voidaan tällä tavoin hallita.

Tulkitsevan subjektin yksilöllisesti määräytyvä asenne voidaan ajatella olevan persoonallisuuden konstituentti, jota ilman haltuunottava ymmärrys ei olisi mahdollinen. Kuitenkin tässä tarkastelussa ei tilanteen käsitettä voida palauttaa yksilön taipumuksiin, vaan tulkintaa konstruoivana voimana on tilanteen määrittäminen sosiaalisesti. Tilanteen ja asenteen kysymystä on pohdittu alustavasti luvussa 2.8. käsitellyn *sosiaalisen asiantuntijuuden* näkökulmasta, mutta sen yhteys elämismaailman aktivoitumiselle ja tulkintaprosessille vaatii tarkennusta.

Mikäli hyväksytään positio, jonka mukaan asenne vaikuttaa siihen kuinka laajalaisesti elämismaailman tulkintadispositiot aktivoituvat kognition käyttöön, voidaan tästä johtaa seuraavia erotteluja. Asenne voi olla joko spontaani, luonnollinen asenne, jolla suunnistetaan arkisissa asiayhteyksissä tai esim. formaalin koulutuksen kaut-

ta omaksuttu, tiettyjä standardeja vasten kultivoitu asenne, jota sovelletaan jossain erikoistuneessa toimintaympäristössä. Tulkintaa ohjaava asenne vaihtuu tilannesidonaisesti, kun tilanne tai puheen tunnistetaan edustavan jotain tiettyä diskurssia. Diskurssi ohjaa huomioimaan onnistuneen tulkinnan kannalta oleelliset elementit puheessa ja toimintaympäristössä, ja sijoittamaan puheen propositionaalisen sisällön tarkemmin siihen asiayhteyteen johon diskurssin perusteella kuuluu. Lause osataan toisin sanoen diskurssin ohjaamana paitsi tulkita oikein, myös sijoittaa tulkittu johonkin tematisoituun jatkumoon. Sosiaalinen asiantuntijuus vartuttaa ihmisen suhtautumaan oikealla, ts. käyttökelpoisella tavalla, käsillä oleviin tiedon rakenteisiin olivatpa ne teoreettista tietoa, hypoteeseja, yhteisön jakamia käytänteitä, jaettuja olettamia, radikaaleja ajatuskokeita tai leikkiä. Historiallisesti muodostunut ja sosialisoinnin kautta omaksuttu sivistysaines, vaikkakin avautuu tulkinnallisissa suorituksissa automaattisesti, on dynaaminen kognition elementti. Automaattisesti orientoituvasta elämismailmasta huolimatta on esim. reflektion avulla mahdollista a) problematisoida käsillä oleva tulkintakehys (tulkintaa varten spontaanisti avautuneen elämismailman tulkinta-avaruuden mielekkyys), b) muuttaa tapojamme ja ympäristöämme, jonka myötä yhteisymmärrystä muodostavat dispositiot ja asenteellinen valmius tehdä todellisuuden tulkintaa sosiaalisen ympäristön linjaamana, muuttuu.

Sosiaalinen asiantuntijuus voidaan nähdä ympäristöstä opittuna tilannetajuna, jossa asiantuntijayhteisön jakama näkemys tilanteesta, muodostaa alustavan konsensuksen yhteisestä tilanteesta, joka on ennakkoehto kommunikatiivisen toiminnan teorian kuvaamalle kielellisen kanssakäymisen keinoin tavoitellulle yhteisymmärrykselle.

Asenne ohjaa tulkinnan lisäksi myös tapaa miten ajatussisältö artikuloidaan. Maailman 3 objekti voi olla kirjoitettu eri asiayhteydessä, eri tilanteessa ja siis eri asenteella kuin miksi se tunnistetaan kirjoitetun. Artikulointia ohjaavien asenteiden erot eivät ole tämän tutkimuksen kohteena oleva kysymys, mutta formaalis-käytännöllisen toimintatyyppien taulukosta voidaan nähdä miten eri todellisuuden tasoa koskevaa puhetta säätelee erilainen maailmasuhde ja sitä vastaava asenne. Kommunikatiivi-

nen toiminta on selvästi kaksisuuntaista ja yhteisymmärrystavoite on mielekäs vain riittävän samankaltaisten asenteellisten valmiuksien myötä.

Tästä päästään kysymykseen, joka lähestyy johdannossa esitettyä pohdintaa tieteen kehityksestä: Jos vastausta tavoittelevat tekstit ja teoriat vaikuttavat tulkitsevaan subjektiin ajallisesti muuttuvan tulkinta-avaruuden puitteissa, niin tällöin voidaan ajatella että lainomaisiksi tarkoitetut propositiot tulevat väistämättä kyseenalaistetuksi sosiaalisen maailman uusiutumisen myötä tapahtuvien luku- ja puhetaapojen muutosten vuoksi. Tieteellisten käytäntöjemme avulla saatuja teorioita joudutaan uusintamaan loputtomasti siinä missä muitakin sosiaalisesti konstruoimiamme käytänteitä. Tämä ajatus muistuttaa jossain määrin Thomas Kuhnin (1994) paradigmaoppia, mutta antaa sille toisenlaisen perustan. Kuhn katsoo tieteen vallankumoukset olevan seurausta uusien ja parempien teorioiden yleistymisestä. Tämän tutkielman näkökulmasta kyse voi olla myös epookeittain vaihtelevien maailmankuvien hiljaisesta muutoksesta joka on aina liikkeessä. En mene tässä kysymyksessä tämän pidemmälle ja pidän mahdollisena että kyseessä voi olla vain näkökulmaero.

Habermasin ja Popperin teoriat käsittelevät eri kysymyksiä, mutta ovat jossain määrin yhteneväisiä useampitasoisen todellisuuskäsityksensä puolesta. Aistihavaintoihin liitetyt käsitteet sekä ihmisen taipumus luoda alati uusia miellelyhtymiä aikaisemmista havainnoista ja niitä koskevista symbolisista esityksistä, edellyttävät kolmen maailman keskinäistä vuorovaikutusta. Sekä kommunikatiivisen toiminnan teoria, että Popperin tietoteoria, nojaavat näkemykseen, jonka mukaan kulttuurisesti muodostunut tieto saa merkityksensä kolmen todellisuuden tason vuorovaikutuksesta. Ilman kolmen todellisuudentason samanaikaista esiintymistä, ei merkityksiä voida ymmärtää kulttuurimme käsittämällä tavalla.

Tietokyky edellyttää kognitiivista suorituskkyä sekä (mahdollisesti synnynnäisiä) oletuksia, että objektiivinen maailman näyttäytyy samalla tavoin kanssaihmisillemme. Lisäksi oletamme että tietoisuutemme erottelemat värit, symbolit, tapahtumien sekvenssit, ajantaju jne. ovat samalla tavalla koettuja.

Sosiaalisesti konstruoidut käsitteet, joilla ei ole viittauskohdetta sosiaalisten käytänteiden ulkopuolella, ovat ihmisen ajattelua voimakkaimmin ohjaamia voimia. Tämän vuoksi voimme argumentoida, että kielellistyneen maailmankuvan voidaan rationaalisin perustein olevan tärkein ajattelun rakenteita muokkaava ja ylläpitävä voima. Jos tämän näkemys hyväksytään, voidaan todeta sosiaalisesti määräytyneen psykohistorian vaikuttaneen oleellisesti kykyyn ottaa maailmaa intellektuellisesti haltuun. Sosiaalidarvinismille ajatus ei ole sukua, sillä ajattelutapojen siirtymissä sukupolvelta toiselle ei kyseessä ole geneettisen aineksen kaltaisella välttämättömyydellä siirtyvästä asiasta.

Rationaalinen maailmakuva on näkökulma siihen miten olemme ehdollistuneita pitämään joitakin asioita järkevinä ja rationaalisesti perusteltavissa. Perusteltavissa rationaalisesti onkin mielenkiintoinen juttu. Kun huomioidaan mitä Habermas sanoo maailmankuvan analyysissään paljastuvasta sosiaalisesti konstruoituneen todellisuuden eri rationaalisuuskomplekseista, käy ilmi että se, mitä pidetään rationaalisena, vaihtelee sen mukaan, minkälaiseksi instituutioksi kukin elämän alue on muodostunut. Eräs Habermasin esiin nostama rationaalisuuskompleksi perustuu objektivoivalle asenteelle ja tämän mukaan mm. luonnontieteitä tutkiva tiedeinstituutio myös asettaa itselleen omat standardinsa, jotka tyypillisesti korostavat mm. empirian merkitystä arvioidessaan tiedon käyppyyttä. Objektivoivan asenteen korostus voidaan havaita myös Popperin falsifikaatio-olettamassa. Popperin näkemys falsifikaatiosta vaikuttaa palautuvan lähes poikkeuksetta sellaisiin tieteellisiin otaksumiin, joiden propositiionaalinen sisältö on empiirisesti testattavissa objektiivisessä todellisuudessa. Popperin esimerkit koskevat luonnontieteellisiä teorioita, joiden empiirisiä havaintoja koskevan selitysvoinan perustella teoreettinen tieto saa painoarvonsa.

Rationaalisuuskompleksien vaikutusta länsimaiseen ajattelutapaan voidaan arvioida tarkastelemalla minkälainen asenne on muodostunut ensisijaiseksi todellisuutta arvioivaksi prismaksi. Modernissa länsimaisessa kulttuurissa objektivoivaa asennetta suosiva ajattelu ja sitä vastaava tehokkuutta korostava rationaalisuus on erikoisen

vahvassa asemassa suhteutettuna ilmaisullisesti tai normeihin mukautuvaan asenteeseen (taulukko 1). Kuitenkin normeihin mukautuva ja ilmaisullinen asenne ovat kommunikatiivisen toiminnan näkökulmasta yhdenvertaisia objektivoivan asenteen kanssa. Yhteisymmärryspäämäärän näkökulmasta objektivoiva asenne on hyödyllinen vain objektiivisen maailman asiantilojen kuvailussa, ei oikeellisuuden tai vilpittömyyden. Tämän vuoksi Popperin jyrkkä vaatimus teoreettisen tiedon objektiivisen muotoon saattamisesta ja falsifioitavuudesta vaikuttaa perustellulta ainoastaan fyysisistä todellisuutta koskevien olettamien paikkansapitävyyttä arvioitaessa. Palaan tähän kysymykseen seikkaperäisemmin luvussa 5.

Intellektuaalin tarkastelutavan prisma, jonka Habermasin elämämaailman kulttuurinen tietovaranto muodostaa, muistuttaa hyvin paljon Popperin subjektiivisten odotusten maailmaa, joka uuden evidenssin tai päättelyn ja henkisen prosessoinnin seurauksena voi suuntautua uudelleen. Elämämaailman sekä jaettu, että itse rakennettu luonne, voidaan ajatella perustuvan samankaltaiseen ajatukseen psyyken toiminnasta. Mikäli positio on hyväksyttävä, voidaan tieteen evolutionaarinen luonne ymmärtää yksilön näkökulmasta varhaisempien käsityksien muuttumisena uuden teoreettisen näkemistävän eduksi. Epistemologisessa mielessä maailma 3:n objektien kehityneisyys ja maailma 3:n objektien laadun paraneminen on vaikea osoittaa.⁵² Eräänä syynä tähän voi olla se, että ajattelun standardeja ohjaava elämämaailma orientoituu suhteessa objektiivisessa ja sosiaalisessa maailmassa koettuun tilanteeseen, ei vain maailma 3:n objektien piileviin ominaisuuksiin. Maailma 3 objektissa piilevien ominaisuuksien testaaminen niiden heikkouksien löytämiseksi, on sitä vastoin loogisesti johdettu vaatimus, jossa luonnontieteellisessä diskurssissa artikuloitu ajatussältö voidaan kumota vain vertaamalla analysoidun ajatussällön mukaisia seurauksia testitapauksia vasten. Arvioitaessa empiiristen testien perusteella tehtyjä johtopäätöksiä, ja niiden taustalla olevia tieteellisiä oletuksia, tulevat esille jälleen tieteellisen maailmankuvan ja tulkintaprosessin konstituentit, jotka viime kädessä palautuvat elämämaailman ja kulttuurisen tietovaraston kysymyksiksi.

---

⁵² Niiniluoto 1999, 10.

5. Popperin evolutionaarisen tiedon kehityksen kritiikki

Popperin tietoteoriaan ja erityisesti tiedon kehittymisen evolutionaariseen luonteeseen liittyy ongelmia, jotka tulevat esille mm. elämismaailman, puheen analyysin ja rationaalisuuskompleksien valossa. Lähdän liikkeelle Popperin kahdesta keskeisestä käsityksestä, jotka koskevat tiedon kehittymisestä yrityksen ja erehdyksen metodilla sekä teoriapitoista havainnointia.

Popper tuo useissa asiayhteyksissä esiin kielen argumentatiivisen funktion, jonka vuoksi on mahdollista puhua asioista, joilla ei ole viittauskohdetta objektiivisessa maailmassa. Popperin positio perustuu Bühlerin vastaavaan näkemykseen jonka myös Habermas hyväksyy. Hypoteettisen tiedon empiirinen testaus voi johtaa ennakoimattomiin seurauksiin ja erehtymisen seurauksena koitua vahinko on mahdollista välttää mallintamalla todellisuutta puhutun kielen käsitteiden avulla. Ajattelun avulla voidaan testata ideoiden käyppyyttä käsitteellisesti, ilman empiirisistä kokeiluisista koituvia riskejä. Kielellisen testauksen ja asioiden seurauksia punnitsevia ajatustenkulkuja voidaan ajatella lajikohtaisena ominaisuutena, jotka ovat eduksi ihmislajin menestykselle. Tästä ajatuksesta voidaan johtaa kaksi päätelmää: Ensinnäkin propositionaalinen tieto, josta on hyötyä erottuu hyödyttömästä ja tiedon kehitystä voidaan tästä näkökulmasta sanoa evolutionaarisesti kehittyväksi instituutioksi. Toisaalta voidaan spekuloida että kielellisesti konstruoidut testitapaukset ovat olleet sekä lajin kehitykselle, että kielen käytön asemalle niin tärkeitä, että aikojen saatossa olemme ehdollistuneet pitämään mm. induktiivista päättelyä pätevänä. Myöhemmin mm. Hume ja Kant arvioivat, että kyseessä on aikojen kuluessa muodostunut lajityypillinen mielen ominaisuus. Myös Popperin mukaan evoluutio näkyy subjektiivisten odotusten maailmana, johon uudet kokemukset jättävät jälkensä muuttaen todellisuutta kohtaan orientoimiamme odotuksia. Popper arvioikin, että ilman induktiivista päättelyä ihminen voisi tuskin tulla toimeen.⁵³

---

⁵³ Popper 1994, 54.

Karl Bühlerin kieliteoriassa mainitut kielen funktiot ovat perustana myös Habermasin kielen analyysissä. Sosiaalisesti konstruoidun tiedon kehittäminen, uusien merkitysten luominen ja kanssakäymisissä tapahtuvien väärinkäsitysriskien säätely, ovat elementaarisia kielenkäyttötapoja deskriptiivisen ja argumentatiivisen funktion ohella. Bühlerin kieliteorian tulkinnan samankaltaisuus on kuitenkin ainoa teoreettisesti jaettu lähtökohta Popperin ja Habermasin teorioiden välillä. Tämä johtuu etupäässä tietoteorian ja toimintateorian kysymyksenasettelujen välisestä erosta, mutta myös muita eroavaisuuksia on havaittavissa: Toimintateoreettisesta näkökulmasta havaitaan, että yhteisymmärryspyrkimys ei edellytä objektiivisen totuuden selvittämistä, eikä edes objektivoivan asenteen soveltamista, vaan konsensushakuinen kommunikaatio ohjautuu tilannesidonnaisesti. Lauseiden propositionaalinen merkitys viittaa itsensä ulkopuoliseen kohteeseen tavalla, jota säätelee pyrkimys totuuteen ja objektivoiva asenne, mutta puheella ei tarvitse olla vastinetta objektiivisessa todellisuudessa ollakseen mielekäs ja ymmärrettävä. Lauseiden viittauskohteet ja merkitysten tulkinta nojautuvat objektiivisen totuudellisuuden ohella myös normatiivisesti säädeltyjen oikeutettujen odotusten ja subjektiivisten painotusten varaan. Eriytyneitten rationaalisuuskompleksien tukemat yhteisymmärryskehykset, ja sitä vastaavat puheen pätevyysvaateet, eivät edellytä pelkästään objektivoivaa asennetta vuoropuhelun osanottajilta, vaan kyseeseen tulevat myös tulkintaa ohjaavat normatiiviset ja systeemiset imperatiivit. Elämiskaailman moniulotteista tulkintakapasiteettia ei voida tahdonalaisesti säädellä siten, että vuoropuhelua olisi ylipäättään mahdollista käydä vain objektiivisen maailman ehdoilla. Elämiskaailman ymmärryksen prosesseja konstruoiva psyykeen aktiivisuus ei ole rajoitettavissa siten, että ymmärryksen ehdot perustuisivat yksinomaan objektiivisesta todellisuudesta tehtyihin havaintoihin. Subjektiivisesti muodostettu käsitys puhetilanteen kontekstista ja situaatiosta ovat aina läsnä. Tästä johtuen voidaan ajatella, ettei kaikilta propositionaalisen tiedon lajeilta voida edellyttää empiiristä testattavuutta popperilaisen objektivoivan asenteen mukaisesti. Popperilaisen objektivoivan asenteen ja Habermasin maailmasuhdeanalyysissä kuvattu objektiivinen asenne tarkoittavat eri asioita. Popperin objektivoiva asenne liittyy vaatimukseen testata hypoteesia empiirisesti, kun Habermasin tarkoittamalla tavalla objektivoiva asenne voidaan kohdistaa esim. jonkin sosiaalisen kon-

struktion validointiin, kuten kielen kehityksen yhteydessä tapahtuu. Habermasin rationaalisuuskompleksien analyysi osoittaa mitä tahansa asiaintilaa koskevan proposi-
tiolauseen täyttävän mielekkään puheen kriteerit, kunhan vuoropuheluun osallistu-
jat voivat periaatteessa ottaa kyllä tai ei – kannan puheen taustalla oleviin pätevyys-
vaateisiin. Habermasin kuvaaman objektivoivan asenteen yhteys rationaalisen ajatte-
lun kulttuurisen perustaan, vaikuttaa olevan kollektiivisesti jaetun tiedon kehittymi-
sen kannalta oleellisempi vaatimus kuin tiedon empiirinen testattavuus. Popper on
nähdäkseni oikeassa siinä, että luonnontieteellisen tiedon kehittyminen edellyttää
teorioiden testaamista ja henkisen ponnistelun suuntaamista tulosten osoittamalla
tavalla. Luonnontieteellinen tieto on kuitenkin vain eräs tiedon laji, eikä vaatimus
hypoteesin testaamisesta, raja tieteen ja pseudotieteen välillä sekä oletus luonnon-
tieteellisen tiedon jonkin tyyppisestä paremmuudesta, ole rationaalisesti perustelta-
vissa.

Popperin näkemys tiedon evolutionaarisesta luonteesta saa tukea Habermasin ha-
vainnosta, jossa ajatussisältöä kantava termi validoituu yhteisymmärrystä kasvatta-
van kapasiteettinsa perusteella. Mikäli termi ei hyödytä yhteisymmärryspyrkimystä,
on epätodennäköistä että se vakiintuisi kieleen. Toisin sanoen merkitysten jaettu
ymmärtäminen validoi puheessa käytetyt termit ja termin elinkelpoisuus riippuu siitä
kuinka käypä instrumentti se on merkitysten jakamisessa.⁵⁴ Luonnontieteellisen tie-
don validius nojaa empiiriseen menestykseen ja empiirisen metodologian takaaman
tiedon kasvuun. Propositionaalinen tiedon ja tieteellisten teorioiden ymmärrettävyys
ovat kuitenkin riippuvaisia sosiokulttuurisesti määräytyneestä yhteisymmärryskapa-
siteetista. Haltuunottavan ymmärryksen näkökulmasta empiirinen tieto on eräs
kommunikoitavissa olevan tiedon laji, jonka erityispiirteenä on empiirinen testatta-
vuus. On kohtuutonta ajatella että empiirisesti testattavan tiedon standardeja tulisi
ulottaa sosiaalista ja subjektiivista todellisuutta koskeviin väitteisiin tai arvioida näi-
den pätevyyttä empiirisistä lähtökohdista. Habermasin elämämaailman analyysi
osoittaa miten objektiiviseen maailmaan viittaava puhe saa merkityksen samoista
sosiohistoriallisista lähtökohdistaan kuin sosiaalista ja subjektiivista maailmaa koske-

---

⁵⁴ Habermas 1984, 112.

va puhe; eli yhteisymmärrystä motivoivasta vaikutuksesta. Yhteisymmärryksen mekanismeja puolestaan selittävät mm. elämismaailman rationaalisuuskompleksit sekä sosiaalinen asiantuntijuus. Maailma 3 objektin, propositiolauseen, ajatussisältö ei tästä näkökulmasta tarkasteltuna ole riittävä lähtökohta tiedon kehitystä koskevalle kysymyksen asettelulle.

Sosiaalista ja subjektiivista todellisuutta koskeva puhe noudattaa kunkin rationaalisuuskompleksin pätevyysvaateiden mukaista kritisoitavuutta, jossa lopullisen regressio päättää keskustelijoiden mahdollisuus kyseenalaistaa puheen perustan taustaoletukset. Tiedon evolutionaarinen luonne on tässä suhteessa kaksijakoinen: Toisen näkökulman muodostaa objektiivisen todellisuuden luonnetta koskeva puhe ja teoretisointi, jonka pätevyyttä voidaan tarkastella konsensuksen ohella myös empiirisesti. Objektiivista maailmaa koskevassa puheessa, on keskustelijoilla mahdollisuus koetella yhteisymmärryksessä problematisoitua teoriaa myös empiirisesti. Teorioiden empiirinen testaus, tiedon kehittyminen fyysisessä todellisuudessa havaittavan yrityksen ja erehdyksen kautta, vastaa Popperin käsitystä teorioiden testattavuudesta ja tiedon kehittymisestä hypoteesien falsifioimisen seurauksena. Puheen pätevyysvaateiden, maailmankuvaan palautettavissa olevat taustaoletukset, ovat mahdollista saattaa testattavaksi ja kumota virheelliset taustaoletukset. Toisin sanoen objektiivista maailmaa koskevan puheen taustaoletusten perustaa voidaan muuttaa kokemuksellisesti. Objektiivista maailmaa koskevan tiedon kehittyminen Popperin tietoteorian kuvaamalla dynamiikalla ei ole ristiriidassa kommunikatiivisen toiminnan teorian ja elämismaailman näkökulmasta.

Sitä vastoin sosiaalista ja subjektiivista todellisuutta koskevat propositiot ja niiden validiutta arvioiva rationaalisuus ei ole perustaltaan samanlaista kuin objektiiviseen maailmaan viittaava propositio. Subjektiivista ja sosiaalista maailmaa koskevien propositioiden validiteettiperustaa ei voida problematisoida kielellisen selvittelyn ja subjektiivisen ymmärtämiskokemuksen ulkopuolelle.

Kuitenkin sosiaalista ja subjektiivista maailmaa voidaan hahmottaa ja ottaa rationaalisesti haltuun mm. teoreettisten konstruktioiden avulla, joiden pätevyys perustuu, objektiivista todellisuutta koskevien argumenttien tapaan, niiden käyttökelpoisuuteen yhteisymmärryksen konstituentteina. Tästä näkökulmasta Popperin vaatimus eri todellisuuden aspekteja koskevan teoreettisen tiedon testattavuudesta on kohtuuton. Sitä vastoin propositionaalisen tiedon koetteleminen sosiaalisen asiantuntijuuden ja yhteisymmärryksen viitekehystä vastaan voidaan ajatella noudattavan yrityksen ja erehdyksen menetelmää.

6. Lopuksi

Tässä Tutkielmassa on käsitelty tieteenfilosofista kysymystä tiedon muodostumisesta yhdistämällä tietoteoreettiseen viitekehykseen sosiaalinen toimintateoria. Karl Popperin tietoteoriaa on sovellettu epistemologisena viitekehyksenä josta on johdettu kysymys, johon on esitetty Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoriaan perustuvan ratkaisumalli. Habermasin toimintateoriasta valittujen komponenttien, kuten elämismaailman, systeemien, rationaalisuuskompleksien ja puhetyyppien, avulla on ollut mahdollista rinnastaa maailma 3:n objektin ja maailma 2:n subjektiivisten mielentilojen vuorovaikutussuhde tulkintaprosessiin.

Tutkielmassa käytettyjen teorioiden erilaiset alkuperäiset päämäärät vaikeuttavat teorioiden rinnakkaista lukutapaa, mutta yhdistävänä tekijänä voidaan katsoa olevan ihmisen kieli tiedon varastomisen, välittämisen ja jalostamisen välineenä. Tiede suhtautuu kieleen annettuna välineenä, mutta sosiologinen näkökulma tarjoaa kieleen täysin toisenlaisia analyysin lähtökohtia, kuten kielellistyneen maailmankuvan, sosiohistoriallisesti kehittyvät kulttuuriset viitekehykset, kielenkäytön länsimaisen historian kulussa kokemat muutokset sekä tietysti sosialisaaion kautta omaksutun elämismaailman.

Propositionaalisen tiedon haltuunottava ymmärtäminen on tiedon kehityksen kannalta olennainen ensiaskel. Tutkielmassa sovellettu fallibilistinen tietoteoria otaksuu, että propositionaalinen tieto on hypoteettista ja kehittyy yrityksen ja erehdyksen metodilla siten, että testitilanteessa parhaiten menestyvät teoriat kumoavat aiemmat teoriat. Tutkielmassa väitetään kuitenkin, että propositionaalisen tiedon tulkinta riippuu viime kädessä kuitenkin sosiokulttuurisista tekijöistä, ei propositiolauseen objektiiviseksi oletetusta ajatussisällöstä. Tällä havainnolla on seurauksensa mm. Popperin väitteelle siitä, minkälaisen menetelmän kautta saavutettuja käsityksiä voidaan pitää tieteellisenä tietona. Maailma 3:n objektiin kapseloituneen tiedon objektiivisuus jää erikoiseen tilaan siten, että sen konkretisoituma, esim. propositio, todella on objektiivisesti todettavissa, mutta haltuunottavaa ymmärrystä tavoittelevassa tulkintaprosessissa ajatussisältö saa merkityksen elämismaailman määrittämänä, joka on alati muuttuva intersubjektiivisessä kanssakäymisessä. Mitä tällöin tapahtuu maailma 3:n objektin kapseloiman ajatussisällön objektiivisuudelle, kun tulkintasuoritusta ja ymmärtämistä ohjaava elämismaailma on jatkuvassa muutoksessa. Tämän perusteella on vaikea sanoa, onko Popperin mainitsema maailma 3:n objektien välisten löytymättömien loogisten suhteiden ja semanttisten mielle yhteyksien perusta propositioiden ei-intentionaalisissa ominaisuuksissa, vai ehkä sosiokulttuurisesti muotoutuvan elämismaailman ominaisuuksissa.

Johdannossa esittämäni tieteenfilosofinen kysymys siitä, miten sosiokulttuurisesti muodostuneet taustaymmärrys vaikuttaa tiedonmuodostukseen, jää tässä käsittelemättä. Kysymys miten sosiokulttuuriset tekijät vaikuttavat propositionaalisen tiedon tulkintaan, saa sitä vastoin erään näkökulman Popperin ja Habermasin teorioiden rinnakkaisarkastelussa. Tiedon sosiologinen perusta ei vaikuta olevan fundamentaalisessa ristiriidassa evolutionaarisen epistemologian lähtökohtien kanssa. Objektiivista maailmaa koskevan luonnontieteellisen tiedon standardit osoittautuvat tässä tutkielmassa kuitenkin kestävämmiksi reunaehdoiksi muita todellisuuden tasoja koskevalle tiedolle. Loppuarvioni esitän, että sosiokulttuuristen tekijöiden huomioiminen ymmärtämisen prosesseja arvioitaessa, voi olla hedelmällinen lähtö-

kohta myös muille tietoteoreettisille tarkasteluille, joiden ei tarvitse mitenkään liittyä desentrisen maailmakäsityksen suhteisiin.

LÄHTEET

Habermas, Jürgen (1984): *Theory of communicative action*. Vol. 1, Reason and the rationalization of society; transl. by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press.

Habermas, Jürgen (1987): *Theory of communicative action*. Vol. 2, Lifeworld and system: a critique of functionalist reason; transl. by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press.

Habermas, Jürgen (1994): *Järki ja kommunikaatio*, suom. Jussi Kotkavirta. Tampere: Gaudeamus

Niiniluoto, Ilkka (1999): *Critical Scientific Realism*. Oxford: Oxford University Press.

Kuhn, Thomas S. (1994), *Tieteellisten vallankumousten rakenne*, suom. Kimmo Pietiläinen. Juva: WSOY

Oksala, Teivas (1985): *Homeroksesta Alvar Aaltoon*. Eurooppalaisia klassikkoja ja Humanisteja. Espoo: Weilin & Göös

Popper, Karl R. (1995): *Arvauksia ja kumoamisia*. Suom. Eero Eerola. Tampere: Gaudeamus

Popper, Karl R. (1975): *Objective knowledge: an evolutionary approach*. Revised Edition. Oxford: Clarendon Press

Popper, Karl R & John Eccles.(1977): *Self and its brain*. Wemding: Springer International.

ARTIKKELEITA

Albinus Lars (2013): Can science cope with more than one world? A Cross-Reading of Habermas, Popper and Searle. *Journal of general philosophy of science* 44 (3). pp 3 – 20.

Dretske, Fred (2004): Psychological vs. Biological Explanations of Behavior. *Cambridge Center for Behavioral Studies. Behavior and Philosophy* 32, pp 167 – 177.

Gallagher Shaun, (2007): Moral Agency, Self consciousness, and Practical Wisdom, Journal of Consciousness Studies No 5-6, pp 199-223.

Grant, Don C. & Harari, Edwin (2005): Psychoanalysis, science and the seductive theory of Karl Popper. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry 39. pp 446 – 452.

Kurz, Elke M. (1996): Marginalizing Discover: Karl Poppr's Intelletual Roots in Psychology; Or, How the Study of Discovery Was Banned From Science Studies. Creativity Research Journal Vol. 9 No:s 2 & 3, pp 173-187.

Popper, Karl R. (1978): Three worlds. The Tanner lecture on human values. Delivered at the University of Michigan 7.4.1978.